

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA URTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

Iqtisodiyot muxandisligi fakulteti

«Iqtisodiyot va menejment» kafedrası

«Pul muomilasi moliya va kredit» fanidan

MA'RUZA MATNLARI

«Iqtisodiyot va menejment» kafedrası yig'ilishida ko'rib chiqildi va tasdiqlandi
«___» _____ 2007 y. bayonnoma № ___ kafedra mudiri
_____ dots. T.Eshonkulov

Tuzuvchi:

Berdiqulov A

Jizzax – 2007 y.

Soʻz boshi

Keyingi yillarda faol ravishda va turli tuman doiralarda keng muxokama etilayotgan masalalardan biri pul, kredit va banklar tizimida xam chukur oʻzgarishlarni amalga oshirishni takazo kildi. Bozor munosabatlariga utish Iqtisodiy kotegoriya sifatida pulning, kreditning axmiyatiga boshqacha yondashish zarurligini takazo kiladi. Endilikda respublikamizda bozor munosabatlarini shakllanayotganligi Iqtisodiyotning barcha soxalarini tubdan kayta oʻzgartirishni takozo etadi.

Fanning maqsadi va vazifalari

Pul muomalasi va kredit, moliya kursini maqsadi:

Xar qanday tizimning xolatlarni tarixan koʻrib chikishni kelib chikadi. Shuning uchun kursning asosiy maqsadi talabalarning pul-kredit soxasi konuniyatlarini uning ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi tutgan urnini oʻzlashtirishlari shuningdek, bozor Iqtisodiyoti sharoitida pul-kredit tizimini vujudga kelishi va aloxida mamlakatlarning pul-kredit tizimlari, banklarning faoliyati va funktsiyalari, fond birjalari xakidagi aniq bilimlarni egallashlari, pulkredit tizimi soxasidagi inkirozli kurinishlarni va ularni keltirib chiqaruvchi omillarning moxiyatini chukur oʻzlashtirishdan iborat. Kursning vazifalari: pul va kredit nazariyasini puxta va ketma-ketlikda yoritish; pul va kreditni ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayoniga toʻgʻri va teskari alokali Iqtisodiy munosabatlarni yigindisi sifatida koʻrib chikish.

Oʻquv jarayonidagi oʻrni va aloqadorligi

Ushbu fanni oʻrganish uchun quyidagi Iqtisodiyotga va Iqtisodiy fanlarga oid boʻlgan kurollarni oʻzlashtirilgan bulishi kerak:

- Statistika
- Buxgalteriya xisobi
- Iqtisodiyot nazariyasi
- Menejment va marketing
- Bank va banklar ishi
- Axbortlar texnologiyasi
- Tadbirkorlik va kichik biznes
- Boshqa fanlar

Fanning roli va axamiyati

Bozor Iqtisodiyotiga utishning xozirgi davrdagi asosiy vazifasi samarali Iqtisodiyot asoslarini bunyodga keltirishdir. Bu borada xoʻjalik mexanizmida shunday xalka yaratilishi kerakki, uning yordamida bozor Iqtisodiyoti bilan birgalikda usib kelayotgan axolining kelajagi vaa sotsial rivojlanishini yaratgan xolda ishlab chiqarish reja asosida usishi va ichki kuchlarning ish bilan taʼminlanishi xamda olingan daromadlarning adola bilan taksimlanishiga shart – sharoitlar yaratib berilishini taqozo etadi.

Talabalarning bilim, oʻquv va kunikmalariga qoʻyilgan talablar (DTS asosida) fanni oʻzlashtirish jarayonida talaba quyidagilarni bilishi shart:

- chet el va maxalliy xamkorlarning ishlash uslub va usullari xamda oʻzaro munosabatlar etikasini;
- bozor faoliyatini oʻrgana bilish va uni taxlil qilish;
- bozor Iqtisodiyotii sharoitida tashkilotlarda kelib chikadigan salbiy xolatlarni oldin topib, uning echimini, xar xil vaziyatlar asosida xal kila bilish yullarini ochib berish;
- fan boʻyicha yangi termin va tushunchalar berish;
- tashkilotchilik kobiliyatiga ega bulish;

Quyidagi masalalar boʻyicha oʻquvi bulishi shart:

- jamiyatdagi Iqtisodiyotdagi oʻzgarishlarni muvaffakiyatli amalga oshirish;
- bozor faoliyati konunlarini bilish;

1 - ma'ruza: Kursning predmeti va vazifalari.

Reja:

1. Kursning predmeti.
2. Kursning o'rganish uslublari.
3. Kursni vazifalari.
4. Boshqa fanlar bilan bog'likligi

Tayanch iboralar. Pul, kredit, moliya, ishlab chiqarish, ta'simot, ayriboshlash, moddiy ishlab chiqarish, nomoddiy ishlab chiqarish, bank, natural xo'jalik, tovar xujaligi.

Jamiyat bor ekan, u erda ishlab chiqarish, ta'simot, ayrim boshlash va iste'mol mavjud, bu jarayonlar bir-birlari bilan o'zaro bog'liq bo'lib, o'zliksiz ravishda birin-ketin yuz beradi. Insonlar yigindisidan iborat bo'lgan jamiyatning Iqtisodiy tizimini kishilarning faoliyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Iqtisodiy jarayonlar, ishlab chiqarish, ta'simot, ayriboshlash va iste'mol soxalarida yuz beradi. Binobarin shu soxalarning xar biriga va ularning xammasiga xos bo'lgan Iqtisodiy alokalarning kelib chikishi, ushbu alokalarning okibatlari, ularni xarakatlantiruvchi kuchlarini o'rganuvchi fan "Pul muomalasi, kredit va moliya" fanidir.

Ma'lumki, jamiyat faoliyatini-asosi bu ishlab chiqarishdir. "Pul muomalasi, kredit va moliya" tushunchalarining kelib chikishi ana shu ishlab chiqarish bilan bog'liq. Ishlab chiqarish jarayonida Iqtisodiy resurslar ishlatiladi. Maxsulotlar va xizmatlardan iborat xaeti ne'matlar yaratiladi. Ishlab chiqarish ne'matlarining yaratilishi, ularning pirovard qanday maqsadga ishlatilishiga qarab ikki qismga bulinadi.

Moddiy ishlab chiqarish – ozik-ovkat, kiyim-kechak, uy-joy va boshqalarni yaratish xamda ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan xizmatlarni yaratish, masalan yo'q toshish yul xizmati, Iqtisodiy axborotlarni o'zatisht va boshqalar. Bu soxaga sanoat, ?ishlo? xo'jalik, transport, aloka kurilishi kabi tarmoqlar kiradi.

Nomoddiy ishlab chiqarish – axoli uchun zarur bo'lgan xizmatlarni ishlab chiqarish. Bu soxaga fan, maorif, ma'daniya, sog'lig'ni saklash, sport va fizkultura kabilar kiradi.

Moddiy ishlab chiqarishni xam nomoddiy ishlab chiqarishni xam o'zaro Iqtisodiy munosabatlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu munosabatlar zaminida pul, kredit va banklar etadi.

To'g'ri ishlab chiqarish ikkita umumiy shaklda yuz beradi: Natural ishlab chiqarish va tovar ishlab chiqarish. Shunga ko'ra natural xo'jalik va tovar xujaligi mavjud bo'ladi.

Natural xo'jalik juda o'zo? davom etgan xo'jalik shaklidir. Natural xo'jalik bozor Iqtisodiyotiga kadam ijtimoiy ishlab chiqarishning asosiy shakli bo'lib keldi. Ammo natural xo'jalik yoki natural ishlab chiqarish Iqtisodiy ravnakini ta'minlay olmadi, natijada uning urniga tovar xujaligi vujudga keldi. Ma'lumki, tovar xujaligi bozorda sotish uchun maxsulot ishlab chiqarishni tovar xujaligi bozorda sotish uchun maxsulot ishlab chiqarishni bildiradi. Tovar xujaligining vujudga kelishi va uning tarakkiy etish pul degan tushunchani vujudga keltiradi va u umumiy ekvolent sifatida tovarlar ayri boshlashiga xizmat kila boshladi.

Tovar xujaligi bozorda sotish uchun maxsulot ishlab chiqarish bildiradi. Tovar xujaligi natural xo'jalikdan farkli ularok maxsulot ishlab chiqaruvchilar bilan iste'mol kiluvchilarning, bozor orkali tovarlarni oldi sotdisi orkali aloka qilishni takozo etadi. Bas, shunday ekan, tovar ishlab chiqarish deganda maxsulotni bozor uchun, ya'ni uni pul

vositasida oldi-sotdi qilish uchun yaratilishini tushunish kerak. Tovar ishlab chiqarishning paydo bulishi tasodifiy emas, balki u konuny zaruriyatdir. U kishilarning xoxish irodasidan tashkarida ob'ektiv tarzda paydo bo'lgan. Tovar eng avvalo o'z iste'moli uchun emas, balki boshqa maxsulotlarga bozorda pul vositasida ayriboshlash uchun yaratilgan mexnat maxsulidir. Demak, maxsulot fakat iste'molni kondirish bilan tovar bo'lib kolmaydi, buning uchun uni inson mexnati yaratishi kerak, ammo ayriboshlash yuz berishi uchun mexnat maxsuli kafilligini o'zi kifoya kilmaydi, buning uchun ayriboshlanadigan maxsulotlar ma'lum miqdoriy nisbatida bir-biriga tenglashtirilishi shart. Miqdoriy nisbat su'niy bo'lmaydi albatta. Ularni asosida tovarlarga sarflangan mexnat, mexnat bo'lganda xam individul mexnat emas, balki ijtimoiy zaruriy mexnat etadi. Bundan shunday xulosa kelib chikadiki, tovar mujassamlashgan mexnat uni qiymatini yaratadi. Albatta bu erda jami ishlab chiqarish boskichlarida sarflangan mexnatning xammasi nazarda tutiladi. Xullas, qiymatning ichki mazmuni uni ulchov mezoni mexnatning miqdori va sifatidir. Lekin amaliyotda tovar qiymatini mexnatni o'zi bilan emas, balki uni ifoda etuvchi ulchov vositasi bulishi pul bilan aniqlanadi. Shu sababli xam bozorda tovar sotilaetganda xech kim tovar necha soat turadi yoki kancha kilokalloriya energiya sarfi turadi deb emas, balki necha sum yoki necha pul turadi deb suraladi.

Bu erda yana shuni aytish kerakki, pul, kredit, bank va moliyaviy munosabatlarning kelib chikishga sabab bo'lgan boshqa omillar xam bor. Bularning ichida asosiysi - ijtimoiy mexnat ta'simotidir. Tarixda chorvachilik, dexkonchilik va xunarmandchilikning bir-biridan ajralib chikishi tovar-pul munosabatlarini keltirib chiqardi. Bu munosabatlarning kengayishi kredit degan tushunchani vujudga keltiradi. Kredit munosabatlarining rivojlanishi bank muassasalarining paydo bulishiga turtki buldi. Garchi ularning xar birini aloxida mavzular tarikasida o'rganishimizga karamasdan pul, kredit, bank tushunchalariga ta'rif berib ketaylik:

Pul – xamma tovarlarni ayriboshlashga xizmat kiluvchi umumiy ekvivalent. Pul insoniyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri Platon o'zining “Siyosat va davlat” asarida jamiyatdagi xar qanday dushmanlikni keltirib chiqaradigan yagona manba pul deb xisoblagan. Pul Iqtisodiyotning kon tomiri tizimidir. Agar u nomalaylansa Iqtisodiyot tarakkiy etadi va aksincha.

Kredit – o'z egalari kulida vaktincha bo'sh to'rgan pul mablaglarini boshqalar tomonidan ma'lum muddatgan xak tulash sharti bilan qarzga olish va kaytarib berish yuzasidan kelib chikkan munosabatlardir. Kredit munosabati ikki sub'ekt urtasida yuzaga keladi: biri pul egasi ya'ni qarz beruvchi, ikkichisi pulga muxtoj ya'ni qarz oluvchi.

Bank – kredit muassasalarining bosh bugini. Pul mablaglarini jalb qilish xamda ularni kaytarishlik, tulashlik va muddatlilik shartlari asosida o'z nomidan ish kurish uchun tuzilgan vakolatlik muassasadir. Banklar pulni uning soxiblariga foiz tulash sharti bilan o'z kullarida jamlaydilar va o'z nomidan qarzga berib, foiz oladilar.

Ma'lumki xar qanday fanning o'z predmeti bo'ladi. Ammo “Pul muomalasi, kredit va moliya” fanidan xam darslik chikmaganligi sababli ilmiy asoslangan ta'rif berish ancha muskul. Shunga karamay bu fanning mutaxassislar tayerlashdagi rolini xisobga olgan xolda quyidagi ta'rifni berish mumkin.

Jamiyatdagi pul muomilasi, pul daromadlari va pul foidalarini tashkil etish xamda foydalanish jarayonida yuzaga keladigan Iqtisodiy munosatlarni o'rganish fanning predmeti xisoblanadi.

Fanning vazifalari quyidagilardan iborat:

Jamiyatdagi ishlab chiqaruvchilar bilan iste'molchilar urtasidagi Iqtisodiy munosabatlarni o'rganish asoslarini o'rganadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning sir-asrorlarini bilib olish, ularni o'rganuvchilarga etkazish asosida ularning Iqtisodiy tafakkurini kengaytirishga erdam beradi.

Fanni o'rganishda «Moliya», «Buxgalteriya xisobi», «Statistika», «Iqtisodiy taxlil» va boshqalar ilmiy uslubiy asos bo'lib xizmat kiladi.

Amaliy tavsiyalar berish vazifasi. Bu jarayonlar Iqtisodiy barkarorlikni ta'minlash, byudjet tankisligini yo'qotish, pul muomilasini izga solish, infilyatsiyani bartaraf etish, tashki Iqtisodiy alokalarni kengaytirishga molik tavsiyalardan iboratdir.

Endi fanning tarkibiga kelsak shuni aytish keraki bu fanni o'rganish turt bulimdan iborat.

Pul nazariyasi va tizimlari.

Bu qismda pulning vujudga kelish va zarurligi uning vazifalari, Iqtisodiyotdagi roli, pul muomalasi konuniyatlari, pul inkirozi uning sabablari, bartaraf etish yullari, pul isloxatlari, ularning sabablari va okibatlari, pul bozori, pul nazariyasi, tizimlari, xalkaro valyuta munosabatlari kabi mavzular o'rganiladi.

3. Kredit nazariyasi.

Bu qismda kreditning moxiyati, shakllari, vazifalari, kredit isloxati va uning mazmuni, pul kredit siyosati mexanizmi, xalkaro kredit munosatlarining moxiyati kabi mavzular o'rganiladi.

4. Banklar va bank tizimi.

Bu qismda banklarning moxiyati, tizimi, ularning operatsiyalari, vazifalari, nazorati, mareaziy bank va ularning xuquqlari, majburiyatlari tijorat banklari faoliyati, xalkaro bank ishi kabi mavzular o'rganiladi.

Amaliyot darslarida misollar ishlanadi, mustakil ishlarning bajarilishi nazorat kilinadi.

Nazorat uchun savollar.

Pul muomalasi, kredit va moliya fanining o'rganishdan maqsad nim?

Tovar xujaligi deganda qanday xo'jalik tushuniladi?

Fanning predmeti nima?

Fanning vazifalari nima?

Fanning tarkibini izoxlang?

Natural xo'jalik qachon paydo bo'lgan?

Pul nima?

Kredit nazariyasi bulimida nima urgatiladi?

Bank nima.

Moddiy ishlab chiqarish nima?

2 - Ma'ruza: Pulning moxiyati, vazifalari va Iqtisodiyotda tutgan urni.

Reja:

1. Tovar ishlab chiqarish pul mavjudligi moddiy asosi.
2. Qiymat shakllarining rivojlanishi.
3. Pulning vazifalari
4. Pulning Iqtisodiyotda tutgan urni

Tayanch iboralar. Tovar, pul, ishlab chiqarish, ekvivalent, qiymat, muomala, to'lov, mexnat, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, oddiy ishlab chiqarish, chek, elektron pul, kredit.

Avvalom bor biz pul deganda suzning asl ma'nosiga tushunib etishimiz kerak, chunki pul o'zi nima ekanligini bilmay turib hozirgi bozor Iqtisodiyoti sharoitida uning tutgan urnini, kadr-qiymatini va kuchini yuzaki faxmlashimiz mumkin, bu esa o'z navbatida nafakat oilamizning Iqtisodiy axvoliga, balki davlatimiz Iqtisodiyotiga, jaxon Iqtisodiyoti va uning tarakkiyotiga ma'lum darajada salbiy ta'sir kursatishi mumkin.

Shunday ekan, pul xakidagi tushunchaga uning kelib chikish sabablari, Iqtisodiyotda tutgan urni, moxiyatiga tuxtalib utish muximdir. Kudalik xaetimizda pul deganda kimmati kursatilgan banknotlar, rangli qog'oz pullar tushiiladi. Lekin aslida buday pullar Iqtisodiy adabiyotlarda pul tushunchasining fakat bir qisminigina bildiradi xolos.

Ma'lumki pul darrov paydo bo'lgani yo'q, u duneda kelguncha o'ziga ajratilgan rol uchun pishib-etilishining o'zo? yulini, o'z shakllari evolyutsiyasi orkali bosib utkan. Pul insoniyatning eng buyuk ixtierlaridan biridir. Iqtisodiyot fanning eng kizikarli va kadimiy soxasidir. Tovarlar aylanishi, xizmatlar kursatishi va turli to'lovlar bajarilishi jarayonida naqd va next bo'lmagan pullar aylanishidan iborat bo'lgan pul muomalasi Iqtisodiyotning kon tomiri tizimi xisoblanadi. Shunday ekan savol tugiladi, pulning o'zi nima, u kaerdan va nima uchun kelib chikan, kupchilik mualliflar yozganlaridek u odamlar ustidan gayriy tabii xukumronlikka ega?

Avvalo aytish zarurki pul o'ziga xos maxsus tovar uni natural shakli bo'lgan ekvivalent shakli birlashib ketgan. Pul aloxida, tovar sifatida ishlab chiqarish urtasidagi ayriboshlash jarayonining o'zo? muddat rivojlanishi natijasida sekin asta boshqa tovarlardan ajralib chikan. Ayriboshlash jarayoni kadim-kadimlardan tosh davri jarayonlari urtasida vujudga kelgan biroq tarixiy rivojlanishning bu boskichda inson yoki jamoa mexnatining ayrim maxsulotlarigina boshqa biror narsaga aylantirish mumkin bo'lgan tovar aylangan. Buning ustiga biror tovar qiymati unga karama-karshi turuvchi aloxida ekvivalent tovarda ifodalangan. Bu, qiymatning oddiy bir shakli edi. Masalan, 1 ta bolta o'zi qiymatiga ko'ra 20 kg donga to'g'ri kelar edi. Uning bundan keyingi rivojlanishiga dastlabki yirik mexnat ta'simoti sabab buldi. Bu mexnat ta'simoti chorvachilikning dexkonchilikdan ajralib chikandan iborat edi. U yoki bu kabilar exud jamoalar ularni o'z ichini extiyojlaridan ancha kup ortib koladigan tovarlar ishlab chiqara boshlaganliklari tufayli doimiy ayriboshlash extiyoji vujudga keldi. Shu tarika tasodifiy ayriboshlash paydo buldi. Bunda tovar qiymati o'z almashtirilishi mumkin bo'lgan va qiymati taxminan teng keladigan kuplab ekvivalent tovarlarda ifodalanishi mumkin bo'lib koldi. Ekvivalent tovar qiymati kabilalari o'zilar ayriboshlaetgan ortikcha maxsulotlarni kanchalik kadrlashlariga bog'liq edi. Qiymatning bunday shakli tulik yoki kengaytirilgan qiymat nomini oldi.

Mexnat ta'simotining rivojlanib borishi xamda xususiy mulkka asoslangan tovar ishlab chiqarishning vujudga kelishi, xususiy va ijtimoiy mexnat urtasida ziddiyat keltirib chiqaradi, bu esa avvalo ayriboshlash jarayonida aks etdi. Xar bir tovar ishlab chiqaruvchi boshqa tovar ishlab chiqaruvchilarning kuplab mexnat maxsulotlariga muxtoj bula boshladi. Lekin uning o'zi ishlab chiqaraetgan tovar xam ayni vaktida jamiyatning muayyan qismiga kerak edi. Bevosita ayriboshlashning imkoni bo'lmay koloblashadi. Xar bir tovar ishlab chiqaruvchi o'z maxsulotinni eng kichik tarkalgan va kup istemol

kilnadigan istemol yil fasillariga ishlar mavsumiyligiga bog'liq bo'lmaydigan tovarlarga ayriboshlashga intilar edi. Shunday kilib asta sekin umumiy qiymati shakli vujudga keldi. Bunda barcha tovarlar qiymati yaagona umumiy ekvivalentda ifodalanar edi.

Albatta pulning paydo bulishi va tarkalishi jarayonida jamiyatda tovar xamda xizmatlar istemolining bevosita usishiga olib kelmydi .chunki fakat ishlab chiqarilgan maxsulotlar istemol kilinadi, ishlab chiqarish esa mexnat, er, kapital xamda insonlar tadbirkorlik kobilyati o'zaro xamjamiyatlikning pirovard natijasidir. "Pul xosil birligidir" deb yunon faylosufi Arastu beji aytmagan. Birok, uning jamiyat ishlab chiqarish faoliyatiga ijobiy ta'sir kursatishiga shubxa yo'q, zero pul umumiy chikimlar qisqarishiga yordam beradi. Buning sababi shundaki odamlar ishlab chiqarishga kilgan barcha xarajatlarini pulga chaka boshlaydilar, xamkorlar izlashga tushadilar, mexnat ixtisoslashuvi rivojlanishi va tegishlicha uning samadorligini usishini faollashtiriladi. Dastlabki vaktlarda pul rolini oddiy metallar uynagan. Ammo mexnat ta'simoti rivojlangani boyigani saiyn kimmat baxo metallarning (Oltin va kumush) umumiy ekvivalent vazifasini bajarishni tobora mustaxkamlanaveradi.

Shunday kilib garchi turi vaktlarda pul rolini turli nodir metallar uynagan bo'lsada ayriboshlashning o'zo? muddatli rivojlanish jarayoni natijasidaoltin asosiy vosita bo'lib koladi. Oltin o'zining bir kator tabiiy xossalariga ko'ra pul vazifasini bajarishga ancha mos keladi. Sababi, 1-dan, oltinning qiymati boshqa metallarga karaganda yo'qori, uni kazib olish va sof xolga keltirish kup mexnat talab kiladi. 2-dan, oltin zanglamaydi, tuprok tagida xam, suv ostida xam o'z sifatini yo'qotmaydi. 3-dan, oltin bulinuvchan bo'lib, uni xoxlagan vaktida maydalash va kayta yaxlitlash mumkin. 4-dan, oltin olib yurishga kulay, 5-dan, bir xil ogirlikka ega bo'lgan oltin bulaklari bir xil baxolanadi, bir xil ulchovga ega bo'lgan boshqa tovarlar xar xil baxolanadi. Masalan muyna, teri va boshqalar.

Bu erda shuni aytish keraki oltin tovar ayriboshlashning asosiy vositasi bo'lib kolguniga kadar turli xalklarda pul rolini turli tovarlar uynagan. Kadimgi Yunonston, Rim, Arab va Xind kabilalarida chorva bajargan. Afrikaning ba'zi bir xalklarida chorva XX asrning boshida xam pul vazifasini bajarib kelgan edi.

Lotinlar pulni "resiniya" deb ataganlar. Lotin tilida "resiya" – "chorva" degan ma'noni anglatadi. "Kapital" suzi xam pul singari "chorva" suzi bilan bog'liq, "Kapit" – bosh (chorva boshi) suzidan olingan. Tinch okean va Afrika xalklarida chigonoklar, Mark Afrikada fil suyagi, kadimgi Misrda bugdoy, Xitoyda tuz, Mugilistonda choy, Alyaskada teri, Rim davlatida asal kabi tovarlar pul vazifalarini bajargan. Ammo bu tovarlarni kutarib yurish ijtimoiy tarakkiyotgan salbiy ta'sir kursata boshladi. Natijada asta sekin metal pul paydo buldi.

Qiymat shakllarining rivojlanishi.

Qiymatning oddiy yoki tasodifiy shakli.

1 ta qo'y q 20 kg galla.

Bu erda qo'y o'zining qiymatini gallaning iste'mol ifodalagan demak qo'y aktiv rol uynagan xolda nisbiy qiymat formasida, galla pasiv rol uynagan xolda ekvivalent formasida namoyon bo'lgan.

Yirik ijtimoiy maxsulot ta'simoti natijasida ishlab chiqarish kengayib, ayriboshlanadigan tovarlar soni kupaygan. Buning natijasida qiymatning tulik yoki kengaygan formasi vujudga keldi.

1 ta qo'y.	{	20 kg galla yoki.
		2 ta bolta yoki.
		3 gr oltin.

Tovarlar qiymatini ulchashda bir emas, bir necha xil tovarlar katnashadi. Ayriboshlashning kengayishi natijasida ekvivalent rolini uynovchi bitta tovarga utish zaruriyati tugildi. Buning natijasida qiymatning umumiy formasi vujudga keldi.

20 kg galla yoki.	{	1 ta qo'y.
2 ta bolta yoki.		
20 m mato yoki.		
3 gr oltin.		

Qiymatning bu forsulasida galla avvalo ekvivalent bo'lgan qo'yga ayriboshlash kilinadi, sungra iste'molchiga zarur boshqa tovarga ayriboshlash kilinadi. Bu Iqtisodiy tarakkiyotiga tuskinlik kilar edi. Sababi xar bir xududda o'z ekvivalentlari bor edi, bir xududda qo'y bo'lsa boshqasida teri muyna. Ishlab chiqarish tarakkiyoti ekvivalent rolini uynovchi kulay tovar topish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bu pul bo'lib chikdi. Dastlabki vaktlarda pul rolini oddiy metallar uynagan va oxirida oltin xakikiy ekvivalent bo'lib chikdi, natijada qiymatning pul orada vujudga keldi.

20 kg galla yoki.	{	3 gr.oltin
2 ta bolta yoki.		
20 m mato yoki.		
1 ta qo'y.		

Avvaliga uy-ruzgor buyumlari: bolta, pichok, urok, juvoldiz,mix, kamon ukinig uchi, nayza, metal idishlar pul vazifasini bajargan. Keyinchalik nodir metallar mis, kurgoshin, temir, kumush kabilar pul vazifasini utagan. Ammo yo'qorida aytilganidek oxirida oltin galaba kozondi.

Kadimgi Rusda pul suzi yo'q edi. Xazinachini – molbokar, xazinani - molxona deb atashar edi. Rubl suzi rubit- bulaklarga ajratish degan ma'noni bildiradi, bu suz XII-XIII asrlarda paydo bo'lgan. Mugullar o'z pullarini metaldan yasab uni “Tanga” yani

jaranglovchi deb ataganlar. (XIII asr). Asta – sekin bu suz denga suziga aylanib rus tilida dengi – pul bo'lib o'zgarib ketgan.

Pul utgan ma'ruzamizda qisqacha ta'rif berib xamma tovarlarni ayriboshlashga xizmat kiluvchi umumiy ekvivalent degan edik.

Ekvivalent – bir narsaga xar jixatdan teng bo'lgan, u bilan almashina oladigan narsa degan ma'noni beradi. U boshqa tovar qiymatlarini ulchashda mezondir. Demak pul shunday tovar, u xamma boshqa tovarlarni ayriboshlashning umumiy ekvivalenti, ya'ni tovar qiymatining ifodasi bo'lib xizmat kiladi. Pul tovar ishla chiqarish va ayriboshlash jareni iste'molchilar urtasidagi ijtimoiy munosabat-larni ifoda etadi, natijada tovar pul munosabatlari paydo bo'ladi. Moxiyat jixatidan pul ijtimoiy mexnat sarfi va qiymatning miqdorini belgilab beradi. Pulning kuchi shundaki u xamma narsani sotib olish kudratiga ega.

AKSh lik Iqtisod olimlar Makkonel R.K va Bryu S.L o'zlarining “Ekonomiks ” kitoblarining I tom, 264 betidan pulga ta'rif berib shunday deydilar. Pul odamlarni sexrlab qo'yuvchi jodu xisoblanadi. Pul deb odamlar azob chekadilar va uni deb mexnat kiladilar. o'zlarini ukdan – chugga uradilar. Aslida olsangiz pul xech narsa emas, u kuruk qog'oz xolos, u odamni tuydirmaydi, kiyintirmaydi, boshpana bermaydi, vaktichoglik uchun asos bulaolmaydi. U bu vazifalarni kachonki Sizdan ketgan chogdagina , ya'eni sarflangan paytdagina bajaradi xolos. Pul – bu maftunkor jozibador, takrorlanib turuvchi, nikobini o'zgartirib turuvchi jumbokdir.

Pul kudratli dedik. Uning kudratini U.Ismoilovning “Rustam” drammasida keltirilgan parchadan bilsa bo'ladi.

Bilmasdim duneni yaratgan xudo
Pulni xam yaratishni uylaganmidi?
Shu pulning o'zidan kuchli ekanin
Xudoning o'zi xam bilmaganmidi?
Pul bo'lsa, pul uchun tizni chuksalar,
Pul bo'lsa, pul uchun erni uysalar,
Pul bo'lsa, pul uchun odamni suyib,
Konidan kuchaga suvlar sepsalar,

Aytingchi, kim kuchli – Xudomi yo pul ?

Pul xech narsa emas dedik, u kuruk qog'oz xolos dedik, aslida oltinni xam shunday deb aytilish mumkin. Misol: Robinzon Kruzo kema xalokatidan keyin kimsasiz orolga tushib koladi. U kuliga barcha oltin tangalarni oladida unga qarab “Xech kimga keraksizsan, men uchun nima keraging bor” deb xitob kiladi. Nega sababi u yakkalanib koldi, jamiyatdan chikib ketdi, ijtimoiy ishlab chiqarishdan chetda koldi, u xamma narsani o'ziga–uzi yarata boshladi, tovar ayriboshlash yo'qoldi, natijada pul kerak bo'lmay koldi.

Demak, pul ishlab chiqarish bor joyda, ayriboshlash mavjud bo'lgan joydagina kerak bo'ladi. Pulni tovaar ayriboshlashning o'zi yaratadi. Chunki mexnat maxsuli tovar sifatida bozorga ayriboshlash uchun chiqarilmasa pulning xam keragi bo'lmas edi. Bundan shunday xulosa kelib chikadi, tovar xujaligining rivojlanishi tovar qiymatining ifodasi bulishi pulni keltirib chiqardi. Pulning kelib chikishi natijasida tovar muomalasining formulasi xam o'zgardi, u avvalgi T-T1 dan T-P- T1ga o'zgaradi.

Ana shu vaktida boshlab pul “Tovarlarning tovariga, boshqa tovarlarning xammasini oʻz ichiga pinxon kilib olgan tovarga, istagan bir vaktida kungil tusagan va orzu kilgan buyumga aylanish kobilyatiga ega boʻlgan sexrli narsa” ga aylanadi.

Demak, pulning paydo bulishi – tarixan yuz berishi zarur boʻlgan jarayon. Oddiy tovar ishlab chiqarish bilan ayriboshlash munosabat- larining, mexnat taʼsimotining rivojlanishi uning asosidir. Pul umumiy ekvivalent, tovarlar olamining oʻziga xos tovar sifatida ajralib chikkanidan keyin xam u tovarga xos ikki xususiyat – isteʼmol (foydalilik) va qiymat (baxo) xususiyatlarini saklab koldi. U xolda pulning moxiyatini nima belgilab beradi? Pul shunday bir vositaki uning yordamida, kadrilikning mazmuni tushuniladi.

Pulning moxiyati shundaki, u barcha tovarlarga xos xususiyatga ega boʻlib, ayni paytda uch asosiy jixat boʻyicha boshqa xamma tovarlarga karama-karshituradi.

Birinchidan, xar qanday tovar, kishilarning birok bir extiyojini kondiradi. Pul esa qiymatning bevosita va umumiy mujassami xizmatini bajaruvchi maxsus tovar xisoblanadi va shu bois u boshqa barcha tovarlarga toʻgʻridan-toʻgʻri ayriboshlanish xususiyatiga ega. Demak, u insonlarning tovarlarga boʻlgan barcha extiyojlarini kondirishi mumkin.

Ikkinchidan, oddiy tovar fakat aniq mexnat (etikduz, novvat, olim mexnati) maxsuli xisoblanadi. Pul kasb turidan katʼiy nazar, ijti- moy mexnatni bevosita birlashtiruvchi vosita sifatida xizmat kila- digan yagona tovardir. Pul xam aniq mexnat (zaribxona xodimlari mex- nati) maxsuli, lekin pulning isteʼmol qiymati kishilarning muayyan jismoniy yoki maʼnaviy extiyojlarini kondira olishda esa, balki tovarlar ayriboshlashda ishonchli vosita bula olish kobilyatidadir.

Va nixoyat, uchinchidan, oddiy tovar xususiy mexnat maxsuli boʻladi, pul esa butun jamiyatning barcha tovarlarga taksimlangan mexnatini oʻzida mujassamlashtirib, ushbu xolatda muayyan mexnatga toʻgʻri keluvchi tovarda oʻz ifodasini topgan, xususiy mexnatning xar bir turini muvozanatga soluvchi ekvivalent vazifasini bajaradi.

OʻZBEKISTON, tarix fani maʼlumotlariga koʻra, tovar - pul munosa- batlari eng kadimdan paydo boʻlgan va rivojlangan kamdak-kam davlat- lardan biri xisoblanadi. Chunki bu erda pul ishlatila boshlanganiga 2 ming yildan oshgan.

Xozirgi OʻZBEKISTON xududida yashagan xalklar va kabilalar foyda- langan dastlabki pul belgilari xamda tangalar, tarixchilarning tadkikotlariga koʻra, eramizdan avvalgi V-IV asrlada Axmoniyar imperiyasi zarb kilingan, oltin dariklar va kumush siklar boʻlgan. Birok tovar – pul munosabatlari Iskandar Zulkarnayn yurishidan keyingi davrda, Salavkiy va Yunon-Baktriya davlati barpo etilganidan sung chinakamiga rivolandi. Kumush tangalarning attik deb ataluvchi andozasi – 17,44 gramm ogirlikdagi tetradraxma va 4,36 gramm ogirlikdagi draxma pul tizimiga asos kilib olingan. Muomulada mayda kumush va bronza tangalari xam boʻlgan, bu davrda oltin tangalar chiqarilmagan.

Eramizdan avvalgi III-II asrlar oxiriga borib, Shimoliy Baktriya, Sugd, Buxoro, Xorazmda kumush va suberatli (bronza utida yupka kumush koplangan). “Uxshatma” tangalar zarb kilina boshladi. Bu – mustakil tanga zarb qilishga utish shakli edi.

Eramizdan avvalgi I asrda davlatning oʻz kumush va mis tangalari zarb kilina bshladi. Tanganing oldi tomonidan maxalliy xukumdor surati, orka tomonida turli tasvirlar va belgilar, Sugdcha va Xorazmcha, keyinrok esa Baktriycha yozuvlar boʻlgan. Sugd va Xorazm davlatlarida eramizning I asrida kumush va mis kulanilgan kattik andozasining Urta Osiyoga xos turi saklanib qolgan.

O'ZBEKISTON bilan Turkmanistonning janubiy qismida yashagan kuchmanchi xalk – toxarlar barpo etgan ulkan Kushon imperiyasida pul tizimi o'zgacha edi. Kushon podshosi Kadfiz II xukumronligi davrida bu erda pul isloxi o'tkazilgan. Yangi pul tizimi kumushga emas, balki turli nominallardagi oltinga asoslanadi. Bozor savdosida esa diametri 23-25 mm va ogirligi 16-17 gramm bo'lgan yirik mis tangalaridan foydalaniladi.

Eramizning III asri birinchi yarmida Kushon podsholigi parchalanib ketishib bilan ikki dare oraligidagi kator Urta Osie viloyatlarida pul tizimi tangaligi yuz berdi: tanga sifati emonlashdi, vazni engillashib ketdi. bunga kuldorlik tizimining tanglikka uchrash, shuningdek kuchmanchi kabilalarning botirib kirishi sabab buldi. Shunday kabilalardan biri – eftalitlar V-VI asrlarda xozirgi O'ZBEKISTONning katta xududini kamrab olgan davlat barpo etdilar. Bu erda yagona pul tizimi yo'q edi. Xar bir viloyat o'z tangasini zarb kilardi.

Keyinroy V-VIII asrlarda O'ZBEKISTONning turli mintakalarida Sharkning kudratli davlatlarida – eftalit, somoniylar, turk xokonligi, Abbosiylar xalifaligi ta'sirida bo'lgan. Ularning xar biri pul muomalasiga o'z o'zgartirishlarning kiritdi, yangi tangalar zarb kildilar. Birok ayni paytda bu joylarning o'z tanga tipi shakllandi. Bu turtburchak teshikli, kadimgi turk runiy xatlari bitilgan doira shaklida tanga edi.

Yukorida aytib utilganidek, urta aslar boshlarida Urta Osie davlatlarida oltin tangalar zarb kilinmagan. Bu davrda kumush tangalarni nomlash uchun yunoncha “draxma” atamasi kullanilardi bronza tangalar esa Sugd tilidagi “Pani” va o'zimizga tanish “Tanga” (“dengi”) suzlari bilan atala boshlagan.

Urta Osiyoga arablarning kirib kelishi bu erdagi tanga zarb qilish ishlarini tubdan o'zgartirdi. Bu davrda Urta Osiyo davlatlarida pul muomalasi musulmoncha pul yuritish ishlari koidalari va me'yorlariga tula - tukis moslashtirilidi. Oltin dinorlar (Rimdagi “Dinariy” suzidan), kumush, dirxamlar (yunoncha “draxma” suzidan) va mis fuluslar chiqarila boshlandi.

Dastlabki musulmon fuluslari O'ZBEKISTON xududida xijriy 133 yilda (760-761 yillar) Samarkandda, 5 yildan keyin Buxoro, Axsikent (Fargona), Termizda chiqarildi.

Ma'lumki, IX asr oxiriga kelib, Movarounaxrda amalda mustakil Somoniylar davlati vujudga keldi. Buxoro uning markazi bo'lib koldi. Deyarli butun Urta Osiyoni kamrab olgan Somoniy davlati davri pul chiqarish ishi ayniksa yo'qsak rivojlandi. Kumush tangalar, ayniksa, tarkibida kumush juda kup bo'lgan sinik deb ataluvchi drxamiga shikastalar donalab yoki vazni bo'yicha muomilada bo'ladi. Movarounaxr bilan keng savdo alokalari urnatgan shar-kiy Slovyan kabilalari bu tangalarni juda yo'qori baxolashadi. Maskur savdo alokalari kengayishi natijasida kumush ommoviy tarzda Evropaga utib keta boshladi. Arxelogiklarni Uraldan to Aneglya va Norvegiyagacha bo'lgan nixoyatda katta xududdan topaetgan xazinalari shundan dalolat beradi.

XI asr boshlarida Somoniy davlati urnida turk kabilalari sulolasi paydo buldi. Natijada pul muomalasida xam o'zgarishlar yuz berdi. Shunday kilib, kumush bilan oltin pul muomalasida xam o'zgarishlar yuz berdi. Birok, Evropada XVIII-XIX asrlarga kelibok oltin va kumush tangalar bilan bir katorda qog'oz pullar xam muomalada bula boshladi. Qog'oz pullarni (ancha shartli ravishda) kadimgi Xitoy savdogar lari ixtiro kilgan, deb xisoblashadi. Dastlabki saklash uchun tovar kabul kilingani, soliklar tulangani va kredit berilgani to'g'risidagi tilxatlar kushimcha ayriboshlash vositalari vazifasini bajargan. Bunday tixatlarni ya'ni qog'oz pullarning “Kadimiy ajdodlarini” zargar ustalar

berishgan. Zargarlarning turli xaridordagi, savdogarlarga tegishli oltin zaxiralari toshib ketish xavfidan muxofaza etilgan xolda saklanadigan ertulalari va maxsus omborlari bo'lgan. Ustalar oltin qo'yma sofligiga kafolat berishgan. Zargar oltin kabul kilgach koida tarikasida patta (kvitantsiya) lar xajmi bergan. Anashu xujjat qog'oz pullarning dastlabki vakillari va ajdodlari, shuningdek irinchi shakli bo'lgan...

Eramizdan avvalgi V-IV asrlarda Axmoniylar imperiyasi davrida zarb kilingan oltin pul darik deb atalgan.

Eramizdan avvalgi I asrda (Sugd, Xorazm, Davya) kumush va mis pullari chiqarilgan va ular attik deb yuritilgan.

Eramizning boshlarida pul draxma, pani, tanga deb yuritilgan. Arablar xukumronligi davrida dinor (oltin) va dirxam (kumush), odulus (mis) deb yuritilgan. IX-XI asrda Somoniylar davrida kumush pullar muomalaga chikdi va sinik deb aytishgan.

Natural xo'jalik umuminsoniy Iqtisodning tarixi birinchi shakl bo'lib, bunda mexnat maxsullari ishlab chiqaruvchilarning o'z shaxsiy extiyojini kondirishga karatilgan edi. Natural xo'jalik sharoitda maxsulot ayriboshlanmaydi va ishlab chiqaruvchining o'zi uchun xaetiy vositaga aylanadi, shu sababli xam ayriboshlashning umumiy evivalienti bo'lgan pulga umumiy extiyoj bo'lmaydi. Kadimgi Yunon davlat arbobi Platon o'zining "Siyosat va davlat" asosida natural xo'jalikni eklab, jamiyatdagi xar qanday dushmanlikni keltirib chiqaradigan manba – pul deb xisoblangan, uning fikricha natural xo'jalik jamyait a'zolari urtasidagi Iqtisodiy tabakalanishga chek qo'yyadi. Ammo natural xo'jalik bir kator kamchiliklarga ega, ular

1-dan, barcha Iqtisodiy jarayonlar tor doirada cheklangan bo'ladi;

2-dan, natural xo'jalik konservativ xarakterga ega ya'ni eskilikka moyil bo'lib, yangilik yarata olmaydi;

3-dan, ish kuchi va moddiy resurslar ligratsiyasi bu xo'jalikka mutoka ey bo'ladi;

4-dan, mexnat unumdorligining usishigoyat past darajada bo'ladi;

Bulardan tashkari, natural xo'jalikka xos belgi shundaki unda Iqtisodiy avtarkizim xukumron bo'ladi, bu degani o'zini ta'minlab, boshqalar bilan kamdan-kam alokaga kirishishidir.

Pulning paydo bulishi tarixan yuz berishi zarur bo'lgan jarayondir. Oddiy tovar ishlab chiqarish bilan ayriboshlash munosabatlarining rivojlanishi, ijtimoiy mexnat ta'simoti va uning kengayishi unga asos buldi. Pul tovarlar ayriboshlashning umumiy ekvivalienti bulishi bilan barcha tovar olamining o'ziga xos tovari sifatida xizmat kilib kelmokda. Pul ikti- sodiyotning muxim kuroliga aylandi. Xozirgi Iqtisodiy xaetni pulsiz tasavvur etib bo'lmay. Pul paydo bulishi bilan jamiyatda pulga doir Iqtisodiy munosabatlar kelib chikadi va kengayib boradi. Pul muomalasini uyushtirish, pullarni ayriboshlash, ularni saklash, taksimlash, bo'sh to'rgan pulni qarzga berish, ya'ni uni sotish, pul vositasida jamgarmani tashkil etish, davlat byudjetini shakllantirish maliyani tashkil etish kabi Iqtisodiy alokalar yuzaga keladi. Ayniksa bozor Iqtisodiyoti pul bilan tirik, pul bo'lmagan yoki rivojlanmagan joyda bozor Iqtisodiyoti yo'q, bulishi xam mumkin emas. Bozor Iqtisodiyoti tovarlar va tovarlashgan xizmatlarni ishlab chiqarishdan boshlab, to iste'molchiga etguncha kadar xarakatidan iboratki, bu xarakat pul vositasida amalga oshadi. Ishlab chiqarish resurslari bozorda pulga xarid kilinadi, ishlab chiqarish jarayonida resurslardan tovarlar yara- tiladi va ular pulga ayriboshlanib iste'molga utadi, demak ishlab chika- rishning takrorlanishiga xizmat kiladi, Iqtisodiy usishga kumakla- shadi.

Yukorida pul maxsus tovar dedik. Ma'lumki, xar bir tovarga xos ikki xususiyat bo'ladi, ya'ni iste'mol qiymat va qiymat. Xar qanday tovar, odatda, kishilarning biron-bir ehtiyojini kondiradi. Pul xam tovar ekan uning xam iste'mol qiymati va qiymati mavjud. Pulning iste'mol qiymati qiymatbaxo takinchoklar, tish koplamlari tayerlash, sanoatda foydalanishda namoyon bo'lsa, uning qiymati xar qanday tovarga ayriboshlanish kobilyatidir. Ma'lumki toarni iste'mol qiymatini aniq mexnat yaratadi. Misol: stol va stulda duradgorning gazlamada to'quvchining kiyim-kechakda tikuvchining va boshqalar. U sotish uchun bozorga chikrilgan takdirdagina qiymatiga ega bo'ladi. Pulning iste'mol qiymatini xam aniq mexnat yaratadi, tanga pullarni xam, qog'oz pullarni xam zarb xona xodimlari aniq mexnatlari natijasida yaratadilar. Pul xam kachonki bozorga umumiy ekvivalent sifatida chiqarilar ekan ayriboshlash jarayonida uning qiymati namoyon bo'ladi. Demak, xar qanday tvarning iste'mol qiymatini aniq mexnat chratsa, uning qiymatini ijtimoiy mexnat, buyumlashgan (abstrakt) mexnat yaratadi. Pulning Iqtisodiyotdagi axamiyatini u bajaradigan vazifalar belgilab beradi. Pul nazariyachilari ayrim okimlari pulning beshta vazifasi borligini kursatib berganlar:

1. Qiymat ulchovi.
2. Muomala vositasi.
3. Jamgarish vositasi.
4. To'lov vositasi.
5. Jaxon puli.

Qiymat ulchov – pul umumiy ekvivalent bulishi tovar ekan, o'zida ijtimoiy mexnatni mujassamlashtiradi va shu sababli tovarlar qiymatini ulchay oladi. Tovar qiymatining puldagi ifodasi baxo (narx) deb aytiladi. Tovarining kancha turishini pul bilan belgilab, u 100 sum, 100 dollar, 100 jn, 100 funt sterling va xokazolar deb aytamiz. Demak tovarlarga muayyan baxo qo'yiladi, ammo bozorda baxo bilan qiymat bir-biriga boimo xam teng bulavermaydi, chunki tovarlar baxosi bozorda talab va taklif ta'siri ostida o'zgarib turadi. xaR bir mamlaktning o'z ulchami bor, u uning milliy pul birligi xisoblanadi. Ulchov birligi baxo (narx) mashtabi deb aytiladi. Birlik kilib AKSh da dollar, Germaniyada marka, Yaponiyada ien, Angliyada funt sterlin, Turkiyada lira, Saudiya Aribistonda riyol, Italiyada lira, Fratsiyada frank, Kozogistonda tanga, Rassiyada rubl olingan. Garchi xozir biror davlatning pul birligida 1970 yil oltin ifodasi, bo'lmasada ma'lum davrlarda qog'oz pulda oltin ogirligi asos kilib olinadi. Masalan: 1961 yildan 90 yillarga kadar 1 rublning asosi kilib 0,987412 gramm oltin olingan edi. Angliyaning 1funt sterlinligida 2,13281 gramm oltin ifodalangan AKSh dollari 1968 yilda 889671 gramm oltin ifodalangan bo'lsa, 1971 yildan 0,307 grammni keyinchalik esa 0,741 grammni tashkil etgan.

Ulchash oson bulishligi uchun pul birliklari xiyla mayda bulaklarga bulinadi. Masalan: 1 sumq100 tiyinga, 1 dollarq100 sentga va xakozolar. Molliiy pul birligi kadorsizlanib ketganda tovarlar baxosi boshqa jaxon bozorida kadrlirok bo'lgan qo'ya birligi bilan, masalan dollar bilan ulchanadi.

2. Muomala vositasi. Pul yordamida tovarni sotib olish, ya'ni pulga tovar ayriboshlash mumkin, bunda Pul Tartibi jarayoni yuz beradi. Ikkinchi xolatda tovarni pulga ayriboshlash mumkin, bunda Pul Tartibi jarayoni yuz beradi. Xar ikki xolatda xam pul muomala vositasi bo'lib xizmat kiladi. Muomalada tovar boshqa biron-bir tovarga ayriboshlash- lanishi mumkin, u bater usulida tovar ayriboshlash deb yuritiladi va pul ishtirok etmadi. Berter bozor Iqtisodiyotiga to'g'ri kelmaydi, u pul kadorsizlangan

sharoitda paydo bo'ladi. Pul xamma tovarga ayriboshlanganida, ayriboshlashga ketadigan vakti tejaydi, muomala xarajatlari- ni kamaytiradi.

Muomala vositasi vazifasini rel pul bajaradi. Muomala vositasisifatida qog'oz nullar va tangalar xizmat kiladi. Bugungi kunda muomalada aniq, xakikiy qiymatga ega bo'lgan pullar va ularning muomaladagi quyidagi belgilar mavjud:

1. Tanga pul.
2. Qog'oz pul.
3. Kreditshaklidagi pul.
4. Chek shaklidagi pul.
5. Elektron pul.

Agar biror mamlakatda tovarlar bozorida utatokchilik yuz berib, Iqtisodiy alokalar buzilgan takdirda muomalaga talonlar va kuponlar chiqariladi. Ular pul sifatida chiqarilmaydi, ammo muomalada katnashadi.

3. Jamgarish vositasi. Pul qog'oz yoki tanga bo'lgani uchun boylik emas, oddiy qog'oz va oddiy metaldir. Pul o'zida ijtimoiy mexnatni mujassamlashtirgani, udan xam narsani xarit etish yoki jamlab qo'yish mumkin bo'lganligi uchun xam yuoylikdir. Pul boylikning bir kurinishi xolos, chunki unda boshqa shakldagi kurinishdagi boyliklar xam bor. Masalan, uy-joy, er-suv urmonlar, kon, ozik-ovkat, kiyim-kechak, mashina ukuna, aktsiya, sertifikatlar, oblikatsiyalar va boshqalar. Lekin pulda likviditlik bor, ya'ni pulni to'lov uchun xamma erda unga boglangan nominalga (100 dollar)ga qarab to'lov uchun kabul kilinadi. Boshqa kurinishdagi boyliklarda xam likviditlik bor, ammo ularning kadr-qiymati o'zgarib turadi. Ammo infilyatsiya davrida pulni saklash va umuman boshqa sharoitda xam pulni saklash bemanilikdir. Pul doyim oborotda bulishi va egasiga foyda keltirish kerak. Jamgarma borib xarit kobilyatini saklovchi barcha pul vositalari pulagrigati deb atala- di. Bunga takd pullar ma'lum muddatga yoki muddatsiz boylikka qo'yilgan pullar sertifikatlar va boshqalar kiradi.

4. To'lov vositasi vazifasi. Tovar ayriboshlashning tarakkiy etishi va mu'lum tovar turlarining taklif talabiga nisbatan ortib ketishi na- tijasida ayrim tovarlarni ma'lum muddatga qarzga sotish xam vujudga keladi. Qarzdor ma'lum muddatdan sung tovar egasiga o'z qarzini kayta- rib beradi. Anshunda pul to'lov vazifasini bajaradi. Soliklar, foiz- lar, ish xakki tulanaganida xam pul to'lov vazifasini bajaradi.

5. Jaxon pul. Pul xalkaro Iqtisodiy munosabatlar va ayribosh- lashning mavjudligi sababli jaxon pul vazifasini bajaradi. XX asr- ning yarimigacha oltin jaxon pul vazifasini boshqargan edi, ya'ni mamla- katlar urtasidagi xisob kitoblar tovar va xizmatlar uchun to'lovbir mamlakatdan ikkinchisidan sof qo'yilma saklida oltin kuchirish yuli bilan amalga oshirilgan. Xozirgi pul nazariyalarida pulning to'lov vazi- fasi muomala vositasi bilan kushilib yuboriladi, oltin qo'yilmalar shaklidagi jaxon pullari, umuman oltin pullar muomaladan chiqarilib, jaxon pul vazifalarini ayrim kadrli valyutalar bajara boshlaganligi sababli oltinning jaxon pul vazifasi amalda yo'q deb koralanmokda. Bugungi kunda pul vazifalarini AKSh ning dollorlari, Germaniyaning markasi, Yaponiyaning yoni, Angliyani funt sterlinggi bajarmokda. Bundan shunday xulosa kelib chikadiki pul qanday shaklda bo'lmasin u biz uchun ko'rib chikan vazifalarni tulik bajaradi.

Ma'lumki xar qanday Iqtisodiyot ya'ni u bir markazdan turib boshqarishning ma'muriy buyrukvozlik uslubiga asoslangan sof rejali Iqtisodiyot bo'ladimi yoki moddiy

ragbatlantirish uslubiga asoslangan sof bozor Iqtisodiyoti bulamdimi doimo yangilanib, o'zluksiz ravishda fukaroviy xarakterda bo'ladi.

Iqtisodiyot-firmalar (korxonalar) va uy xo'jaliklari faoliyat-laridan iborat bo'lgan ikki tarkibiy qismdan tashkil topadi. Firmalar (korxonalar) ya'ni zovod, fabrikalar, birlashmalar, aktsionerlar jamiyatlari, fermer va dexkon xo'jaliklari, jamoa xo'jaliklari va tovarlar va xizmatlar yaratadilar. Iqtisodiyotni ikkinchi tomonida uy xo'jaliklari turadi. Ular jamiyatning kichik yacheykasi xisoblangan oilalarga birlashgan iste'molchilardan tashkil topadi. Yaratilgan tovarlar va xizmatlar eng avvalo ishlab chiqarishning o'zida iste'mol kilinadi, sabab ishlab chiqarishning o'zi katta iste'molchi xisoblanadi, qolgan oilalarda iste'mol etilgan, ularning xarakati tugallanib, jarayoni yana yangidan boshlanadi. Iste'mol etish uchun tovarlar va xizmatlar xar bir xo'jalikning va xar bir oilaning pul daromadlariga ayribosh etiladi. Iste'mol-yaratilgan turli – tuman tovarlar kishilar tomonidan o'z extiyojlarini kondirishu uchun ishlatilishini bildiradi. Ishlab chiqarish bilan iste'molchilar urtasidagi a'lokalar o'zluksiz davom etadi. Unda tuxtash, xatto ikkilanish mumkin emas, sabab inson ishlab chiqarishsiz xam iste'molchisiz xam yashy olmaydi. Endi ishlab ishlab chiqarishning natijasiga ko'ra ishchi va xizmatchilar ish xakki, er egasi renta, savdogar foyda oladi deb faras kilaylik. Ular olgan pulning bir qismi o'z iste'molchilarini kondirish uchun ketadi, yani iste'mol tovarlari va xizmatlarini xarid etish uchun sarflanadi. Mazkur pulga tovar va xizmatlar sotib olishgach u ishlab chiqarish vositalarining pul tushumlariga (daromadlariga) aylanadi. Ishlab chiqarishni yangidan boshlash zaruriyati shu pulga rusurs (tovarlar) sotib olishni takozo etadi. Demak ishlab chikrishning xarkati yangidan boshlanadi. MikroIqtisodiyotning va mikroIqtisodiyotning o'zliksiz doiraviy xarakati yuzaga keladi. Bunday xulosa shuki xar qanday ishlab chiqarshining boshlanish nuktasi pul xarakatidan boshlanadi. Ma'lumki pul kapitalini doiraviy aylanishi formulasi quyidagicha

IV

P-T

...I... T-P

IK

bu formulaning oddiy va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonlariga tatbik etish mumkin. Misol: Dastlabki pul kapitalining summasi 100 dollar. Uning 80 dollari ishlab chiqarish vositalari sotib olishga, 20 dollari ishchi kuchi sotib olishga sarflanadi deb faras kilsak va ishlab chiqarishning natijasiga ko'ra 20 dollar kushimcha qiymat yaratilsa, ishlab chiqarish natijasiga ko'ra 120 dollarlik qiymat yaratiladi. Demak avans kapital 100 dollar pul kapitalining o'zviy tuzilishi 4:1 tenglama tuzamiz:

$$80 C + 20V + 20M_K 120$$

Agar yangidan yaratilgan qiymatning xammasi (120 dollar) iste'molga sarflansa takror ishlab chiqarish, agar uning ma'lum qismi ishlab chiqarishga yangitdan qo'yilgan keng tarkalgan ishlab chiqarish jarayoni yuz beradi, demak, pulning ishlab chiqarishga yangitdan tayin-lanishi Iqtisodiy usishga turtki bo'ladi. Ma'lumki ijtimoiy ishlab chikrishnig yakuniy natijasida YaMM yaratiladi. Kishilarni YaMM dan o'z xissasini pul shaklida oladilar, sungra bu pulni bozorda tovarga ayriboshlab chirikchilik kiladilar. Iqtisodiy usish yuz berishi uchun barcha daromadlar, tovarlar va xizmatlar sotib olishga sarflanishi kerak aks xolda tovlarning bir qismi ortib koladi. Amaliyotda xam shunday bo'lib turadi, daromadlarning bir qismi jamgariladi, shu sababli jamgarilgan moliya bozori orkali kapitalga aylantiriladi, demak jamgarmalar inventizatsiyaga aylantiriladi, bunda banklar va tadbirkorlar asosiy rol uynaydilar. Ayniksa bozor Iqtisodiyoti davrida

YaMM ning xarakati pul okimi vositasi xarkati vositasida yuz beradi. Shu sababli pul massasi bilan tovarlar va xizmatlar massasi urtasida muvozanat bulishi kerak. Pul massasi xar doim tovarlar massasi bilan ta'minlanishi kerak. Agar pul massasi ortib ketsa yoki tovarlar massasi ortib ketsa nomutonositlik aujudga keladi va Iqtisodiyot izdan chikadi. Ma'lumki YaMM ma'lum bir davr ichida odatda bir yil ichida jamiyatda piravard natijasida yaratilgan shaxslar va xizmatlar yigindisidir. Ana shu yigindi, piravard natija bo'lgan YaMM dan iste'mol kilingan ishlab chiqarish vositalarining qiymati chiqarib tashlansa jamiyatning MD koladi. MD jamiyat mikesidagi barcha daromadlar yigindisidir. MD moddiy soxada, ya'ni sanoat, ?ishlo? xujaligi, kurilish, savdo soxalarida yaratildi. Solik, kredit, bank, soglikni saklash, madaniy va ma'rifiy maishiy xizmatlar kursatish kabi soxalarda milliy daromad yaratilmaydi, ammo uning yaratilishiga ijobiy ta'sir kursatiladi. Milliy daromad taksimlanadi va kaytariladi. Kayta taksimlash deb ataymiz. Uning taksimlanishi xar soxaning MD ning yaratilishiga kushimcha xissasiga qarab amalga oshiriladi. Kayta taksimlanishi jarenida korxonaning foydasining bir qismi ishchi va xizmatchilar oylik ish xaklaridan daromad soligi sifatida bir qismi davlat ixtieriga utadi. Bu jarenning barchasida pul aktiv rol uynaydi. Demak, pul erdamida MD shakllanadi, taksimlanadi va kayta ta'minlanadi. Ma'lumki davlatning Iqtisodiy siyosatixalk manfaatlari yulida amalga oshiriladigan Iqtisodiy tadbir tizimidir. Davlat Iqtisodiy siyosatini Iqtisodiyotga faol aralashuvi orkali amalga oshiriladi. Aralashuvining zarurati shundaki, Iqtisodiyotda shunday soxalar borki, ularning umummilliy, xavtto xalkaro axamiyat katta bo'lsada bu saxa pul sarflash xar qanday tadbirlar uchun kulay bo'lmaydi, sabab undan tez orada katta foyda olib bo'lmaydi, Sarflar o'zini tezda oklaymaydi, bu soxalarga goyat katta mablag talab kilinadi va shu bilan birga bu ish uta xatarli xisoblanadi. Bu soxalar pochta, a'loka , elektr – energetika, gaz sanoati, neft sanoati, kumir sanoati, temir yullar taransporti, yul kurilish patrollari, aeroportlari va boshqalar. Ana shu sharoitda katta pul sarfi xatarini davlat o'z zimmasiga oladi, chunki u yo'qoridagi sarflarni tarkkiyotsiz, aktiv faoliyatsiz umumIqtisodiy usishini ta'minlab bo'lmaydi. Iqtisodiyot soxasida davlat iste'molchi sifatida xam bozorga chikadi. Davlat buyurtma berib, kerakli tovarlarni kat'iiy yoki kelishilgan baxolardan ostib oladi va bu bilan bozor xajmiga toa'sir etadi. Davlat buyurtmasini bajarish ishlab chiakarish vositalari uchun kulay ishga aylanadi, chunki tovarlarning sotilishi kafolatlanganligi tufayli foyda olish xam kafolatlanadi, natijada tadbirkorlik xatari kam bo'ladi. Bu bozorni kengaytiradi, chunki kushimcha pul xarid vositasi sifatida bozorga tashlanadi. Davlat Iqtisodiyotini tartiblashda byudjet mablaglaridan foydalaniladi. Bu subsidiya berish orkali amalga oshiriladi. Subsidiya davlat byudjetidan tadbirkorlarga aniq maqsad yulida ishlatish uchun beriladigan mablagdir. Iqtisodiy usish uchun zarur ammo firmalar uchun kulay bo'lmagan tadbirlarni o'tkazish, masalan yangi texnologiyani ishlab chiqarishga joriy qilish ekologik muvozanat ta'minlash o'zo? davrda o'zini oklovchi ishlarga pul sarflash fundamental tadvikot ishlarni o'tkazish uchun davlat tomonidan subsidiyalar ajratiladi. Subsidiya dvalatning moliyaviy erdami bo'lib, byudjetga kaytarilmaydi. Davlatni Iqtisodiy siyosati monetar siyosat orkali xam tartibgna solinadi. Ma'lumki davlatning pulga bo'lgan talab va taklifini o'zgartirish borasidagi siyosati monetar siyosat deb ataladi. Muomalaga chiqarilaetgan pul summasi talab va taklif natijasida davlat tomonidan tartibga solinib turiladi. Respublikamizda Iqtisodiy siyosatni amalga oshirish borasidagi pulning roli to'g'risidagi nimani aytish mumkin degan savol tugiladi. Bozor Iqtisodiyotiga utgan xar bir mamlakat xos xususiyatlar bor deb mumkin. o'zbekistn utish

davrida bu boradi ziddiyatli faktlar bor deb aytish mumkin. Bir tomondan pul taklif kilinishining pulga talabadan umumiy ortikchaligi mavjud bu esa inflyatsiya suratlar pul massasinig usha suratlaridan ildamlashganidan dalolat beradi. Ikkinchi tomondan mamlakat Iqtisodiyotning ayrim tomonlaridan pulga talabning tarkibiy ortikchaligi yoki pul taklif qilishda takchillik mavjudki real daromadlarning namoyish muddati o'tkazib yuborilgan qarzlarning usishi shundan dololat beradi. Iqtisodiyot barkaror rivojlanmogi uchun davlatnima qilishi kerak ?

Davlat o'zining Iqtisodiy siyosatini amalga oshrish chogida pulning tarkibiy takchilligini bartaraf qilishga intilmogi kerak. Bu degani pulga talab va taklif muvozanati urnatilish kerakki muamalaga kam xam keragidan ortikcha xam pul massasi chiqarilishiga yul qo'ymasligi kerak. Bunga 1 dan kushimcha pul emissisi usullari bilan emas balki moddiy soxalarni aynisa soat va kushimcha ?ishlo? xujaligini rivojlantrish siyosatini aniq dasturini ishlab chikish kerak. 2 dan yo'qori unumli mexnatni ragbatlantirishni kuchaytirish kerak (solikni kamaytirish, zarur xollarda subsidiyalarni ajratish, turli imtiezlar berish, chet – elga chikishni ta'minlash va boshqalar). 3 dan ishlab tanilgan daromadlarni tasarruf etishda real erkinlik berish; 4 dan norentabel korxonalarni sinatsiyalash va tugatsh tadbirlarini kuchaytirish yuli bilan erishmok kerak. 5 dan ishlab chiqarish soxasi va sarmoya muomalasi soxasining rakobatlashib ishlashini tashkil etish kerak, sarmoya egasi gegemon bo'lib kolmasligi kerak. 6 dan xilma-xil solik imtiezlarini tugatish siyosati yurgizmasligi kerak. Ana shu tadbirlar amalga ohsa Iqtisodiyotning pulga bo'lgan talabi barkarorlashadi, millat va uning ayrim fukorolari real daromadi oshadi, umuman jamiyatda axoli tuk farovon yashash imkoniyatiga ega bo'ladi. Xamda davlatning jaxon mamlakatlari urtasidagi obrusi ortib boradi.

Nazorat uchun savollar.

1. Pulga ta'rif bering.
2. Qiymatning oddiy yoki tasoddifiy shakli deganda nimani tushunasiz?
3. Qiymatning umumiy yoki kengaytirilgan shaklini izoxlang.
4. Pulning vazifalarini ayting.
5. Pulning Iqtisodiyotda tutgan urni nimalardan o'z ifodasini topadi?
6. Ekvivalent nima?
7. Dastlabki tangalar Urta Osieda kachon va kaerda zarb etilgan?
8. Muomilada pulning qanday turlari mavju?
9. Pulning muomala vosita vazifasini izoxlang?
10. Pulning qiymat ulchovi vazifasi deganda nimanm tushunasiz?

3 - ma'ruza: Pulning aylanishi va uning tarkibi.

REJA:

1. Tovar aylanishi pul aylanishining asosi.
2. Pul massasi aylanish tezligi.
3. Pul muomalasi konuni.

Tayanch iboralar. Tovarxujaligi, pul muomalasi, pul aylanishi, pul massasi, narx, naqd pul, naqd pulsiz, ijtimoiy maxsulot, daromad, bank, kvari pul, pul agregati.

Utgan ma'ruzalardan ma'lum buldiki pul tovar xujaligi maxsuli ekan tovar xujaligining rivojlanishi bilan pul muomalasida xam ktta o'zgarishlar xam sodir bo'ladi. Pul muomalasini ustirish, pullarni ayriboshlash, bo'sh to'rgan pullarni kredit orkali xarakatga keltirish, pulning aylanishining tezlashtirish, pulning aylanish ustidan nazorat qilish kabi iksodiy alokalar yuzaga keladi. Demak, pul doimo xarakatda bo'ladi, u kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga xizmat kiladi. Jamiyatdagi pulning aylanish moddiy aylanishni ya'ni yaratilgan maxsulotlar va xizmatlar xarakatini bildiradi. Pulning aylanishi bilan moddiy aylanish urtasidagi nisbatni quyidagicha kurinishda ifodalash mumkin.

PM*POκN*MX

Bu erda:

PM- pul massasi.

PO -pul aylanish tezligi.

N- narx darajasi.

MX κ yaratilgan maxsulot va bajarilgan xizmatlar miqdori.

Tovarlarni soti va sotib olish, xizmat xaklarini tulash, turli majburiyatlarni bajarish jarayonida vujudga keladigan o'zaro pul va naqd pulsiz xisob kitoblar yigindisi pul xarakatini tashkil kiladi. Buni quyidagi formula orkali ifodalash mumkin:

$$PO=NPXK+NPXK$$

Bu erda:

PO- pul aylanish.

NPXK- naqd pul kulanilagan xisob kitoblar.

NPXK -naqd pulsiz xisob kitoblar.

Shuni xam aytish kerakki ayrim xollarda tovar muomalasida tashkari xam pul munosabatlari va xisob kitoblar sodir bo'ladi. Ular quyidagi xollarda sodir bo'ladi:

ijtimoiy maxsulotni yaratish taksimlash va kayta taksimlash jarayonlarida;

korxona va tashkilotlar pul daromatlarini taksimlash va kayta taksimlash jarayonlarida;

bank muassasalari, axoli va xo'jaliklar urasidagi kredit munosabatlarda;

?ishlo? xo'jalik tarmo?larini moliyalashtirish va davlat sugurta muassasalari faoliyati bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarda;

axolining bir-birlari bilan bo'ladigan o'zaro to'lovlarida;

Pul bilan bog'liq munosabatlarining ichida eng asosiy tovar moddiy boyliklarni ayriboshlash xisoblanadi, sababi u boshqa pul munosabatlarini vujudga kelishiga zamin yaratadi. Masalan: ish xakini tulash, bank kreditlarini kaytarish, davlatiga byudjetiga ajratmalar ajratish kabi unlab pul munosabatlari tovar ayriboshlashdan sung amalga oshadi.

Pul aylanish o'zining xarakat doirasida bir necha kurinishlarda bo'ladi. Pul aylanish pulsiz munosabatlarning turiga qarab ikkiga bulinadi:

Tovar moddiy boyliklarining ayriboshlash jarayonidagi pul aylanish;

Tovar xarakteriga ega bo'lmagan pulli xisob kitoblarini amalga oshirish jarayonida sodir bo'ladigan pul aylanish;

To'lov usullariga qarab xam pul xarakati 2 ga bulinadi.

Naqd pulli pul aylanish;

Naqd pulsiz pul aylanish;

Ishtirokchilarning joylashuviga qarab pul aylanish:

Shaxar (tuman) ichidagi pul aylanish;
Shaxarlararo pul aylanishlarga bulinadi.

Pul aylanishning turlari doimiy ravishda o'zaro bir-birlari bilan bog'liq bo'ladi. Pul aylanish aktiv va passiv bulish mumkin. To'lov jarayonlarida bevosita ishtirok etgan xarakatdagi pul massasi aktiv pul aylanish deb yuritiladi. Ma'lum pul massasi juda qisqa vakt davomida, vaktincha muomalada ishtirok etadi. Korxona va muassasalarning axolining jamgarmalarining xarkti bo'yicha bunga misol bo'ladi va ular passiv pul aylanish deb ataladi.

Pul agrigati deb jamgarilaetgan va xarid kobilyatini xamma vakt saklovchi barcha pul vositalariga aytiladi. Bunga naqd pullar, ma'lum muddatga yoki muddatsiz bankka qo'yilgan pullar veksel setifikatlar aktsiya qog'ozlari va bular kiradi. Pul ogregatlarining soni mamlakatda Iqtisodiyotning axvoliga qarab turli bo'ladi. Mamalakatimizda yaqin vaqtlargacha pul ogregtlari xisob bilan emas va moliya-kredit muassasalarining amaliy faoliyatida ulardan foydalanilmas edi. A'lokachilar xam pul ogregatlari bilan tanish emas edi. Sababi pul nazariyasiga ko'ra naqd va kvazipullarni birlashtirib bo'lmaydi degan tushuncha bor edi, vaxolanki: pul bozori investitsiya bozori va kimmatbaxo qog'ozlar bozorini bir – biridan ajratib bo'lmaydi, ular bir-birlari chambar-chas bog'liq sababli pul agregati degan tushuncha analiziga kengrok singib bormokda. Bozor Iqtisodiyotining eng muxim unumdorlaridan (element) biri pul agregatlarini boshqarishidir. Rivojlangan mamlakatlarda pul agregatlarini boshqarish asosan Markaziy banklar zimmasiga yo'qlatilgan, shu jumladan bizning mamlakatda xam pul agregatlarini boshqarishda Markaziy bank tomonidan quyidagi pul kredit siyosatidan foydalaniladi:

1.Diskant (foiz) siyosati. Diskant deganda veksellarni xisobga olish narx chegirmalari, chegirma foizlari tushuniladi. Diskant siyosatini amalga oshirish natijasida markaziy bank xisob-kitob foizlarini pulga bo'lgan talab va taklifiga qarab oshirish va tushirish siyosatini olib boradi.

2.Ochik bozordagi operatsiyalar siyosati. Markaziy bank tijorat banklaridan kimmatbaxo qog'ozlarini sotib olish yoki ularga davlatning kimmatbaxo qog'ozlarni sotish orkali pul talabi va taklifiga xamda pul massasiga ta'sir etadi. Respublikamizda pul massasining quyidagi tarkibi kabul kilingan.

MO-muamaladagi naqd pul miqdori .

$M1qMO + tegishli$ xisob – kitob varakalaridagi pul koldiklari $Q_{maxalliy}$ byudjetlar mablaglari + byudjet , jamoa va boshqa tashkilotlarining mablaglari.

$M2 \kappa M1 + jamgarma$ banklar(xalk banklari) muddatli omonatlar .

$M3 \kappa M2 + Q$ chiqarilaetgan sertifikatlardan aniq maqsadli zaem abligatsiyalari Q_{davlat} zaem abligatsiyalari Q_{xazina} majburiyatlari. Pul massasi tarkibiy qismlariga kvazi pullar (lotincha uxshash) ni xam kiritish mumkin. Kvazi – pullar to'g'ri ma'noda pul bo'lmasada , likvid ativlar yani qiymatini yo'qotma osongina pulga aylantirsa bo'ladigan aktavlar xisoblanadi. Kimmmatbaxo metallar, kimmatbaxo toshlar san'at asarlaripul bilan bir xil darajada turadi. Binolar, uskunalar mashinalar va boshqalar likviditligi kamrok odatda boyliklarning bu toifasi «muzlatilgan» deb ataluvchi aktivlarga kiradi.

Pulning miqdori Iqtisodiyotning muomala mablaglari va to'lov mablaglariga bo'lgan xakikiy extiyojlariga muvofiq bo'lgan takdirda pul umumiy ekvivalent rolini normal bajara oladi. Bozor iktisdiyoti sharoitida muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori qanday aniqlanadi. Muomala uchun zarur bo'lgan pulning miqdori muomalada bo'lgan tovarlar umumiy baxosining pul aylanishi tezligiga bulingan summasi bilan

belgilanadi. Pul muomlasini tartibga tartibga solib turish davlatning asosiy iktisodiy vazifalardan bir xisoblanadi. Malumki muomalada bo'lgan tovarlar massasining summasi kanchalik katta bo'lsa muomala uchun shunchalik kup pul massasi kerak bo'ladi. Ayni vakitda pul kan-chalik tez aylansa, muomala uchun shunchalik kam miqdorda pul talab kili-nadi va aksincha muamala uchun zarur bo'lgan kup miktordagi. Uch omilga bog'liq: Bular

Tovar miqdori (TM)

Tovar baxosi (TB)

Pul aylanishining tezligi (PAT)

Bu bog'liqni formulaga solsak, uning kurinishi qo'ydagicha bo'ladi:

$$\Pi M = \frac{TM * TB}{PAT};$$

Rivojlangan mamlakatlarda muamala uchun zarur bo'lgan pul miqdorining (PM) tulik formulasi qo'ydagicha bo'ladi:

$$\Pi M = \frac{TM * TB - Kp + Tl}{PAT_{\text{екиПО}}};$$

Bu erda Kr – kreditga sotilgan tovarlar baxosining summasi; Tl – muddati kelgan to'lovlar summasi. Biz yo'qorida pul kanchalik tez aylansa muomala uchun shunchalik kam miqdorda pul talab kilinadi va aksincha ddeb aytgan edik. Bu pul muammosi konuni deb aytiladi. Muomala uchun yana bir formula borki, u muayyan davrda muomalaga zarur bo'lgan pul miqdorini tularok aniqlashga erdam beradi.

$$3\Pi M = \frac{\Pi\P - Kp + M\P T - 3\P - \text{ЮТ} + \Pi P}{\Pi O}$$

Bu erda:

ZPM – muayyan davrda muomalaga zarur bo'lgan pul miqdori;

NP – naqd pulga sotiladigan tovarlar baxosining umumiy summasi;

Kr - kreditga sotiladigan tovarlar baxosining summasi;

MPT – naqd pul bilan tulanadigan, muddati kelgan majburiy pul to'lovlari summasi;

ZT - zaemlar uchun to'lovlari summasi;

YuT – turli yutuklar uchun to'lovlari summasi;

PR – xo'jaliklar va axoli kulidagi naqd pul zaxiralari summasi;

PO – muayyan davrdagi pul birligining aylanish soni;

Keragidan ortikcha pul chiqarish baxolarining kutarilishiga olib kelai, kam ul chiqarish tarlaning stilmay qilishiga sabab bo'ladi.

Demak, tovarla umumiy baxosining summasi bilan muomaladagi pulning mikddori urtasida muvofiqlik bulishiga erishishi – mamlakat Iqtisodiyotni barkaroor rivojlantirishning muxim shartlaridan biridir.

Banklardan ish xaki va boshqa turli xil maqsadlarga berilgan naqd pullar muomalada bo'lib yana savdo tushumi boshqa yunalishlar orkali ma'lum davri ichida bankka kaytib keladi. Uni pul muomalada bulish davri deb ataladi. Pulning aylanishi tezligi esa uning necha marta oldi-sotdidagi vositachilik kilganligi bildiradi. Ma'lum davr (chorak, yarim yil, yil) kunlarining pul muomalada ishtirok etgan kunlariga bo'lgan nisbati shu davrdagi pulning aylanish tezligini ifodalaydi. Masalan pulning aylanish davri 15 kunni tashkil etsa, u chorakdagi aylanishi tezligi (90/15κ6) 6 martani tashkil etadi. Shu davr mobaynida muomalaga 60 mln. sumlik tovar maxsulotlari chiqarilgan bo'lsa (60/6κ10) 10 mln. sumlik muomalaga tovar maxsulotlaridan yarimi naqd pulsiz xisob-kotiblar

orkali sotilsa unda muomalaga xammasi bo'lib 5 mln. sumlik naqd pul chiqariladi. Demak bundan shunday xulosa kelib chikadiki pul kanchalik tez aylanib tursa pulga talab shunchalik kamayadi.

Nazorat uchunsavollar.

1. Pul aylanishi deganda nimani tushunasiz?
2. Pul aylanishi o'zining xarakat doirasida necha kurinishda bo'ladi?
3. Pul agregati nima?
4. Pul agregati qanday boshqariladi?
5. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori qanday aniqlanadi?
6. Tovar muomalasidan tashkari pul munosabatlari va xisob kitoblar kaysi xollarda sodir bo'ladi?
7. Pul aylanish o'zining xarakat doirasida necha kurinishda bo'ladi?
8. Pul aylanishi to'lov usuliga qarab qanday turlarga bulinadi?
9. Pul aylanish ishtirokchilarning joylashuviga ko'ra qanday pullarga ajratiladi?
10. Muomalaga keragidan ortikcha pul chiqarish qanday salbiy okibatlariga olib keladi?

4 - ma'ruza: Naqd pulli va naqd pulsiz xisob kitoblar.

Reja:

1. Naqd pulsiz oborotni tarkibi.
2. Naqd pulsiz xisob kitoblarni shakllari.
3. Naqd pulli oborotni xususiyatlari.

Tayanch ibora. Naqd pulsiz oborot, ssuda, byudjet, investitsiya, chek, aktsept, to'lovtalabnomasi akreditiv, to'lov topshiriknomasi, inkassa, limit.

Naqd pulsiz xisob-kitoblar deganda korxona va tashkalotlar tomonidan tovar ayriboshlash xizmatlar kursatish va tovarsiz operatsiyalar bo'yicha bir-biriga bo'lgan talab va majburiyatlarni naqd pul ishlatmasdan pul mablaglarini xisob-kitob rakamiga o'tkazish orkali amalga oshirilishi tushuniladi. Soddarok atganda naqd pulsiz xisob-kitoblar bu naqd pul ishtirokisiz sotuvchi va sotib oluvchining xisob-kitob rakamlarida ezuv orkali amalga oshiriladigan xisob-kitobidir. Uni joriy etishdan asosiy maqsad naqd pul taksimligiga barxam berishdir. Iqtisodiyot rivojlanib borgan sari pul aylanishda va muomalada pulsiz xisob-kitoblarning xissasi doimo ortib boradi. Naqd pulsiz xisob-kitoblarning joriy etish zaruriyatini keltirib chiqariuvchi bir kator sabablar bor, bular.

Jami mil. Shaxs va milliy daromat xajmining ortib borishi;

Saonat va ?ishlo? xujaligi ishlab chiqarish xajmining usishi;

Tovar obarot xajmining usishi;

Bayoni kreditining ayriboshlash jarayonidagi rolini usishi;

Iqtisodiy alokalarini rivojlantirishda va xisob kitoblarda elektron xisoblash texnikasi va kompyuterlardan foydalanishning usib borganligi va xakozolar.

Xozirgi kunda pul aylanishining asosiy qismida odamzoddan ortigi naqd pul ishtiroksiz schetlardan schetlarga o'tkazish orkali amalga oshiriladi.

Naqd pulsiz pul xarakati xajmining doimiy usib borishi xalk xujaligid a juda katta axamiyatga ega. Uning axamiyati shundaki:

Xalk xujaligida naqd pulga bo'lgan extiyoj keskin kamayadi.

Uzaro xisob kitoblarni amalga oshirish uchun sarf- lanadigan muamala xarakatlarida tejaladi.

Pul mablaglarining xavfsizligi ta'minlanadi.

Xo'jaliklar urtasidagi alokalarni mustaxkamlaydi, tovar va pul mablaglarini xarakatlarini tezlashtiradi.

Solik tizimi faoliyatini yaxshilashga erdam beradi.

Firma (korxona), tashkilot va muassasalar urtasida amalga oshiriladigan naqd pulsiz xisob kitoblar ularning maqsadi, ob'ekti (makoni) to'lov usuliga qarab bir necha turlarga bulinadi.

Xisob kitob ob'ekti yoki to'lovning qanday maqsadga karatilganligiga qarab:

A) tovar va xizmatlar uchun xisob kitoblar.

B) tovarsiz operattsilar.

Xisob kitoblarni o'tkazish joyiga qarab:

A) bir xududa amalga oshiriladigan xisob kitoblar.

B) xududlararo xisob kitoblar.

V) mamlakatlararo xisob kitoblar.

To'lovni amalga oshirish usullariga qarab:

A) kafolatlangan yoki kafolatlanmagan xisob kitoblar.

B) o'zaro qarzlardan kechikishi orkali bo'ladigan xisob kitoblar.

V) to'lov kechiktiriladigan xisob kitoblar.

Maxsulotni sotish usuliga qarab:

A) sotuvchi bilan sotib oluvchi urtasidagi to'g'ridan-to'g'ri xisob kitoblar.

B) tranzit operattsiyalari orkali amalga oshiriladigan xisob kitoblar.

Ma'lumki naqd pulsiz xisob kitoblarni tashkil etish va amalga oshirish ishlarini bank olib boradi. U larning vazifalari bu borada xar xildir. Maxsus banklar xalk xujaligi tarmoqlari korxonalarga xisob kitob xizmatini kursatadi. Markaziy bank bu xisob kitoblarni yuritish bo'yicha tartib koidalarni ishlab chikadi va ularning bajarilishi ustidan nazorat yurgizadi.

Korxona va tashkilotlarning arizalariga binoan maxsus banklar ularga naqd pulsiz xisob kitoblar operattsiyalarini amalga oshirish uchun:

Xisob kitob rakami.

Joriy rakami.

Ssud rakami.

Byujet rakami va boshqa rakam ochadi .

Bu rakamlardan kaysi birining ochilishi:

Xo'jalik va tashkilotlarning faoliyati turiga.

Moliyalashtirish manbayiga.

Foydalanish maqsadiga investitsiya sarflangan va boshqalarga qarab belgilanadi.

Xisob – kitob rakamlari xuquqkiy jixatdan mustakil balansga va o'z aylanma mablaglariga ega bo'lgan xo'jalik xisobi asosida ish yuritadigan korxona va tashkilotlarga ochiladi. Xuquqiy jixatidan mustakil bo'lmagan tashkilotlar va muassasalarga joriy rakamlar ochiladi.

Byudjet kassasini ijro etish operatsiya larini bajarish, to'lovlarning tushumi va xarajatlarini aks etirish uchun byudjet rakamlari ochiladi. Korxona va tashkilotlar bank muassasalarida o'z rakamlarini ochish uchun quyidagi xujjatlarni topshirishlari kerak:

Rakam ochish to'g'risidagi ariza.

Korxona yoki tashkilot tashkil kilinganligi to'g'risida yo'qori tashkilotlarning qaroridan kuchirma.

Korxona yoki tashkilot nizomining nusxasi.

Imzolar namunasi va ramzli muxri tushirilgan ikkita maxsus katochka.

Bu xujjatlar bankga topshirilgandan sung uni to'g'riligini bank boshqaruvchisi ko'rib chiqadi va bosh buxgalterga rakam ochish mumkinligi to'g'risida kursatma beradi. Amaliyotda naqd pulsiz xisob -kitoblarning quyidagi shakllari qo'llaniladi:

Aktsent shakli.

To'lov topshiriknomalari bilan xisob-kitoblar.

Akredit shakli .

Cheklar bilan xisob-kitoblar.

Uzaro to'lov va majburiyatlarni kechishasosidagi xisob-kitoblar.

Rejali to'lovlar va boshqalar.

1. Aktsept – bu tulashga rozilik degan bo'lib to'lovchi korxona tomonidan to'lov talabnomasi tulash uchun kabul kilinganligini bildiradi.

Ma'lum qilish shartiga qarab aktsent ijobiy yoki salbiy bo'ladi. Ijobiy aktseptda to'lovchining roziligi yozma ravishda bildiriladi. Salbiy aktseptda to'lovchining to'lovlarni amalga oirishga roziligi sukut saklash orkali bildiriladi, ya'ni aktsent muddati ichida to'lovchi korxona aktseptdan bosh tortmasa, ezam ravishda rozilik bildirmasa bank tomonidan to'lovlar amalga oshiriladi. Amaliyotda aktsept shakli naqd pulsiz xisob-kitoblarning 45 – 50 % ni tashkil etadi. Bunday xisob-kitoblarga kuprok kamunal va maishiy xizmatlar, telefon, gaz, suv, edlektr, issiklik energiyasi uchun to'lovlar kiradi.

2. To'lov topshiriknomalari bilan xisob-kitoblar shakli asosan maxalliy xududlarda tovarlarni junatishda kullaniladi.

Pulni to'lovchi bank muassasasiga belgilangan muddatdagi summani o'z shchetiga tovar sotuvchi yoki bu korxonaning bankdagi shchetiga o'tkazish to'g'risidagi topshiriknomani takdim etadi. Sotib oluvchi tovarni olgnaidan sung keyingi ish kunigacha kechiktirmasdan to'lov topshirigini bank muassasasiga topshirishi kerak. Xar bir kechikkan kuni uchun 0.04 % tovar summasiga nisbatan miqdorida jarima tulanadi.

3. Chek – bu tovar olish uchun kassaga pul urniga beriladigan xujjatdir. Pulsiz xisob-kitoblarning buday shaklida bank korxona va tashkilotlarga chek daftarchasini ezib beradi. Demak chek korxona va tashkildotlarning bankida pul borligidan dalolat beruvchi ishonch qog'ozi.

Pul xarakati bankdan boshlanadi. Naqd pul bankdan chikkach, korxona firma , tashkiloit va muassasalarning kassasiga va undan axoli kuliga utadi. Oldi sotdi jarayoni va to'lov majburiyatlari bajarilganch yana bankka kaytadi, albatta xammasi emas. Naqd pul kullaniladigan pul aylanish quyidagi sub'ektlar urtasida bo'ladigan pul xisoblarida namoyon bo'ladi:

Davlat va korxona, tashkilolar, muassasalar urtasida (ish xaki, mukofotlar berish, tovarlar sotib olish, xizmatlar kursatish uchun to'lovlar).

Davlat va axoli o'rtasida (pensiya, stipendiya, nafaka, yutukli pullar tulash, byudjetga turli to'lovlar, soliqlar va boshqalar).

Kredit tizimi bilan axoli urtasida (Qarz olish va kaytarish, jamgarma qo'yish va uni olish va boshqalar).

Pul doimo aylanishda xarakatda ekan muomalada naqd pul massasi (miqdori) vujudga keladi. Muomaladagi naqd pul massasi deganda ma'lum bir vaktida muomalada mavjud bo'lgan naqd pullarning yigindisi tushuniladi. U kyidagilardan tashkil topadi:

Ish yurituvchi barcha sub'ektlar xamda jamoa tashkilotlarining kassa koldiklari.

Barcha banklarning kassalaridagi naqd pul koldiklari.

Axoli kulidagi naqd pullar.

Ma'lumki muomaladagi naqd pullar va ularning koldiklari limid bilan chegaralanadi. Limiddan ortikcha pul koldiklari banklarga topshiriladi. Banklar esa bu ortikcha naqd pul mablaglarini rezerf fondiga o'tkazadi. Muomaladagi naqd pul massasining axoli kulida qolgan qismini xisoblash va tartibga solish nixoyatda kiyin jarayondir, sababi axoli uni xoxlagan vaktida ishlatishi mumkin. Bundan tashkari muomalada naqd pul massasiga ta'sir etuvchi omillar mavjud. Axoli kulidagi naqd pul massasiga axolining ist'emol tovarlariga bo'lgan tovarining kondirish darajasi, vaktincha bo'sh to'rgan jamgarmalarning bank aylanmasiga jalb etish darajasi ta'sir kursatadi. Arag muayyan xududda axoli ist'emolini kondirish uchun tovar va xizmatlar etishmasa pul massasi boshqa joyga «Okib» ketadi. Bu «Okib» yurish bozor Iqtisodiyotiga utishi davrida barcha mamlakatlar sharoitida pul kadsizlanishini jilovlash maqsadida mamlakatimizda o'ziga xos pul kredit siyosati o'tkazilmokda, buning ma'nosi naqd pullar fakat ish xaki va unga tenglashtirilgan mablaglarni (nafaka, pensiya, stipendiya) berish uchun ishlatilmokda. Ammo ish xakiga natura formasida maxsulotlar berish xam yo'q emas.

Bozor Iqtisodiyotiga utish sharoitida xo'jaliklarda naqd pul aylanishini tashkil etishni quyidagi tamoillari mavjud:

Barcha ish yurituvchi sub'ektlar (korxona, firma, tashkilot va muassasalar) o'zlarining pul mablaglarini banklardagi xisob kitob rakamlarida saklashlari shart. Agar shunda, pul mablaglarida tezkorlik bilan foydalanishga boshqa ish yurituvchilarning pakd pulga bo'lgan talabining kondirilishiga erishiladi. Bundan tashkari, mamlakatda pul xarakatining tezlashuviga erishiladi va xalk xujaligiga mikiyosida xo'jaliklararo to'lov intizomi mustaxkamlanadi.

Xo'jaliklararo naqd pul aylanishi va naqd pulsiz xisob-kitob shartlari maxsus kon va koidalar bilan kat'iy chegaralangan.

Naqd pul mablaglari banklar tomonidan xo'jaliklarga ma'lum maqsadlar uchun beriladi va ularni amalga oshrish uchun ishlatiladi.

Xo'jaliklarda kassaning kirim va chikim operatssiyalari xarakdagi koidalarga rioya kilingan xolda aniq ravshan va o'z vaktida amalga oshirilishi shartdir.

Nazorat uchun savollar.

1. Naqd pulsiz oborot nima?
1. Naqd pulsiz xisoblashuvlarni qanday turlarini bilasiz.
2. Naqd pulsiz xisoblashuvlarni Iqtisodiyotga qanday ta'siri bor?
3. To'lov talabnomasi bilan xisoblashuvlarni Iqtisodiyotga qanday ta'siri bor.
4. Chek bilan xisoblashuvlar qanday amalga oshiriladi?
5. Naqd pulsiz xisob kitoblarni tashkil etish va amalga oshirish ishlarini kim amalga oshiradi?
6. Xisob-kitob va joriy schetlar kimlar uchun ochiladi?

7. Korxona va tashkilotlar banklarda o'z schetlarini ochish uchun qanday xujjatlarni topshirishlari kerak?
8. Naqd pulsiz xisob-kitoblarni tashkil etishda qanday tamoyillarga amal kilinadi?
9. Naqd pulsiz xisob kitoblarda inkassa suzining ma'nosi nima?

5. Ma'ruza: Pul bozori.

Reja:

1. Pul bozori – moliya bozorining tarkibiy qismi sifatida.
2. Qisqa muddatli xazina majburiyatlari yoki xazina veksellari.
3. Pul bozoriga doir operatsiyalarni tashkil etish.
4. O'ZBEKISTON Respublikasida pul bozorining shakllanishi va uni takomillashtirishning asosiy yunalishlari.

Tayanch ibora. Pul, ekvivalent, pulga talab, pul taklifi, pul bozori, moliya bozori, sarmoya, kimmatli qog'ozlar, veksels, o'tkazma veksels, investor, obligatsiya, aktsiya, dividend.

Bozor Iqtisodiyoti mavjud ekan uni pul bozorsiz tasavvur etib bo'lmay. Ma'lumki pul bor ekan uni qarzga olish yoki qarzga berish tabiiy xol xisoblanadi, bundan tashkari foyda olish maqsadida pulni valyuta sifatida boshqa davlat pul birligiga ayriboshlash keng rivojlangan bo'ladi. Demak, xozirgi bozor Iqtisodiyotida qarzga pul olish odatdagi Iqtisodiy vokeaga aylangan. Masalan: firmalar uskunalar, mashina, xom ashe, yokilgi sotib olish, ish xaki tulash uchun, fermerlar uruglik, ugit va texnika sotib olish uchun, davlat o'z sarfini koplash uchun, jismoniy shaxslar kushimcha daromat olish uchun qarz oladilar exud pul sotib oladilar. Bundan xulosa shuki pulga talab bor.

Aynik vaktida boshqa yuridik va jismoniy shaxslarda ortikcha pul zaxirasi mavjud bo'ladi, bundan xulosa puo taklifi bor. Pulga talab va pul taklifi pul bozori mavjudligining asosi xisoblanadi. Agar oddiy xulosa kilinsa, pul bozori bilan kredit munosatlari urtasida uxshashlik borday tuyuladi, aslida unday emas, ular urtasida katta fark bor. Agar pul bozorida barcha sub'ekitlarning o'zlariga tegishli pul mablaglari ishtirok etsa, kredit o'zga mulki bo'lgan pulni qarzga olib, ishlatish borasidagi munosatlarni anglatadi. Pul bozori bilan kreditning umumiyligi shundaki, ularning xar ikkalasida xam pul mablaglari yuzasidan bo'ladigan munosatlar etadi, ularning farki esa pul mablaglarini jamlash va ishlatish usulining xar xil bulishi bilan xarakterlanadi. Pul bozorida pul egasiuz mulki bo'lgan pul resurslarini xoxlagan vaktida, xech bir xarajatsiz ishlatishi mumkin. Mavzuning 1-savoli pul bozori-moliya bozorining tarkibiy qismi sifatida deb atalgan. Buning sababi pul bozorisiz tulik ma'nodagi moliya bozorini tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki mamlakatning moliya bozori pul bozori, kimmatli qog'ozlar bozori va sarmoyalar bozoridan tashkil topadi.

Pul bozori xam, kimmatli qog'ozlar bozori xam, samoyalar bozori xam rasmiy va norasmiy ravishda faoliyat kursatadi. Rasmiy bozorlar konun doirasida amal kilsa, norasmiy bozorlar infilyatsiya jarayonlari davom etib tovar – pul munosabatlari buzilgan davrlarda konundan tashkari faoliyat kursatadi.

Moliya bozori ishtirokchilari mulk egasi sifatida o'z boyligidan o'zlari bilganlaricha foydalanishlari mumkin, shu sababli ular pul yuzasidan erkin munosabat asosida bitimga keladilar. Moliya bozorida pulga kimmatbaxo qog'ozlar – obligatsiya va aktsiyalar sotib olinadi. Moliya bozorida veksellari va sertifikat kabi xujjatlar xam pul singari muomalada bo'ladi, ular xam oldi-sotdi kilinadi. Moliya bozori amaliyotda rasmiy ravishda tijorat banklari, sugurta, investitsiya, moliya kompanentlari, foid birjalar, auksionlar orkali faoliyat kursatadi. Moliya bozoridagi operatsiyalar maxsus vositachilar dimrlar, broker firmalar orkali amalga oshiriladi.

Moliya bozorining eng axamiyatli joyi shundaki, u axoli kulidagi ulik, xarakatsiz pulni jonli, daromat keltiruvchi pulga aylantradi. Bundan shunday xulosa kelib chikadiki, moliya bozori milliy va xalkaro xo'jalik doirasida pul mablaglari erkin xarakatining maxsus shakli xisoblanadi.

Endi bevosita pul bozorining o'ziga kaytalik. Jaxon pul bozori amliyotidan ma'lumki qisqa muddatli xazina majburiyatlari yoki xazina vesellari (ular xazina biletleri xam ataladi) pul bozorining asosiy xarakatlantiruvchi vositalaridan biri xisoblanadi.

Veksellari – nemischa ayirbosh suzidan oligan bo'lib, muayyan miqdordagi qarzga olingan pulni belgilangan muddatda kat'iy tulash majburiyati yo'qlangan, konun bilan tasdiklanganxolatda tuldirib rasmiylashtirilgan qarzdorlik xujjatidir. Ularni xar qanday tulashga laekatli korxona chiqarish xuquqiga ega. Veselni sotish, kredit sifatida berish va aniq oldi-sotdi bitimida to'lov vositasi sifatida ishlatish mumkin. Veksellar asosan qisqa muddatga (bir yilgacha) beriladi, uning oddiy va o'tkazma turlari mavjud. Xazina veksellari investorlarni juda kiziktiradi, chunki ular ishonchli, likvidli va daromadlari kafolatlangan. Odatda yangi chikrilgan veksellar dastlab kim oshdi savdosida (auksionda) sotiladi, buerda sotuvchi sifatida moliya muassasining o'zi, xaridorlar sifatida esa maxsus dillerlar, banklar ishlab chiqarish tuzilmalari ishtirok etadi. Xazina veksellari bo'yicha tulanadigan foizlar diskont (xisobga olish) shaklida tulanadi. Masalan: agar xazina biletining nominal qiymati 100 sum bo'lsa, ochik savdoda u 96 sumlik diskont narxida sotiladi. Anshu ark uning daromatligini belgilaydi. Vekellari bo'yicha daromat quyidagi formula bo'yicha xisoblanadi:

$$[(100 - \text{narx}) : \text{narx}] * [360 : 100 : \text{kaytarish muddati}].$$

Bizning misolimizda, agar katarish muddatigacha qolgan 94 kun bo'lsa, daromat quyidagini tashkil kiladi:

$$[(100 - 96) : 96] * [360 : 100 : 94] \approx 16,0 \%$$

Xazina veksellari eng qisqa muddatli davlat qog'ozi bo'lganligi uchun, odatda ular bo'yicha foizlar o'zo? muddatli va urta muddatli qog'ozlarnikiga nisbatan past bo'ladi. Xazina veksellari – davlat uchun eng malol keladigan qarz majburiyatlari xisoblanadi. Bunga sabab shuki, qisqa muddat mobaynida ularning egalari kuplab miqdordagi veksellarni kaytarishlari mumkin. Kupincha, qarz majburiyatlarining ushbu xili bo'yicha qarzdorlik davlat qarzining asosiy qismini tashkil kiladi. Xazina biletlarining takomillashtirilgan turi – jamgarma obligatsiyalaridir. Ular obligatsiya egasi nomiga kayd kilinadi va ularni sotib bo'lmaydi, shuning uchun ularni “Bozordan tashkari” deb atashadi. Ularni fakat ayrim shaxslar va ba'zi investitsiya foizlari cheklangan miqdorda sotib olishi mumkin. Ularning yozilgan qiymatini obligatsiya egasi istagan paytida kaytarib olishi mumkin, bu esa ularni yo'qori likvidli kiladi. Jamgarma obligatsiyalari bir yilda bir marta chiqariladi, uni ish xakidan ushlab kolish yuli bilan yoki naqd pulga xarid qilish mumkin. Xazina veksellari bilan bo'ladigan operatsiyalarni fyuchers bitimlarisiz

tulik tavsuf etish mumkin emas. Fyuchers bitimlari bo'yicha operatsiyaning maqsadi foiz stavkalari o'zgarishidan chaykov qilish va bu stavkalarining o'zgarishi bilan bog'liq tavakkaldan saklanishdir. Soddarok kilib aytilsa fyuchers bitimi tuzilganida kimmatbaxo qog'ozlar narxi o'zgarsa xam (ma'lum muddat utganidan keyin) shartnomada kursatilgan baxo bo'yicha tulanadi.

Bank vekseli – pul bozorining navbatdagi vositasi xisoblanadi. U keng tarkalgan bo'lib, kelgusida ma'lum muddatda tulash sharti bilan tovarga xak tulash uchun firma yozib beradigan chekdan iborat. Bunday vekselda “Aktseptlangan” degan bank belgisi bo'ladi, bu belgi tulash buyrugini ifodalab, chek topshiriladigan bankka o'z-uzidan kafolat vazifasini utaydi. Bunday veksell firma bilan yaxshi tanish bo'lmagan, lekin bankka mutlok darajada ishonadigan xorijiy mijozlarga juda kul keladi. Banklarning veksell operatsiyalari qisqa muddatli tijorat krediti bilan bevosita bog'liq. Xaridor tovar xaqini o'zi to'lay olmasa, veksellarni naqd pulga aylantirish extiyoji tugiladi va bulish veksell operatsiyalari erdamida bajariladi, ya'ni bank muddati kelmagan veksellni sotib oladi yoki ular yuzasidan pul ssudalari beradi. Ssuda berilganida veksellar bank ixtieriga utadi, ssuda kaytarib berilishi bilan veksellar egasiga kaytariladi. Veksellar yuzasidan berilgan ssudalar muddatli (kaytarish muddati kursatilgan) va muddatsiz ya'ni onkol (bank tomonidan istalgan paytda kaytarib olinadigan) xillarga bulinadi. Ular odatda 1 oydan 3 oy muddatgacha beriladi.

Pul bozorining yana bir unsuri – depozit sertifikat (bankning korzdorligi xakidagi xujjat) deb aytiladi. DS – kredit muassasasi bo'lgan bankning omonatchini depozit kredit muassasalariga saklash uchun joylashtirilgan pul mablaglari yoki kimmatli qog'ozlar (bank jamgarmasi) olish xuquqini tasdiklovchi, pul mablaglarini deponentga o'tkazilganligini bildiruvchi ezma guvoxnomasi xisoblanadi. DS ning ikki shakli mavjud: talab kilib olinadigan (sertifikatni kursatib ma'lum summani olish xuquqini beradigan) va muddatli (muddati tulganidan sung tulanadigan) sertifikatlarga bulinadi. DS xam yo'qori likvid xisoblanadi. Agar ularni obruli yirik banklar chiqargan bo'lsa, ular muomala va to'lov vositasi sifatida pulning urnini bosadi. Ammo bu Iqtisodiy yo'qsalgan, rivojlangan mamlakatlarda keng tarkalgan.

Pul bozorini gapirganimizda sarmoyalarbozorining mazmuniga tuxtab utish foydadan xli bo'lmaydi. Sarmoyalar bozori mamlakat uchun muxim bo'lgan vazifa – yirik davlat muammolarini xal qilish uchun sarmoyalarini tuplash va ularni maqsadli yunaltirishga xizmat kiladi.

Sarmoyalar bozorining asosiy moliyaviy vositalari – karpartsiyalar va maxalliy xukumat obligatsiyalari, aktsiyalar, kafolat krediti, urta va o'zo? muddatli xazina majburiyatlari, zaemlar xisoblanadi.

Sarmoyalash – kimmatli qog'ozlar bozoridagi va umuman Iqtisodiyotdagi kulamni ifodalaydigan kursatgich. Sarmoyalar bozorida eng keng tarkalgan kimmatbaxo qog'oz turlaridan biri obligatsiyalardir.

Obligatsiya – uning ega pul mablaglari tulatinganligini bildiradigan va unga kat'iy belgilangan muddatda o'z naminal qiymatini koplash majburiyatini tasdiklaydigan kimmatli qog'oz. Obligatsiyani chiqargan tashkilot (emitent) pul qarz oluvchi va sotib oluvchi (investor) qarz beruvchi ya'ni kreditor sifatida nomayon bo'ladi.

Ular oddiy va yutukli, foizli va foizsiz (maqsadli), erkin muomalada bo'ladigan va muomala doirasi cheklangan bulishi mumkin.

Obligatsiyalarning nominal (uziga ezilgan) narxi, kaytarib olish narxi va bozor narxi bo'ladi.

Sarmoyalar bozorining yana bir unsuri – aktsiyalar xisoblanadi. Aktsiya – aktsionerlik jamiyati chiqaradigan va uning egasiga jamiyat oladigan foydadan dividend tarikasida ma'lum mirdorda daromat olish xuquqini beradigan kimmatbaxo qog'ozdir.

Aktsiyadan farklirok obligatsiyalar fakat qarzдорlikni bildiradi. Aktsiyalar ikki xil bo'ladi: oddiy va imtiezli.

Oddiy aktsiya shunday aktsiyaki, unga tegadigan dividend foydaga qarab xar xil bo'ladi, uning miqdori kat'iy kafolatlanmaydi, ammo u egasiga aktsioner jamiyat yiginida ovoz berib, uning ishini xal etishda ishtirok etish xuquqini beradi. Oddiy aktsiyada dividendni olmay kolish xavf-xatari xam mavjud bo'ladi.

Imtiezli aktsiya shunday aktsiyaki, unga tegadigan daromat kat'iy foiz shaklida oldindan belgilanadi va albatta u beriladi, joriy yilda tegmay qolgan daromatni kelajakda olishni kafolatlamaydi, ammo o'z egasiga aktsionerlar yiginida berish xuquqini ta'minlamaydi.

Moliya bozorida oddiy aktsionerga nibatan imtiezli aktsiyalar xardorgir bo'ladi. Aktsiyalarda kursatilgan qiymat uning nominal qiymati bo'ladi, ammo uning bozor baxosi undan past yoki baland bulishi mumkin. Bozor baxosi bozor kursi deb ataladi. bozor baxosi kimmatbaxo qog'oz katirovkasi deb ataladi.

O'ZBEKISTON Respublikasida xam mustakillik sharofati bilan moliya bozori xususan pul bozori astasekin tarkib topib, rivojlanib bormokda. Davlat qisqa muddatli obligatsiyalari (DKMO) muomalaga chiqarilishi natijasida sarmoyalar bozorida eng yo'qori likvidli, yuz foiz ishonli moliya vositasi paydo buldi. DKMO investorlar uchun xam, oddiy fukarolar uchun xam ancha foydali xisoblanadi, sababi, uning daromadlari solikka tartilmaydi. Respublikamizda uch oylik qisqa muddatli zaem obligatsiyalari bo'yicha birinchi savdolar 1996 yil 28 martda bo'lib utdi. Jamgarma obligatsiyalari va fyuchers bitimlari O'ZBEKISTON kimmatli qog'ozlar bozorida xali uncha rivojlanmagan.

Bank veksellari O'ZBEKISTONda ancha keng rivojlangan. Respublika banklari kimmatli qog'ozlar emissiyasining umumiy xajmida ular nofoizga yakinni tashkil etadi. Xozirgi kunda respublika tijorat banklarining deyarli yarmi veksellar chiqarish bilan shugullanadi. bu veksellarning Iqtisodiyotdagi axamiyati shundaki, ularning xar bir sumi Respublikani XIX asridagi o'zaro qarzlarning 6 summdan ortigini o'zdi. Agar depozit sertifikatlariga kelsak mazkur moliyaviy vosita O'ZBEKISTONda endigina paydo bulmokda, respublika tijorat banklari kimmatli qog'ozla umumiy miqdorida ular 2% dan oshmaydi (1997 yilga). O'ZBEKISTONda pul bozori rivojlanaetganligiga yana bir misol 1996 yildan boshlab pullarning yangi eng zamonaviy xillaridan biri – plastik kartochkalar muomalaga chiqarildi. Uning afzalligi shundaki uning egasi birinchidan, kartochkani kabul kiluvchi banklar va bank bulimlarida naqd pul olish, ikkinchidan, xizmatlar va tovarlarga xak tulashlari mumkin.

Shunday kilib mustakil O'ZBEKISTON Respublikasida xam moliyaviy bozor va uning unsurlari rivojlanib bormokda.

Nazorat uchun savollar.

1. Nima uchun pul bozorini moliya bozorining tarkibiy qismi deyiladi?
2. Xazina veksellari nima?
3. Obligatsiya va aktsiyani bir biridan farki nima?

4. Pul bozoriga doir operatsiyalar qanday tashkil etiladi?
5. O'ZBEKISTONda xozirgi kunda pul bozorini rivojlantirish uchun qanday ishlar amalga oshirilmokda?
6. Veksel va uning axamiyati nima?
7. Bank vekselar bilan qanday operatsiyalarni bajaradi?
8. Veksellarni muomilaga kiritish tartibi qanday?
9. Vekselni diskont va sotiladigan turi bormi?
10. Imtiyozli aktsiyani qanday afzalliklari bor?

6. ma'ruza: Pul tizimi va uning tarkibi.

Reja:

1. Pul tizimining tarkibiy qismlari.
2. Bimetalizm.
3. Manometalizm.
4. Respublikada mustakil pul tizimini shakllanishi va rivojlanishi.

Tayanch ibora. Tovar, pul tizimi, pul birligi, baxo masshtabi, emissiya, pul massasi, elektron pul, bimetalizm, monometolizm, kredit pul, chek.

Pul to'g'risida umumiy tushunchaga ega buldik, pul bozori moliya bozorining ajralmas qismi ekanligini bilib oldik. Iqtisodiy adabiyotlarda to'g'ri ishlovchi pul tizimi daromad va xarajatlar aylanma xarakatiga xaetli kuch bagishlaydi degan ibora bor. Da xakikat to'g'ri ishlovchi pul tizimi mamlakat er sharining kaerida joylashgan bulishidan kat'iy nazar, uning butun Iqtisodiyotini o'zida namoyon etadi. Samarali ishlovchi pul tizimi jamiyatning barcha imkoniyatlaridan tula foydalanishga erdam beradi. Va aksincha, eman ishlovchi pul tizimi ishlar, ish bilan ta'minlash va Iqtisodiyotdagi narx-navo darajasining keskin o'zgarib turishiga asosiy sababa bo'lib, milliy pul birligining xarid kobiliyatini zaiflashtiradi. Shunday ekan pul tizimi nima degan savol tuziladi. Pul tizimi-turli mamlakatda tarixan vujudga kelgan va odatda konun xujatlari bilan mustaxkamlab qo'yilgan pul muomalasining tashkiliy shakllari xisoblanadi. Xozirgi pul tizimi XVI-XVII asrlarda vujudga kelgan. O'ZBEKISTON Respublikasi esa 1992 yildan boshlab o'zining mustakil milliy pul tizimiga ega buldi. Agar pul tizimini tavsiflasak uning eng muxim tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat ekanligi ma'lum bo'ladi:

1. Tovarlar va xizmatlar narxlarini ifadolovchi milliy pul birligi;
2. Naqd oborotda konuniy to'lov vositasi vazifasini bajaruvchi kredit va qog'oz pullar, mayda tangalar tizimi.
3. Pul emissiyasi tizimi, konuniy tarzda mustaxkalangan ya'ni muomalaga pul chiqarishning tartibi.

4. Pul muamolasi masalalarini tartibga soluvchi muassasalar.

Demak tavsifdan xulosa shuki pul tizimi qisqa ma'noda quyidagi asosiy unsurlari (elementlari) mavjud:

1. Pul birligi.
2. Baxo masshtabi.
3. Pul turlari.

4.Emissiya tizimi.

5.Muomaladagi pul massasini tartibga soluvchi davlat muassasasi.

Endi bularning xar biriga qisqacha tushuncha berib ketaylik.

Pul birligi-mamlakatdagi to'lov vositasi birligi bo'lib, asosan tovarlar qiymatini ulchash va muamola vositasi sifatida xizmat qiladi. Xar bir mamlakatning o'z mustakil pul birligi bo'ladi, masalan, AKShda dollar, Buyuk Britaniyada - funt sterling, Germaniyada - marka, Yaponiyada - ien va boshqalar, Respublikamizda sum pul birligi vaz. bajaradi.

Baxo masshtabi - mamlakat pul birligining oltin yoki kumushdagi ifodasi. M:1 AKSh dollari 0,88 g oltin asosiga, sobik SSSR rubli esa 0,98 g oltin asosiga ega edi. Xalkaro valyuta fondining Yamaykada bo'lib utgan sessiyasida 1976 yildan boshlab oltinning kat'iy belgilangan jaxon baxosi bekor kilindi, ammo milliy valyutalarning oltin zaxirasi bilan bievosita bog'liqligi saklanib koladi.

Pul turlari - qog'oz pullar (1,3,5,10,25,50,100,200) kredit pullar (Davlat banki biletlari)

Tangalar - ikki xil - nikel va bronzadan tayerlanadi qog'oz pullarga erkin almashtiriladi.

Elektron pullar.

Emissiya tizimi - bu muomalaga bank biletlari, xazina biletlari, qog'oz pullar va kimmatbaxo qog'ozlarni chiqarishdir. Pul emissiyasini davlatning Markaziy (emissiya) banklari amalga oshiradi. Kimmabaxo qog'ozlarni davlat, banklar, aktsioner jamiyatlar chiqaradi. Emissiya chiqaruvchi idora yoki korxona emitent deb ataladi.

Muomaladagi pul massasini tartibga soluvchi davlat muassasasi bo'lib Markaziy bank xisoblanadi.

Muomaladagi pul turlariga qarab, vakt utishi bilan pul muomalasining ikki tizimi ajralib chikdi.

1. metall tangalarning muomaladagi tizimi.

2. kredit va qog'oz pullar tizimi.

Metall pullar tizimi o'z navbatida ikki turga bulinadi.

1.Bimetalizm

2.Manometalizm

Bimetalizm – bu pul tizimida mustakil unsur bo'lib, bunda ikki metaga: oltin va kumushga konuniy tartibda umumiy ekvivalent roli biriktirib qo'yiladi. Bu metallardan erkin ravishda tangalar zarb kilinadi va ular muomalada erkin xarakatda bo'ladi.

Tarixan Bimetalizmn 3 ta kurinishi mavjud bo'lgan.

Parallel valyutalar tizimi. Bunda oltin va kumush tangalar urtasidagi nisbat bozor baxolariga mos ravishda stixiyali tarzda urnatilgan.

Ikki eklama valyutalar tizimi. Bunda oltin kumush tangalar urtasidagi nisbat davlat tomonidan belgilab qo'yildi.

Oksoklanuvchi valyuta tizimi. Bunda oltin kumush tangalar konuniy to'lov vositalari xisoblangan bo'lsalarda kumush tangalarni zarb etish epik tarzda, oltin tangalarni zarb etish esa erkin xolda amalga oshirishgan yoki tadbir joiz bo'lsa Bimetalizm o'zining kumush oegida oksaklanib qolgan.

2.Ikkiyoqlama vamotalar tizimi. Bunda oltin va kumush tangalar urtasidagi nisbat davlat tomonidan belgilab qo'yilgan.

3. "Oksoklanuvchi" valyuta tizimi. Bunda oltin va kumush tangalar konuniy to'lov vositalari bo'lsada, kumush tangalar epik xolda, oltin valyutalar (tangalar) esa ochik xolda zarb etilgan.

Monometallizm - bu xam pul tizimida mustakil element bo'lib, bunda bitta metallga barcha tovar qiymatini o'zida aks etdiruvchi umumiy ekvivalent roli beriladi. Bu metall albatta oltindir.

Oltin monometallizmi birinchi marta XVIII asrning oxirida yur-timizda joriy etilgan edi (1816 y).

Pul tuzimlari xakida gapirar ekanmiz. Tomas grexem (XVI asrda yashagan angiyalik bankir) konuni xakida fikr yuritish foydadan xoli bo'lmaydi. Bu konunning moxiiyati shundaki sanoat endigina paydo bo'lib rivojlana boshlagan davrdanok pul "yomon" va "yaxshi" pullarga bulingan. Bu konunga muvofiq "yomon" pullar "yaxshi" pullarni chetga surib chiqaradi. Demak infilyatsiya natijasida muomalaga kushimcha pullarning chiqarilishi "yaxshi" pullarning pinxoni (xufiya) Iqtisodiyotga utib ketishiga, bank sinflariga yashirib qo'yilishiga, fukoralarning kulida tuplanib kolishida sabab bo'ladi. T. Grexem konuni bugungi kunda xam o'z axamyatini yo'qotgani yo'q. Ayniksa mustakillikka erishgan davlatlarda muomalaga kushimcha pullarning chiqarilishi "yaxshi" va "omon" pullarni paydo bulishiga sabab bo'ladi. Endi kredit va qog'oz pullar tizimining taxliliga utamiz.

1929-1933 yillardagi jaxon Iqtisodiy tangligi pul tizim-larining yangi turi - kredit vaqog'oz pullar tizimining shakllanishiga asos buldi. Bu tizimning tarkibiy elementlari qo'ydagilardan iborat:

1. Kredit pullarning ustivor mavkei;

2. Oltinning muomaladan chikib ketishi, banklar qarzining oltin bilan ulchanishini bekor kilinishi;

3. Davlat tamonidan tadbirkorlik soxasini keng kreditlash maqsadida pul emissizligini kupaytirilishi;

4. Naqd pulsiz xisob-kitob ishlarining sezilarli darajada kengayishi;

5. Pul muomalasini davlat tamonidan tartiblanishi va berilishi.

Ma'lumki, muomala jarayonidan tashkarida qog'oz pullar xech qanday kimmatga ega bo'lmagan varakchalar bo'lib koladi. Pul bosish dasgoxlaridan chikayotgan banklar xali pul emas. Ular oborotga chiqarilganidan keyingina tom ma'nodagi pulga aylanadi.

U yoki bu mamlakatda ishchilar kuchlari rivojlangani sayin muomaladagi qog'oz pullar tavari kamayib, ular urniga kredit pullar egallay boshlaydi.

Kredit pullarning uch asosiy turi bor: veksil, bank, va chek.

Veksil to'g'risida avvalgi ma'ruzalarimizda tavsif bergan edik.

Veksillar naqd pul ishtirokisiz o'zaro xisob-kitoblar yuli bilan koplanadi degan edik.

Unga kushimcha tarzda aytish mumkinki veksil muomalasining xam o'z chegarasi bor.

- 1-dan, u tovar obarotining fakat bir qismini, asosan ulgurji savdoni kamrab oladi;

- 2-dan, o'zaro xisob-kitoblar urtasidagi fark baribir naqd pul tulanishni talab kiladi;

- 3-dan, veksillar cheklangan soxalarda aylanadi;

- 4-dan, veksillar aylanishi uning muddati bilan cheklab qo'yiladi.

Shu sababli muomala chegarasi banknotlar yordamida betaraf etiladi. Banknotlar bank biletlari, markaziy emissiya banklari tamonidan chiqariladigan pul belgilari (asosan qog'oz pullar) bo'lib, ular tovarlar massasi va davlatning oltin zaxirasi bilan ta'minlangan bo'ladi.

(O'ZBEKISTON Respublikasida 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200, sum qiymatida muomalaga chakiriladi). Aslida Banknotlar qog'oz pullardan fark qiladi. Qog'oz pullar muomalaga xazinasidan chiqarilsa, Banknotlar tijorat banklari tamonidan chiqariladi, qog'oz pullar xech narsa bilan ta'minlanmagan bo'ladi. Xozirgi vaktida Banknotlar bilan qog'oz pullar urtasidagi farklar yo'qolib bormokda.

Bozor Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlardagi xisob-kitob ishlarida cheklar kup tarkalgan. Chek - maxsus pul xujjati bo'lib, chekni imzolagan yuridik yoki jismoniy shaxsning joriy xisobidan muayyan summani berish yoki boshqa xisobga o'tkazish xakida bankka berilgan yozma farmoyishdir. Soddarok aytsek: chek - mijozning (bankdagi schet egasining) banka unda kursatilgan mablag'ni naqd pulda berilishi yoki boshqa bir kursatilgan schetga o'tkazilishi to'g'risidagi buyrug'idir.

Chek turlari: muayyan bir shaxs nomiga yozib beriladigan cheklar, limitlangan va limitlanmagan cheklar, kafolatlangan va kafolatlanmagan cheklar.

Cheklar bilan xak tulash ayniksa mamlakatimizning ichki to'lov oborotida kup rivojlangan, biroq, ulardan eksport va import, chet el sayoxligi bo'yicha xisob-kitoblar xamda nosavda to'lovlari chogida tashki to'lov oborotida xam foydalaniladi.

Garb Iqtisodiyotchilari kelajakda Banknot va cheklar butunlay yo'qolib ketadi xamda ular urnini elektron banklari transaksiyalar egallaydi deb aytishmokda. Bu gapda jon bor. Bunday xolatda pul yo'qolib ketmaydi, lekin u "kurinmas" va "chakkon" bo'lib koladi.

O'ZBEKISTON bu soxada katta yutuklarga erishmokda. Respublikamizda barcha tijorat banklari elektron to'lovlar tizimiga kushilgan.

Oltin moneta standarti quyidagi beshta Iqtisodiy xolatning namoyon bulishini anglatadi:

1. Oltin tangalar mumomalada ekin xarakatda bo'ladi.
2. Oltin pulning barcha vazifalarini buyniga oladi.
3. Oltin tangalar erkin zarb etiladi.
4. Qiymatning barcha belgilari oltinga bemalol almashtiriladi.
5. Yuridik va jismoniy shaxslar xamda davlatlar o'rtasida cheklanmagan miqdorda xarakat kila oladi.

Demonetizatsiya nima?

Oltinni demonetizatsiya qilish deganda uni pulning barcha vazifalarini bajarishdan maxrum etish tushiniladi. 1976 yil 1-yanvardan boshlab Xalqaro Valyuta fondi tamonidan (XVF-1944 yilda, 180 dan ortik mamlakatlar a'zo) oltinning kat'iy belgilangan jaxon baxosining bekor kildi. Uning kamchiliklari, 1-dan, valyutaning xavf-xatarini kuchaytirdi;

2-dan, xalkaro kreditlarni tulash ancha kiyinlashmay koldi.

3-dan, davlatlar birin-ketin to'lovga nokobilligini e'lon kila oshladilar.

Respublikamiz pul tizimining asosiy usullari quyidagilardan iborat.

1. Pul birligi - sum.
2. Sumning nominal qiymati 1,3,5,10,25,50,100,200 sumlik kupyurala-ridan iborat.

3. Baxo masshtabi-1 sum 100 tiyindan iborat.
4. Muomaladagi pul turlari-qog'oz pullar va metal tangalar.
5. Emissiya tizimi. Muomaladagi pul ikki pog'anali bank tizimi sharoitida chiqariladi. Fakatgina Markaziy bank emissiya qilish xuquqiga ega.

Markaziy bank chiqarilgan pulni tijorat banklariga kreditga berish yuli bilan muomalaga chiqaradi.

6. Muomaladagi pul massasini tartibiga soluvchi davlat muassasiga bo'lib rasmiy ravishda Markaziy bank xisoblanadi.

Nazorat uchun savollar.

1. Pul tizimi deganda nimani tushunasiz?
2. Bimetalizm va monometalizm nima?
3. Oltin moneta standarti deganda nimani tushunasiz?
4. Emissiya tizimi nima?
5. O'ZBEKISTON Respublikasi pul tizimi qanday?
6. Bimetalizm qanday kurinishlari mavjud?
7. Parallel valyuta tizimi deganda nimani tushunasiz?
8. Oksoklanuvchi va lyuta tizimi nima?
9. Demonetizatsiya nima?
10. Kredit pullarni qanday turlari mavjud?

7. Mavzu Inflyatsiya va uning moqiyati, turlari va ta'siri.

Reja:

1. Inflyatsiyaning mohiyati va kurinish shakllari, inflyatsiya jarayoni, konuniyatlari, inflyatsiya turlari.
2. Inflyatsiyaning iktisodga ta'siri.
3. Pul isloxotlari, valyutani barkarorlashtirish usullari.

Asosiy iboralar:

Inflyatsiya, pul isloxatlari, devalvatsiya, revalvatsiya, inkiroz.

Inflyatsiya lotincha "inflatio" suzidan olingan bulib "ish", "burtish", "kupchish" degan ma'noni anglatadi. Bu suz XIX asrning urtalaridan boshlab iktisodchilar tomonidan iktisodiy termin sifatida ishlatilguncha kadar, u tibbiyotda xavfli usma kasalini ifodalashda kullanilgan.

Tarix xakikatda ham bu suzning har tomonlama xavfli ekanligini kursatdi. Chunki inflyatsiya kandaydir aloqida olingan bozorda tovarlar va xizmatlar narxining usishidagina iborat bulmasdan, bu umumiktisod uchun xavfli hodisadir. Inflyatsiya suzining iktisodiy ugirtmasi - muomalada mavjud bulgan tovarlar va ularning bahosiga nisbatan kup pul chikarish degan ma'noni anglatadi.

Iktisodda inflyatsiyaning yakuni tovarlar bahosining usishiga, koniktirilmagan, lekin kisman tulanishi mumkin bulgan talablarning vujudga kelishga olib keladi. Odatda inflyatsiyaning bu turi - klassik inflyatsiya deb yuritiladi. Inflyatsiya suzi Pul muomalasi sohasida AqSh ning Shimoliy va Janubiy shtatlari urtasida grajdanlar urushi bulganda muomalaga juda kup mikdorda (450 mln. grin bek) kogozi dollar chikarilgan vaktdan boshlab kullanila boshlagan. Ularning sotib olish kobiliyati ikki yildan keyin 50 foizlargacha tushib ketgan. Agar tarixga e'tibor beradigan bulsak, urush va boshka ofatlar

sababli davlat xarajatlarning oshib ketishi, inflyatsiya bilan uzviy boglik. Masalan, Angliyada kuchli inflyatsiya XIX asrning boshida Napoleon bilan urush davrida, Frantsiyada - frantsuz revolyutsiyasi davrida, Rossiyada XIX asrning urtalarida namoyon bulgan. Germaniyada juda yukori sur'atlardagi inflyatsiya 1923 yillarda bulib, muomaladagi pul massasi 496 kvintillion markagacha etgan va pul birligi trillion marta kadsizlangan. Bu tarixiy misollar kursatadiki, inflyatsiya hozirgi davr jarayoni bulmasdan, tarixan mavjud bulgan jarayondir.

Inflyatsiya va uning rivojlanishi aloqida olingan mamlakatda ma'lum xususiyat.larga ega bulishi mumkin. hozirgi davr inflyatsiyasi, utgan davr inflyatsiyasidan fark kiluvchi xususiyatlarga ega. Oldinti inflyatsiyalar vaktinchalik bulib, ular odatda urush vaktida harbiy xarajatlarni koplash uchun kogos pullar chikarilishi natijasida yuzaga kelgan. Biror daromad olmasdan turib, ya'ni ishlab chikarish va tovarooborot sur'atlarini oshirmasdan, yoki bu kursatkichlar kamayib ketgan holda davlat tomonidan buladigan xarajatlarni moliyalashtirishning asosiy yullaridan biri kogos pullarni muomalaga chik;arishdan iborat bulgan. Natijada muomalaga chikarilgan pullar, muomala uchun zarur bulgan oltin mikdoridan oshib ketgan va pulning real kiymati uning nominal kiymatidan tushib ketgan, ya'ni, xakikatda pul birligi uzida kursatilganidan kam oltin mikdorni ifoda kila boshlagan.

Oldingi inflyatsiyalarning yana bir xususiyati shundaki, ular ma'lum davrda namoyon bulgan. hozirgi davr inflyatsiyasi esa odatda doimiy (xronik) xarakterga ega bulib xujalik hayotining barcha sohalarini kamrab olishi bilan, pul omillaridan tashkari boshka iktisodiy omillarga ta'sir kilishi bilan farklanadi.

Oxirgi yillarda inflyatsiya tez-tez uchrab turadigan jarayon bulib sifati ham uzgarib bormokda. Buning sababi shundaki, hozirgi kunlardagi inflyatsiya: birinchidan, uzluksiz baholarning oshishiga; ikkinchidan pul muomalasi konunining buzilishi natijasida umumxujalik mexanizmining ishdan chikishiga olib keladi. XX asr inflyatsiyasining asosiy sababi tovar

kamyobligigina bulib kolrdasdan, ishlab ch|v<arish va kayta ishlab chikarishda krizislar mavekudligi bilan ifodalanadof X;ozirgi davr inflyatsiyasi birinchidash; pul talabining tovar taklifidan D oshishi natijasida pul muomalasi konunining buzilishi; ikkinchidan; - ishlab' chikarishga ketadigan xarajatlar salmogining usishi natijasida tovarlar bahosining oshishi va shu sababli pul massasining ortib borishi bilan ifodalanadi.

Inflyatsiyaning asosiy sababi - bu xalk xujaligining turli sohaları urtasida vujudga kelgan nomutanosiblikdir. Bu avvalam bor jamgarma va iste'mol urtasidasidagi, talab va taklif, davlatning daromaddari va xarajatlari urtasidagi muomaladagi pul massasi va xujaliklarning nakd pulga bulgan talabi urtasidagi nomutannosibliklardan iboratdir.

Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi omillarga karab uning sabablarini ichki va tashki sabablarga bulish mumkin.

Inflyatsiyaning ichki omillari monetar-pul siyosati bilan va xujalkk faoliyati bilan boglik turlariga bulinadi. Xujalik faoliyati bilan boglik omillar bu xujalikdagi va iktisoddagi mutanosiblikning buzilishi, ishlab .chikarishda yakka xukmronlikka yul kuyish, iktisodning siklik rivojlanishi, investitsiyalashda nomutanosiblik, baholarni tashkil kilishda davlatning yakka xokimligi, kredit siyosatining notugri olib borilishi va boshkalar hisoblansa, pul bilan boglik omillarga davlat moliyasi sohasidagi krizislar; davlat byudjetning defitsiti, davlat karzlarining usishi, pul emissiyasi, pul muomalasi konunining buzilishi, kreditlashda avtomatizmga yul kuyish za boshkalar kiradi.

Inflyatsiyaning tashki omillariga jahon iktisodida bulgan krizislar, (xom-ashyo, yokilgi, valyuta buyicha) davlatning valyuta siyosati, davlatning boshka davlatlar bilan tashki iktisodiy faoliyati, oltin va valyuta zaqiralari bilan buladigan nokonuniy operatsiyalar va boshkalar bulishi mumkin.

Xulosa kilib aytganda, ijtimoiy ishlab chikarish rivojlanishida yuzaga keluvchi disproportsiyalar sababli tovarlar va xizmatlar baxosin

umumiy yoki tuxtovsiz usishi va natijada pul muomalasi konuniking buzilishi ok;ibatda pul biriligining kddrsizlanishiga inflyatsiya deb aytiladi. Inflyatsiya kuyidagi shakllarda namoyon buladi:

Tovar va xizmatlar bahosining uzluksiz va tartibsiz usib borishi natijasida pulning kadsizlanishi va uning sotib olish kobiliyatining tushib borishi;

Chet el valyutasiga nisbatan milliy valyuta kursining tushib ketishi;

3. Milliy pul birligida oltin narxining oshib borishi va boshkalar. Ba'zi bir iktisodchilarimizning fikricha inflyatsiya - bu barcha tovarlar baholarining oshishini bildirmaydi. Inflyatsiya juda tez usgan takdirda ham ayrim tovarlar bahosi barkaror bulib kolishi, boshkalariniki tushishi ham mumkin ekan. Bizning fikrimizcha, bunday xulosalar 70-80 yillarning inflyatsiyasiga moe kelishi mumkin.

Albatta, inflyatsiya davrida baholarning oshishi doim bir xil sur'atlarda bulmasdan, sakrab turadigan bulishi mumkin. Lekin, ba'zi tovarlar bahosining tushishi yoki barkaror bulib turishi XX asrning inflyatsiyasi uchun moe deb tulik ishonch bilan uktira olmaymiz. Ba'zida davlat aralashuvi bilan aholi iste'moli uchun zarur bulgan ayrim bir tovarlar bahosining ma'lum davrda barkaror ushlab turish mumkin, ammo inflyatsiyaning kuchayib borishi shu tovarlar baholarining ham oxir okibatda oshishiga olib keladi. Bizning fikrimizcha, baholar oshishi tugrisida gapirganda, inflyatsiya darajasida baholar oshishi va umuman baxolar oshishi tushunchalarini tutri talkin kila olish kerak. Masalan, xamma vakt ham ba'zi tovarlar bahosining oshishi inflyatsiyani anglatmasligi mumkin. Tovarlar bahosi oshishi inflyatsiya bulmagan davrda, oltin pul muomalasi sharoitida ham bulishi mumkin.

Xalkaro amaliyotda bozorda tovarlar va xizmatlar baxosining usib borishiga karab inflyatsiyani bir necha turlarga bulib karaladi:

- sudraluvchi inflyatsiya. Baholarning urtacha yildik usishi 5-10% dan oshmaydi. Inflyatsiyaning bu turi kuprok rivojlangan mamlakatlarga xos bulib, mamlakat iktisodiy rivojlanish darajasiga karab baholar oshishi 3-4% atrofida ham bulishi mumkin. Bu inflyatsiya aksincha ishlab chikarishni yanada rivojlantirishni ragbatlantiruvchi omil sifatida namoyon bulishi mumkin. Pulning kiymati barkarorligidagi uzgarish sezilmasligi mumkin.

- shiddatli inflyatsiya. Baholarning urtayillik usishi 10-100% (ba'zida 200% gacha) bulishi mumkin. Inflyatsiyaning bu turi rivojlanayotgan mamlakatlarda kuprok uchraydi.

- giperinflyatsiya. Baholarning usish sur'atlari yiliga 200% dan oshib ketadi. Bu inflyatsiya mamlakatlar iktisodiy rivojlanishining inkirozli davriga moe keladi va u iktisodiyot tarkibiy kismlarining uzgarishi bilan boglik. hozirgi davrda XVF baholar oyiga 50% dan oshgan vaktida bu giperinflyatsiya deb kabul kilgan. Giperinflyatsiya davrida baholar kun sayin oshib boradi va baholar bilan ish haki urtasidagi fark juda yukori buladi. Aholining yashash sharoiti kiyinlashadi, korxonalar faoliyati yomonlashadi. Xujalik faoliyati, bozor faoliyatida naturallashtirish avj oladi.

Inflyatsiyaning kelib chikish sabablariga karab uning ikki toifasini kursatish mumkin: talab inflyatsiyasi va ishlab chikarish bilan bogliq inflyatsiya (taklif inflyatsiyasi).

Talab inflyatsiyasi. Inflyatsiyaning bu an'naviy turi talab oshib ketganda yuzaga keladi. Ishlab chikarish sohasi aholining talabini tula kondira olmaydi, taklifga nisbatan talab oshib ketadi. Natijada tovarlar bahosi usadi. Kam mikdordagi tovarlarga kup pul massasi tugri keladi.

Talab inflyatsiyaning yuzaga kelish sabablari kuyidagilardan iborat.

a) harbiy xarajatlarning usishi va iktisodning militarlashuvi.

Harbiy texnika sotib olish va boshka harbiy xarajatlarni koplash bilan bogliq bulgan jarayonlar muomalaga keragidan ortikcha pul chikarishning omili hisoblanadi.

b) davlat karzlarning usishi va byudjet defitsitining mavjudligi.

Byudjet defitsiti odatda zayomlar chikarish yoki banknotalar emissiya kilish yuli bilan koplanadi. Bu uz navbatida kushimcha muomala vositalari bulishiga, kushimcha talab yuzaga kelishiga olib keladi. O'zbekistonda byudjeti defitsitini koplash yukorilardagidan tashkari 1996 yildan boshlab davlat kiska muddatli majburiyatlarini (DQM) sotish orkali ham koplanmokda.

v) Xalk hujaligiga ortikcha kreditlar berish natijasida muomalada kredit bilan borlik muomala vositalari yuzaga keladi. Bular tovar va xizmatlarga bulgan talabni oshiradi.

g) Chet el valyutasining mamlakatga kirib kelishi va uning milliy valyutaga almashinuvi natijasida, muomalada pul massasi ortib boradi, milliy pulga nisbatan chet el valyutaning kadri oshadi.

d) Xalk xujaligining etakchi tarmoklarini keragidan ortikcha investitsiyalg ham oborotga kushimcha pul ekvivalentlarini chikarishiga olyb keladi. S

Shunday kilib, talab inflyatsiyasi umumiy talabning usishi yatijasida

' • "q-baholar usishi bilan namoyon buladi.

•” _

Ishlab chikarish bilan bogliq (taklif) inflyatsiyasi.

Q-bu inflyatsiyaning sabablari kuydagilar bulishi mumkin: :

a) har xil jarayonlar va tarkibiy uzgarishlar tufayli meqnat unumdorligining pasayishi natijasida maxsulot ishlab chikarishga ketgan xarajatlar oshadi. Umuman xalk xujaligi buyicha ishlab chikarish hajmi, binobarin, tovarlar buyicha taklif kiskaradi va tovarlar bahosi oshadi. Korxonalarining foyda hajmi kiskaradi.

b) har xil yangi xizmat turlari paydo buladi ishlab chikarishga nisbatan kam meqnat unumdorligida yukori ish haki olishga imkoniyat tugiladi. Natijada tovar va xizmatlarga bulgan baho oshib boradi,

v) aholini sotsial jihatdan himoyalash maksadida ish hakining oshishi, tovarlar bahosining oshishiga olib keladi va yana ish haki oshadi. va h.k. bu zanjir uzluksiz davom kilish mumkin.

R1nflyatsiyada nafakat chakana baho, balki ulgurji baho ham oshib boradi. Rarb mamlakatlarida inflyatsiyaning asosiy kursatkichi kilib chakana baholarning uzgarishi (oshishi) kabul kilingan. Agar ma'lum davrda baholar ikki marta oshsa, pul ham ikki marta kadsizlangan deb hisoblanadi.

Chakana baholar usishini h isoblash maxsus davlat organlari tomonidan aniklanadigan baxolar indeksiga asoslanadi. Baxolar indeksini hisoblashning boshlangich nuktasi kilib (yuz foiz deb) bazis yili olinadi va joriy yilda baholar uzgarishi, urtacha yillik usishi sur'ati hisoblanishi mumkin.

Baholar indeksi bu joriy yildagi tovarlar va xizmatlar bahosi yigindisi, ya'ni, tovarlar bozor savati baxosining shu tovar va xizmatlarning bazis yildagi umumiy bahosi, ya'ni bozor savati bahosiga nisbati sifatida aniklanishi mumkin. Yukoridagi fikrni quyidagi formula orqali ifoda qilish mumkin.

joriy (1997) yilda joriy (1997) yilda bozor savati bahosi x100

baxolar indeksi bazis yilda aynan bozor savat baxosi

(masalan 1990 yil)

S

Baholar indeksini hisoblashda iste'mol tovarlar bahosining indeksi h katta ahamiyatga ega. Baholar indeksi turli usullarda baholar darajasini q solishtirishga imkon beradi. Joriy yildagi baholar indeksining bazis yildagi baholar indeksiga nisbatan oshishi - inflyatsiya - "Baholar darajasining oshishi" dan, baholar indeksining kamayishi-deflyatsiya-"Baholar darajasining kamayishi" dan dalolat beradi.

Aytalik, bazis davr 1990 yil bulsin (Baholar darajasi 100% deb olamiz) va 1997 yilda baho darajasi 350. Demak 1990 - 1997 yillarda baholar 3,50 marta yoki 250% ga oshgan, yoki 1990 yilda biror tovar 100 sum turgan bulsa, 1997 yilda shu tovar 350 sum turadi.

Iste'mol tovarlar bahosi indeksidan tashkari ba'zi guruh tovarlar va xizmatlar masalan, kipim, oyok kiyimlar, transport, uy joy xizmatlari va bopqalar buyicha baholar indekslarini hisoblash mumkin.

Baholar indeksiga asosan inflyatsiya sur'atlarini aniqlash mumkin. Buning uchun joriy yil baholar indeksidan bazis davr baholar indeksini chegirib, bazis davr baholar indeksiga bulamiz. Masalan, 1990 yilda iste'mol tovarlarning baho indeksi 110, 1997 yilda 140 bulsa, 1997 yilda inflyatsiya sur'ati quyidagicha aniqlanadi:

Inflyatsiya 140-110

$Q_k = \frac{140}{110} \times 100 = 127,27\%$

sur'ati 110

Demak, 1997 yilda inflyatsiyaning ushish sur'atlari taxminan 27,3% teng buladi.

Inflyatsiyaning ushish sur'atlari tugrisida gapirganda, uning rivojlanishini son jihatdan aniqlanishning boshqa yuli ham mavjud. Buning usul "70 lar koidasi" deb ataladi. Agar har yili inflyatsiya darajasi ma'lum bulsa, baholar ikki karra oshishi uchun necha yil kerak ekanligini aniqlash mumkin. Buning uchun "70" ni har yilgi inflyatsiya darajasiga bulish kerak. Masalan, inflyatsiyaning har yillik darajasi 5% bulsa, baholar darajasi 14 yildan keyin, ikki karra oshishi kerak. Agar har yillik inflyatsiyasi darajasi 20% bulsa, baholar darajasi 3 yildan keyin ikki karra oshishi kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, bu usul hamma vakt ham, masalan, inflyatsiyaning ushish sur'atlari yukori, (qar kuni, oyda uzgarib boradigan) bulsa, kulay hisoblanmaydi "70 lar koidasi" aholi jamgarmalarining, real yoki milliy maxsulot hajmining ikki marta oshishi uchun necha yil kerak ekanligini tutri aniqlab berishga imkon beradi.

Pulning kadsizlanish darajasi aloqida olingan mamlakatda har xil bulishi mumkin. Inflyatsiya darajasi rivojlangan mamlakatlarda pastrok; va u tez utishi, iktisodiy jihatdan kam rivojlangan mamlakatlarda uning darajasi yukori, surunkali va "davolash" ham kuprok vakt talab qilishi mumkin. Masalan, 1971 - 1984 yillarda baholar ushish sur'atlari oladigan bulsak, u rivojlangan mamlakatlarda 4,9% dan (Germaniya), 71% (Jazoir) gacha bulsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda 8,5% dan (Xindiston), 153% ga (Argentina) etgan. Inflyatsiyaning namoyon bulishi har bir mamlakat iktisodining rivojlanish darajasiga, milliy xujalik faoliyatiga va xususiyatiga, milliy an'nalariga, mintakaviy, iktisodiy va siyosiy rivojlanish xususiyatlariga boglik.

Rivojlangan mamlakatlarda inflyatsiyaning sharoit va omillari har xilligini hisobga olib uni kuyidagi guruhlarga bulish mumkin.

Birinchi guruhga rivojlanayotgan Lotin Amerika mamlakatlari -Argentina, Braziliya, Peru kabilar kiradi. Bu davlatlarga surunkali davlat byudjeta defitsiti, iktisodiy muvozanatning yukligi asosiy va oborot fondlar kiymatining doimo indeksatsiya kilinishi, milliy valyuta kursining chet el valyutasiga nisbatan tushib borishi pul kadsizlanishining omillari hisoblanadi.

Bu mamlakatlarda surunkali byudjet defitsitini emissiya yuli bilan moliyalashtirish natijasida yillik pul kadsizlanishi bir necha ming foizga etishi kuzatilgan.

Argentina, Chili kabi mamlakatlarda inflyatsiya pul kadrini emirib tashlashi natijasida oddiy biror tovarni sotib olish uchun bir kecha million pul birligi zarur bulgan.

1983 yilda iyungacha, ya'ni muomalada eski peso bulganda Argentinada bir juft tufli etti million peso, engil mashina sotib olish uchun bir necha milliard peso kerak bulgan.

Bu hol xisob-kitoblarni olib borishda, pul muomalasida juda katta kiyingi.-tek tugdirgan. Bir necha marta utkazilgan denominatsiyalar pul kadsizlanishini tuxtatishga asos bula olmagan. Lotin Amerikasi mamlakatlarida bulgan inflyatsiya darayasasini baholar indeksidan ham kurish mumkin. Bu mamlakatlarda baholar indeksleri bir necha sonlardan iborat bulgan. Masalan, Chilida 1971-1984 yillarda bahodar indeksi 842162 yoki bu kursatkich shu yillarda baholar 8,4 ming marta oshganink, Argentina uchun shu indeks 436432250, bu baholar 436 ming marta oshganini bildiradi. Yukoridagi jadval ma'lumotlari kursatib turibdiki, 1990 iilda Nikaraguada tovarlar bahosi 8500%, Peruda - 8291,5%, Braziliyada - 2359,9% ga oshgan.

Ikkinchi guruh mamlakatlar: Kolumbiya, Ekvador, Venesuela, Eron, Suriya kabi mamlakatlarda ham iktisodiy muvozanatning yukligi, moliyaviy siyosatdagi kamchiliklar - defitsitni moliyalashtirish, xalk-xujaligiga kup kreditlar ajratish inflyatsiyani bulishini ta'minlamokda. Bu mamlakatlarda inflyatsiya shiddatli xarakterga ega bulib, baholarning yillik usishi 30-40%. atrofida, ba'zida undan yukori buladi. Inflyatsiya sur'atiga karab jamrarmalar, tulovlar buyicha indeksatsiya utkazib boriladi, ishsizlik oshib bormokda.

Uchinchi guruhga: Xindieton, Indoneziya, Pakiston, Tailand, Filippinlar kabi mamlakatlar kiradi. Bu mamlakatlarda cheklangan iktisodiy muvozanat mavjud budib, eksportdan valyuta tushumi ancha yukori. Yillik inflyatsiya sur'ati 5-20% atrofida va kisman indeksatsiya utkazilib turiladi.

Turtinchi guruh davlatlar - Singapur, Malayziya, Janubiy Koreya, Baxreyn, Arabistonda - iktisodiy muvozanatning mavjudligi, inflyatsiya sur'ataarining sustligini kursatadi. Bu mamlakatlardagi inflyatsiya 2-6% tashkil kiladi va uni sudraluvchi inflyatsiya deb karat mumkin. Bu mamlakatyarda tovarlar v.a xizmatlar bahosi oshishi ustidan kattik nazorat olib borildi. Ishsizlik boshka mamlakatlarga nisbatan kam, iktisodi rivojlangan bozor sharoitida boshkariladi. Eksport hajmi va chet el valyutasi tushumining yukoriligi, inflyatsiyaning oldini olishda katta rol uynaydigan omil hisoblanadi.

qzbekistondagi inflyatsiya bu mustakil hzbekiston zaminida vujudga kelgan inflyatsiya emas. Tarixan bu inflyatsiya sobik SSSR da yuzaga kelgan. Bu inflyatsiyaning umumiy iktisodiy sababi davlat boshkaruvida iktisodga nisbatan siyosatga kup e'tibor berganidadir. Natijada ishlab chikarish sur'tlari tushib ketdi. Tovar kamyobligi yashirin jarayon bulib, tovarlarni ishlab chikarish uchun kup xarajat kilinsada (xom-ashyolarning narxi yukoriligi tufayli) tovarlar past bahoda sotilgan. Fark davlat byudjetidan koplana borgan. 1992 yilning boshidan erkin baholarga utish natijasida (ozik;

ovkat va yokilgi resurslardan tashkari) inflyatsiya yuzaga otilib chikdi va tez sur'atlar bilan rivojlanib ketdi.

Shu tufayli O'zbekistondagi inflyatsiya sobik SSSR davrida yuzaga kelgan inflyatsiyaning koldigidir va uni davolash uzok vakti talab kiladi. Sobik SSSR da, jumladan O'zbekistonda 90 - yillardagi inflyatsiyasining asosiy sabablari - iktisodiy muvozanatning yukligi, ishlab chikarish sur'atlarining tushib ketishi natijasida rejali iktisodiyotdagi inkiroz;

- maxsulotlar sifatining, meqnat unumdorligining pastligi;

- ishlab chikarishda xarajatlar salmogining oshib ketishi, bequda sarflar, iktisod printsiplariga rioya kilmaslik va boshkalar hisoblanadi..

Undan tashkari rivojlangan bozor sharoitiga utmasdan turib baholarning erkinlashuvi, tovar massasi ustidan ba'zi bulimlarining yakka hukmronlik urnatishi, baholarni xoxlagacha boshkarish, kredit, moliya siyosatlarining notugri odib borish, iktisodning "dollarlashuvi", "rubl zona" sining emirilishi, valyuta tushumlari va milliy boylikning chetga okib ketishi va boshkalar inflyatsiya jarayonining yana rivojlanishiga olib kelgan.

Inflyatsiya jamiyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir kursatadi. 1. Mamlakat iktisodiy aqvolini tang holga olib keladi:

- ishlab chikarish hajmi tushib ketadi baholarning oshib borishi ishlab chikarish istikbollariga tugonok buladi.

- kapitalning asosiy kismi ishlab chikarishdan savdo (muomala) sohasiga, vositachilik sohasiga okib utadi. Chunki ishlab chikarishdan kura savdo sohasidagi kapital tezrok va kuprok foyda keltiradi;

baholarning uzgarib turishi olib-sotarlikni rivojlantiradi, arzon vaktida olib, kimmat bulganda sotish jarayoni, tovar zaxiralarini yashirish jarayonlari avj oladi;

- kredit berish jarayonlari cheklangan buladi. Tqarz oluvchilar kupayadi-yu, karz beruvchilar soni kiskaradi, chunki karz bergan yutkazishi mumkin;

- davlatning moliya resurslari kadsizlanadi va h.k. 2. Aholining kam daromad oluvchi kismining sotsial jihatdan aqvoli yomonlashadi. Ularning real daromadlari kamayadi. Nominal daromadning baholar usishidan tushib ketishi natijasida aholining hayot darajasi pasayadi. Ayniksa, nafaka, davlat tashkilotlaridan maosh oluvchilarning aqvoli kiyinlashishi mumkin. Inflyatsiya aholi jamgarmalarininig kadsizlanishiga olib keladi. Ba'zida inflyatsiya aholi ba'zi katlamlarining (savdo-sotik sohasida) boyishiga olib keladi.

Davlat aholining daromadlar darajasini tenglashtirish maksadida daromad va soliklarni indeksatsiya kilib boradi.

Inflyatsiyaning har tomonlama avj olib ketishi mamlakatda sotsial va itisodiy jihatdan karama karshiliklar yuzaga kelishiga olib keladi. Shuning uchun davlat inflyatsiyaning oldini olish, pul muomalasini barkarorlashtirish chora - tadbirlari ishlab chikadi. Inflyatsiyaga karshi kurashning asosiy shakllari: pul isloqati va inflyatsiyaga karshi siyosat xisoblanadi.

Pul isloqati deb pul muomalasini barkarorlashtirish maksadida davlat tomonidan pul tizimini uzgartirishga aytiladi. Pul isloqoti metall pul muomalasi davrida, ikkinchi jaxon urushidan keyin - oltin deviz, oltin dollar muomalasi davrida utkazildi.

Sobik SSSRda pul isloqati 1922 - 24 yillarda, 1947 yillarda utkazildi.

O'zbekistonda pul isloqoti 1994 yilda utkazildi va respublika mustakil davlat sifatida uzining milliy pul birligiga ega buldi.

Pul muomalasini barkarorlashtirishga pul isloqotini utkazmasdan ham erishish mumkin. Pul muomalasini barkarorlashtirishning kuyidagi usullari mavjud: revalvatsiya, devalvatsiya, denominatsiya. Mamlakatning iktisodiy rivojlanish darajasiga, iktisodiyotning holatiga, pulning kadsizlanish darajasiga, davlat siyosatiga karab davlat pul isloqotini utkazishi, pulni revalvatsiya, denominatsiya kilishi mumkin.

Pul kuchli kadsizlangan sharoitida fakat pul isloqotini utkazish yuli bilan pul tizimini barkarorlashtirish mumkin. Pul isloqoti, ya'ni nullifikatsiya da kuchli kadsizlangan pul birligi bekor kilinadi va urniga yangi pul birligi kiritiladi. Masalan, Sobik SSSRda -1922-24 yillarda sovznaklarning kuchli kadsizlanishi natijasida 1 rubl 50 mlrd. sovznakga almashtirilgan. Urushdan keyingi Germaiyyada giperinflyatsiya natijasida 1924 yilda muomalaga yangi nemis markalari kiritilgan. Eski reyxsmarkalar kuchli kadsizlanishi natijasida muomalaga chikarilgan yangi markalar 1 marka : 1 trillion eski reyxsmarka nisbatida almashtirildi. Reyxsmarkalar muomalasi bekor kilindi.

Revalvatsiya - bu pul birligining oltin kiymatini tiklashdan iborat. Masalan, birinchi jahon urushidan keyin 1925-1928 yillarda utkazilgan pul isloqoti tufayli funt sterlingning urushgacha bulgan oltin kiymati belgilandi. Ikkinchi jaxoi urushidan keyin revalvatsiya natijasida dollarshshg valyuta kursi kutarildi. Germaniya Federativ Respublikasida 1961, 1969, 1971 yillarda revalvatsiya utkazilgan.

Devalvatsiya- bu mildiy valyuta kursining chet el vayutasiga nisbatan tushishidir. Pul birligining oltin mikdori belgilangan sharoitda devalvatsiya pulniig oltin mikdoring tushib ketishini anglatgan. Masalan, 1971 yilda AV;Sh dollarining oltin mikdori 7,89 % ga , fevral 1973 yilda 10% ga kamaytirilgan. Suzuvchi valyuta kurslariga utgandan keyin devalvatsiya boshkariladigan valyuta kurslari asosida olib boriladi.

Denominatsiya - baholar masshtabyni yiriklashtirish, yani pul birligidagi "O" larni kiskartirishdan, pul birligida kursatilgan nominalni kamaytirishdan iborat. Sovet pul tizimi karor topa boshlagan davr - 1921 -1922 yidlarda ikki marta denominatsiya utkazilgan. Birinchi denominatsiyada muomalaga "1922 yil pul birliklari" chikarilgan va ular oldingi pul birliklariga 1000 : 1 nisbatda almashtirilgan. Ikkinchi denominatsiyada muomalaga "1923 yil pul birligi" chikarilgan va 1922 yil pul birligiga" 100 : 1 nisbatda almashtirilgan. Pul denominatsiyasi inflyatsiya suratlari past bulgan sharoitda kulay bulishi mumkin. Agar inflyatsiya suratlari yukori bulsa, denominatsiya utkazish hech kanday samara bermasligi mumkin-Fakat pul isloxotini utkazish yuli bilan pul tizimini barkarorlashtirish mumkin buladi.

Pul isloxotini utkazish kuyidagi yullar bilan amalga oshirilishi lumkin.:

Muomaladagi pul massasini kamaytirish maksadida, deflyatsiya kursi buyicha i pullarni yangi pullarga almashtirish:

aholi va korxonalarning banklardagi jamgarmalarini vaktincha (tulik i kisman) harakatsie ushlab turish (kotirib kuyish):

[kkala usulni birgalikda kullash yuli orkali pul isloqotini utkazish: bu ul xalkaro amaliyotda "shok yuli" bilan davolash nomi bilan mashqurdir. f usul 1948 yilda Garbiy Germaniyada xarbiy davlat boshkaruvidan bozor stisodiga utishda kullanilgan. "Shok yuli" bilan davolashda ish xakini ulashni tuxtatib kuyish, ishlab chikarishni kiskartirish , pul isloqatini tkazish, ish urinlarini kiskartirish kabi kattik choralar kullanilishi gumkin. Masalan, Garbiy Germaniyada 1948 yilning iyun oyida utkazilgan pul 'Eslox.atida axolining nakd pullari va jamgarmalari 6,5 yangi nemets markzsiga 100 eski reyxsmarka kilib almashtirildi. Aholining pul jamgarmalarini tulash vaktincha

tuxtatilgan, keyinchalik fakat 30 foiz atrofida tulangan va har bir kishiga 60 nemets markasi mikdorida nafaka ajratilgan. Natijada davlatning reyxe markasidagi karzi , mamlakatda bu, tgan disbalans tugatilgan va shu yul bilan inflyatsiyaning usish templari tuxtatilgan. “Shok yuli” bilan davolash Yaponiyada 1949-50 yillarda utkazilgan va u “Dodj rejasi” degan nomny olgan. Bu rejaga asosan Yaponiyada inflyatsiyaga karshi juda kattik chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Erkin bahoga utish bilan bir vaktning uzida er isloqati utkazildi, byudjet kamomadini yukotish yullari ishlab chikildi. Yaponiyada mavjud zarar bilan ishlovchi korxonalarga davlat tomonidan beriladigan subsidiya bekor kilindi, korxona, tashkilotlarga kredit berish shartlari mukammallashtirildi, axoli jamgarmalari ishlatilmasdan kotirib kuyildi. Iktisodni “shok yuli” bilan davolash Sharkiy Evropa mamlakatlari -Yugoslaviya, Polsha kabi mamlakatlarda xam kulanilgan. “Shok yuli” bilan davolash iktisodiy siyosati 1989 yilning oxirlarida Polshada kulanilgan bulib, ish haki vaktinchalik kotirib kuyilgan xolda , baxolar erkinlashtirilgan. Natijada 1990 yilning boshlariga kelib Polshada tovarlar mul-kulchiligi vujudga kelib boshladi va tovarlar bahosining bir necha barabor oshishi natijasida inflyatsiya suratlari sekinlashishiga erishildi. Polshada bu iktisodiy tadbirning utkazilishi axolining yashash sharoitini ancha kiyinlashtirdi va ishsizlar sonini kupaytirdi.

Tayyorlash uchun savollar.

1. Moliya-kredit siyosati nima?
2. Moliyani tartibga solishning ob'ekti nima?
3. Pul-kredit siyosatini maqsadi nimada?
4. Ochik bozordagi operatsiyalar nima?
5. «Arzon» pullar siyosati nimadan iborat?
6. «Qimmatli» pullar siyosati nimadan iborat?
7. Markaziy bank davlat himmatli hog`ozlarini ochiq bozorda sotganda nima maqsadni ko`zlaydi?
8. Banklar faoliyatiga ta'sir ko`rsatishning handay usullar mavjud?
9. Bank faoliyatiga ta'sir ko`rsatishning ma'muriy va iqtisodiy usullarini moqiyati nimada va ularning farqi?

8. Mavzu Kimmatbaxo kogozlar va fond birjasi

Reja:

1. Aktsionerlik jamiyatlarining tashkil etishning zarurligi va ularning moxiyati.
2. Kimmatbaxo kogozlarning aloxida turlarining tavsifi (aktsiya, obligatsiya, garov kogozlari).
3. Fond birjasi va birja operatsiyalar

Asosiy iboralar:

Aktsioner jamiyati, Kimmatbaxo kogoz, aktsiya. Obligatsiya, fond birjasi, birja, kimmatbaxo kogoz bozori.

Rivojlangan iktisodiyotda tijorat banklari uz faoliyatini doimiy ravishda usib boruvchi rakobat sharoitida amalga oshiradilar. Ular uzaro va boshka kredit-moliya muassasalari bilan, shu jumlayaan, oxirgi vaktida taklif etilayotgan xar xil xizmat turlarini amalga oshiruvchi xorijiy banklar bilan rakobatlashadilar.

Kattik kul rakobat sharoitida tijorat banklari faoliyatining asosiy yunalyashlaridan biri investitsion faoliyat xisoblanadi.

Investitsiya - bu xususiy, davlat korxonalari va tashkilotlari kimmatbaxo kogozdariga uzok muddatga kuyilgan mablaglardir. Tijorat banklari krediti investitsiyasidan kuyidagi xusiyatlari bilan fark kiladi:

Birinchidan, bank kredit berganda, bank mablaglarini nisbatan kiska vakt ichida foydalanishga beradi va kredit summasi xamda' u buyicha foiz stavkasini uz vaktida kaytarishni talab kiladi . Investitsiyada esa kuyilgan mablaglar(kuyilmalar) xali uz egasiga kaytib kelishidan oldin uzok davr mabaynida bankka mablag (daromad)olib kelishini bildiradi.

Ikkinchidan, bank kreditida kredit munosabatlarini yuzaga keltirish buyrgcha tashabbus karz oluvchi tomonidan urtaga tashlanadigan bulsa, investitsiyada esa kimmat baxo kogozlar bozorida aktivlarni sotib olishga intiluvchi tijorat banki tashabbus kursatadi.

Uchinchidan, bankning kredit shartnomasida bank kam mikdordagi kreditorlar orasida asosiydir. Investitsion shartnomalarda esa tijorat banki kuplab kreditorlardan biridir

Turtinchidan, bank kreditida bank va kara oluvchi bevosita kredit shartnoma orkali boglangan • bulib, ularning faoliyatiga xech kim aralashmaydi. Investitsiyada esa turli xil kimmatbaxo kogozlar orkali korxona , tashkilotlarning faoliyati bilan bankning faoliyati boglanib ketadi.

Tijorat banklari tomonidan investitsion faoliyat olib borishdan asosiy maksad ularning daromadlilik va likvidlilikini (bankning faoliyati buyicha majburiyatlarini uz vaktida bajara olish kobiliyati) ta'minlashdan iborat.Rivojlangan mamlakatlar iktisodiyotida tiyaborat banklarining investitsion siyosati bank faoliyatining asosiy yunalishlaridan biri . xisoblanadi va banklarning likvidlilikini ta'minlashda asosiy rol uynaydi. Banklarning investitsion faoliyati turli xil kimmatbaxo kogozlar: oddiy va imtiyozli aktsiyalar, obligatsiyalar, davlat karzdorlik majburiyatlari, depozit sertifikatlari, veksell va boshkalarga mablaglarini kuyish orkali amalga oshiriladi.

Aloxida olingan davlatlarda banklar tizimining rivojlanishi va banklar utkazadigan operatsiyalarning turlari va kulamiga karab ularning investitsion faoliyati turli yunalishlarga karatilgan bulishi va shu operatsiyalar turlari buyicha olinadigan daromad salmogi xam turli xil bulishi mumkin.

Masalan, Amerika banklari amaliyotida davlatning kiska muddatli karz majburiyatlarini ifodalovchi kimmatli kogozlariga investitsiya kilish odatda kam daromad keltiradi, ammo ular yukori likvidlilikka ega va ular buyicha tulayamaslik riski nulga tent bulib, bozor stavkasining uzgarish riski xam kichik bulgan kimmatbaxo kogozlar xisoblanadi.

Uzok muddatli kimmatbaxo kogozlar yukori daromad keltiradi, shuning uchun banklar ularni muddati tugaguncha saklashadi. Banklar uz mablaglarini munigqipalitetlarning kimmatbaxo kogozlariga xam kuyishadi, chunki ular buyicha tulanadigan foiz solikka tortilmaydi.

Uz likvidlilikini ta'minlash maksadida banklar uncha katta bulmagan summani boshka kimmatbaxo kogozlar: bank aktseptlari, kimmatbaxo kogozlar bozoridagi tijorat kogozlari, brokerlik ssudalar va tovar-kredit korporatsiyalari sertifikatlariga kuyish”zdi.

Rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklarining investitsion faoliyati daromad keltirishi nuktai nazaridan bank daromadi tarkibida kredit foizidan keyingi ikkinchi manbadir.

Tijorat banklari, investitsion faoliyatining daromadlilik darajasi bir kator iktisodiy va tashkiliy omillar ta'sir kursatadi. Bu omillar orasida asosiylari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin. shakllarining mavjudligi, shu jumladan bank faoliyatida xususiy va aktsioner mulk shakllarining ustivorligi;

kredit-moliya tizimining siliklangan va anik faoliyat yurituvchi strukturasi mavjudligi;

kimmatbaxo kogozlar bozorining zamonaviy va rivojlangan muassasalarining mavjudligi;

kimmatbaxo kogozlarni muomalaga chikarish va kimmatbaxo kogozlar bozori katnashchilari faoliyatini nazorat etuvchi konuniy aktlar va tartiblarining mavjudligi;

tijorat banklarining xalkaro investitsion faoliyatini yuritish amaliyotida bulgan yukori sifati kimmatbaxo kogozlar muomalasining amal kilishi;

investitsion faoliyat soxasi va kimmatbaxo kogozlar bozori uchun muljallangan yukori malakali mutaxassislar va tadbirkorlarning mavjudligi, ularni tayyorlash va boshkalar.

Aloxida olingan kimmatbaxo kogozlar turlari va guruxlarining daromadlilik banklarning investitsiya portfelining bozor baxosiga boglik buladi. Oxirgi uz navbatida quyidagi faktorlar ta'sirida uzgarib turadi. Bular obligatsiyalarning foiz stavkalari, xisobga olingan foizlar, veksellar buyicha foizlar, aktsiya buyicha devidentlar va kimmatbaxo kogozlarga bulgan talab va takliflardir.

Odatda kimmatbaxo kogozlarning bozor narxi va undan tijorat banklari oladigan daromad teskari mutanosiblzdadedadir. Kimmatbaxo

kogozlar baxosi past bulganda ulardan keladigan daromad yukori va aksincha bulishi mumyush. Shuning uchuy kimmatbaxo kogozlar foizi kichik bulganda, ularni sotib oluvchi investor foiz stavkalari oshganda kimmatbaxo kogozlarni real bozor kiymatining pasayishi muomalasi bilan duch kelishlari mumkin.

Shunday kilib, foiz stavkalarining oshuvi salbiy va ijobiy tomonlarga ega buladi.

Kimmatbaxo kogozlarning foiz stavkalari oshganda mablaglarni investitsiya kilish bankka fonda keltirishi mumkin, ammo yukori foiz stavkalari uz navbatida bankning investitsiya portfelining kadsizlanishini bildiradi. Bunday xolat kimmatbaxo kogozlar bozorida yuz berganda, amaliyotda bankning investitsiey mablaglari boglangan yoki "yopilgan" deyiladi.

Kimmatbaxo kogozlarning aloxida turlari buyicha daromadlilik darajasi foiz stavkasining uzgarishi bilan boglik bulgan xollarda kimmatbaxo kogozlarning muddati muxim urin tutadi. Kimmatbaxo kogozning amal kilish muddati kanchalik kiska bulsa, uning baxosi xam shunchalik barkaror, va aksincha, muddati kanchalik uzak bulsa, shunchalik foiz stavkalari darajasi uzgarishi tebranishlar ta'siriga uchraydi.

Kimmatbaxo kogozlar narxlari orasidagi manfiy fark ularning muddatiga karab turlicha bulishi nima uchun kiska muddatli kimmatbaxo kogozlar uzak muddatlilariga Karaganda kuprok kizikish uygotishini tushuntiradi.

Bankning kimmatbaxo kogozlarni sotib olish asosida banklarning investitsion portfelini tashkil kilishdan asosiy maksadi nafakat bankka daromad keltirish va rezervni tuldirishning birinchi manbaini tashkil etish (nakd pul va boshka banklarning karzlari), balki amalda deyarli yukotishsiz, eng kam risk bilan, eng kiska vakti ichida kimmatbaxo kogozlarni nakd pulga aylantirish imkoniga ega bulishdan iborat.

Bozor iktisodiyoti sharoitida uzining yukori samaradorlik, tulovlilik, likvidlilik darajasini ushlab turish maksadida tijorat banki doimo investitsion faoliyatining markaziy muommolaridan biri -bankka omonat qo'rganlar va aktsionerlar urtasidagi bir- biriga moe kelmaydigan manfaatlarni kondirish masalalariga e'tibor berishi va uning xar tomonning mafaatiga moe keluvchi darajada bulishini ta'minlashdan iborat. Bu munosabatlarda tomonlar manfaatining moe kelmasligi bankning likvidligi va bank operatsiyalarining daromadlilikgi urtasidagi karama-karshilikda uz aksini topadi. Yana anikrogi bu karama-karshilik d eyarli bankning xar bir operatsiyasida uz aksini topadi. Vir tamondan aktsionerlar yukori daromad olishni istashadi, ya'ni bu. xolda bank mablaglarni 'uzok muddatly' kimmatbaxo kogoslarga investitsiya kilishlari lozim va ikkinchi tomonidan bankka omonat kuyuvchilar uz zmonatlarini tezda kaytarib olish imkoniga ega bulishlari lozim.

Likvidlik va daromadlilik orasidagi ziddiyat investitsiya riskini shiklaydi va u tijorat banki tomonidan yukori daromadlilikka shkvidlilik darajasini pasaytirmagan xolda erishishi imkoniyatlari •xtimoli sifatida kurib chikilishi mumkin.

Tijorat banklarining investitsion faoliyatida kuyidagi risk millarini uchratish mumkin. Bular: kredit, bozor va foiz risklaridir.

Kredit riski kimmatbaxo kogos emitentining moliyaviy axvolining, mkoniyatining pasayishi bilan boglik bulib, bunda u uz moliyaviy ajburiyatlarni bajarishga kodir bulmaydi. Undan tashkari kredit isklar xukumat va davlat tashkilotlarining axolidan olingan zayom ablaglari buyicha tulash kobiliyati bilan xam boglikdir.

Masalan, AQSh federal xukumatining kimmatbaxo kogoslari

- gsklardan xoli xisoblanadi, chunki AQSh iktisodiyoti barkarordir.

Davlat xokimiyatining nafakat zayomlar olishi balki uz 1jburiyatlarini tulash kobiliyatiga ega bulishi davlatning kimmatbaxo 'gozlar bozorini tashkil kilish va butun moliya-kredit mexanizmining :ik faoliyat yuritishi uchun muximdir.

Bozor riskining moxiyati kimmatbaxo kogoslar bozorida kutilmagan garishlar yuzaga kelishi bilan boglik bulib, bu uzgarishlar natijasida . zi bir kimmkatbaxo kogoslarning investitsiya ob'ekti sifatida kadry

- dushi mumkin va ularning sotuvini fakatgina katta chegirma(skidka) chan amalga oshirish mumkin buladi.

Tijorat bankining uz likvidlilikini xavf ostita kuyib daromad 1Sh maksadida salmokli mablaglarini ['gavestitsion faoliyatga kuyishi as ishida katta yoki kichik mikdorda qinvestitsion riskning yuzaga [ishiga imkoniyat yaratadi. Bunday xolda tijorat banklarining (estitsion faoliyati kimmatbaxo kogoslar bilan aktiv operatsiyalar olib borish riski bilan botlikdir. Bu esa uz navbatida bank raxbariyatidan bu soxadaq anik taktika, strategiya va ish rejasini ishlab chikishini, ya'ni investitsiya siyosatini ishlab chikishni talab etadi.

Shunday kilib, banklar tizimida investitsiya siyosati - tijorat banklari faoliyatining bir yunalishi ubulib, u ma'lum risk darajasiga asoslangan bankning kimmatbaxo kogoslar bilan aktiv operatsiyalarini uz ichiga oladi va bank faoliyatining daromadlilikgi va likvidlilikini ta'minlashga karatilgan buladi.

Jaxon amaliyotida tijorat banklari investitsiya soxasida yukori tajribaga ega. Shuning uchun xam jaxon amaliyotida erishilgan yutuklarga asoslangan xolda investitsiya faoliyatining asosiy maksadlari, vazifalari, omillari, strategiyasi va taktikasining xisobga olgan xolda tijorat banklarining investitsiya siyosatini amalga oshirishi buyicha

“investitsiyaning oltin koidasi”ni ishlab chikilgan. Unta kura: “Kimmatbaxo kogozlardan keladigan daromad xar doim investor shu daromadni olish uchun tuknash keladigan risk darajasiga tugri proportsionaldir”.

Investitsiya faoliyatining tamoyillari va kimmatbaxo kogozlarga mablaglarni kuyishi-gshng asosiy omillari - daromadlilik, likvidlik va

risk - orasidagi bogliklikdan kelib chikkan xolda xar bir tijorat banki “

yukoridagi omillar ta'sirini anglagan yoki anglamagan xolda yoki bu investitsiya spyosatini; yaxshi yoki yomon amalga oshiradi. Bu uz navbatida bankning investitsiya siyosatida bank tomonidan ma'lum darajadagi investitsiya riskiga borishini angalatadi va tijorat bankining investitsiya siyosatida tegishli choralar ishlab chikish zarurligini anglatadi.

Investitsiya bilan boglik risklarni kamaytirish usullaridan biri bu banklarning investitsiya portfelzdsh diversifikatsiya kilishdir. Investitsiya portfelini diversifikatsiya kilish bankning investitsiya portfelida turli xil kupdan kup kimmatbaxo kogozlarning mavjudligi erishigshte bildiradi. Diversifikatsiya usulida investitsiya siyosatini amalga oshirishda kimmatbaxo kogozlarning xar xil xususiyatlarini xisobga olish lozim.

Tijorat banklarinig kimmatbaxo kogozlar portfelini diversifikatsiya kilishning kuyidagi turlari mavjud. Bular diversifikatsiya kilish,

-kimmatbaxo kogozlarning emitentlari buyicha diversifikatsiya kilish va boshkalar.

Kimmatbaxo kogoz sifatiga doyr diversifikatsiya maksadi - riskni minimallashtirish (u emitentning uz majburiyatlarini bajara olmay kolishlik extimoli bilan belgilanadi). Shu munosabat bilan aktsiya sifatining ta'minlanganlik darajasi buyicha diversifikatsiya usuli xam mavjud bulib, , nazariyotchilar fikricha, u bir kator omillarni urganib chikishni talab kiladi: Bular emitent kanday faoliyat bilan shugullanishini, aktsiya daromadi, dividend mikdori, kompaniya aktsiyaoshiig joriy narxi, zaxirasi, kompaniyani kim boshkarayotganligi va boshkalar bulib, kursatilgan savollarga javobni emissiya prospekti va birja axborotnomadaridan olish mumkin.

Kimmatbaxo kogozlarning geografik tarkalishiga nissatan diversifikatsiya maksadi - tegishli rayonlardagi iktisodiy kiyinchiliklar ruy berganda yuzaga keladigan risklarni kamaytirishdan iborat xisoblanadi.

Kimmatbaxo kogozlarning tulash muddati buyicha diversifikatsiya maksadi - foiz stavkalarining tebranishi bilan boglik risklarning oldini olishdan iboratdir. Bu investitsiya siyosatini amalga oshirishda tijorat banklari. odatda kimmatbaxo kogozlarning tugatilish muddati uyicha pogonali strukguradan foydalanishadi. Bundan pogonali struktura aatijasida muddati tugagan kimmatbaxo kogozlar bulmaydi va ularni uzok yauddatli yukori daromadli kimmatbaxo kogozlarga reinvestitsiya kyalish•imkoni tugiladi.

Kimmatbaxo kogozlarning foiz darajalari prognozi amaliyotda yuzariyadan fark kiladi. Shuning uchun tijorat banklari prognoz yutijalarining ishonchlilik darajasini oshirish maksadida foiz "gavkalarini tarkibini taxlil kiladilar.

Odatda jaxon amaliyotida tijorat banklari uz investitsiya siyosatini ishlab chikarish va amalga oshirish uchun boshkarish strukturasida maxsus investitsiya bulimlarini tashkil kilishadi. Bulimdagi xodimlar soni bir kator omillarga boglik bulishi mumkin. B ular: kimmatbaxo kogozlar portfeli kattaligi, bulim tomonidan kimmatbaxo kogozlarni sotish va sotib olish buyicha bajariladigan funktsiyalarga, bankning mijozlariga kursatadigan xizmatlarga, kimmatbaxo kogozlar turi va sifatiga va boshkalarga boglik buladi. Bulim

ishchilarining malakasi kanchalik yukori bulsa, ular bajarayotgan vazifa, ishning sifati xam shunchalik yukori buladi.

Xulosa.

Ushbu mavzuda aktsionerlik jamiyatlarining tashkil etilishining zarurligi va ularning moxiyati, kimmatbaxo kogozlarning aloxida turlariga aktsiya, obligatsiya, garov kogozlarga tavsif. Fond birjasini tashkil etish va birjada buladigan operatsiyalar. O'zbekistondagi Fond birjasi olib boradigan operatsiyalar eritilgan

Tayanch iboralar:

Aktsioner jamiyati, kimmatbaxo kogoz, aktsiya, obligatsiya, fond birjasi, birja kimmatbaxo kogoz bozori.

Nazorat savollari:

Aktsioner jamiyatini tashkil etish nima uchun zarur?

Aktsiya nima?

Obligatsiya nima?

Aktsiya bilan obligatsiya uxshashligi va uzaro farqi?

"Toshkent Fond birjasi" bajaradigan operatsiyalar?

9. ma'ruza: Xalkaro valyuta munosabatlari.

Reja:

1. Xalkaro valyuta tizimi.
2. Valyuta kursi va unga ta'sir etuvchi omillar.
3. Xalkaro xisob-kitoblarning asosiy shakli.
4. Xisob-kitob operatsiyalari.

Tayanch ibora. Valyuta, milliy valyuta, valyuta tizimi, valyuta kursi konvertatsiya, bozor Iqtisodiyoti, EKYU, oltin andoza tizimi, erkin konvertirlangan oltin poriteti.

Bozor Iqtisodiyoti ochik, erkin Iqtisodiyot bo'lganligi uchun mamlakatlarda Iqtisodiy xamkorlikni talab qiladi va milliy tor doiradagi xarakatni inkor etadi. Bunday xamkorlikning asosiy mex nat ta'simoti tashkil etadi.

Xalkaro mexnat ta'simoti Iqtisodiy naflik koidasidan kelib chikadi. Mamlakat uchun kaysi maxsulotni ishlab chiqarish va eksport qilish kulay bo'lsa shu maxsulot boshqalarga etkazib beriladi, kaysi kaysi tovarni mamlakat ichida ishlab chiqarish urniga uni tashkaridan keltirish arzonga tushsa, shu tovar import kilinadi. Masalan: Kuvayt uchun neftni, Rossiya uchun yogochni, Yaponiya uchun turli mashinalarni, O'ZBEKISTON uchun paxtani, Xindiston uchun choyni, Kanada, AKSh uchun bugdoyni, Brazilya uchun kofeni eksport qilish foydali ekan, ular shuni afzal kurishadi.

Ixtisoslashuv mamlakatning katta kichigiga bog'liq bo'lmaydi, xalkaro ixtisoslashuv tobora kengayib chukurlashib boradi. Dastlab u tor doirada ya'ni biron bir soxada, masalan, ozik-ovkat ishlab chiqarishda yuz bersa, kiyinchalik turli tarmoqlarni kamrab oladi, undan xizmat soxasiga utadi va xakazo. Xalkaro mikiyosida alokalar kanchalik chukurlashsa, mamlakatlarning bir-biriga bog'liqligi mulkchilik kuchayadi,

uning xamkorligi doirasi kengayadi. Bundan shunday xulosa kelib chikadiki, Iqtisodiy alokalar davlatlararo doiraga chikib, baynalmilallashib boradi, natijada pul Iqtisodiy munosabatlar vositasiga aylanadi.

Bu bir mamlakat pulini ikkinchi bir mamlakat puliga aylantirishni takozo etadi, yagona jaxon pulini talab etmaydi, talab etgan vaktda xam u yo'q. Masalan: O'ZBEKISTON Rossiya bilan savdo-sotik ishlarini amalga oshirganida qandaydir yangi pulning zaruriyati yo'q. Buning uchun xar ikkala mamlakatning puli dollarga takkoslanadi va shu orkali xisob-kitob ishlari amalga oshiriladi. Milliy doiradagi amal kiluvchi, kadr-qiymati shu mamlakat boyligi bilan ta'minlangan pul valyuta deb aytiladi. Valyutalar bir-biriga takkoslash yuli bilan ayirboshlaganida valyuta munosabati paydo bo'ladi. Jaxon xujaligida bu xalkaro valyuta munosabatlarini vujudga keltiradi. yo'qorida yagona jaxon pul yo'q dedik, ammo jaxon mikkiyosida yagona to'lov vositasi bo'lmasa, turli munosabatlarni amalga oshirib bo'lmaydi, shu sababli xam rasman bo'lmasada AKSh dollarlari jaxon puli doimiy bajaradi. Sababi dollar jaxon mamlakatlari valyutalari ichida eng barkaror valyuta xisoblanadi. Ammo ayrim xollarda bu vazifani Yaponiya ieni, Germanyaning doych markasi, Angliyaning funt sterlini xam bajarishi mumkin, sababi bu mamlakatlarning valyutalari xam mamlakat boshligi bilan taminlashgan.

Evropa Iqtisodiy xamjamiyatiga a'zo bo'lgan 15 mamlakatda (Frantsiya, Geredtsiya, Angliya, Belgiya, Gollandiya, Lyuksemburg, Daniya, Grelandiya, Portugalya, Ispanya va boshqalar) umumiy xisob-kitob birligi sifatida ekyu pul birligi kabul kilingan edi, (u o'zaro xisob-kitoblarda AKSh dollarlarining xukmronligiga karshi chora sifatida amal kiladi) ammo ekyu dollarlardan farkli tularok momilaning barcha soxasining kamrab oladigan valyuta emas, ekyu Evropa, IKT. xamjamiyatiga a'zo bo'lib yurgan mamlakatlar urtasidagi umumiy xisob-kitoblarda foydalanilar edi. Evropa mamlakatlari uni umumiy xisob-kitob vositasi bo'lganligi uchun shu xamjamiyatga kiruvchi mamlakatlar vositalarining kursin belgilab beradi. 2000 yildan boshlab EVRO. Iqtisodiyot xamjamiyatiga a'zo mamlakatlarda yagona byudjet, solik, kredit va moliya tizimi urnatiladi.

Ekyu urniga, yagona pul - "EVRO" degan valyuta kiritiladi. 1 evro 1999 yildan boshlab 11 mamlakat doirasida amal kila boshladi. Demak xalkaro mexnat ta'simoti kengayib borgan sari jaxon Iqtisodiy alokalarining turli-tuman shakllari-tovarlar va xizmatlar bilan savdo-sotik qilish ssuda sarmoyasi va invistitsiyalarning xarakati, ishlash va okim texnika borasidagi xamkorlik, ishchi kuchlarinin kuchishi (migratsiya) va xalkaro turizm vujudga keladi xamda ularni xammasi mamlakat pul birligiga nisbatan xalkaro xaritada talab va taklifni shakllantiradi. Shunday kilib pul valyutaga aylanadi va u xalkaro mikkiyosida umumiy ekvivalentlik vazifasini bajaradi.

yo'qorida aytilgan fikrlardan ma'lum bo'ladiki xalkaro valyuta tizimi mamlakatlarda barcha tashki Iqtisodiy alokalarni rivojlantirish jarayonida shakllanadi.

Undan farkli ularok jaxon valyuta tizimi tovarlar bilan savdo-sotik qilish, xizmatlar kursatish, sarmoyalarni xarakati shaklidagi tashki Iqtisodiy alokalarga xizmat kursatish bilan bog'liq xalkaro valyuta munosabatlarining tashkil qilishga doir davlatlararo bitimni majmuasidan iborat.

Xalkaro valyuta tizimi o'z tarakkiyotida bir necha tarakkiy boskichlarni bosib utdi. Xalkaro valyuta tizimining eng birinchi shakli oltin andoza tizimi bo'lgan. U 1840 yildan 1914 yilgacha davom etgan bu tizim talablariga ko'ra xar bir mamlakat valyutasi

o'zining oltin miqdoriga ya'ni gramlardagi oltin massasiga ega bo'lgan. Mamlakatlar urtasidagi savdo belgisining natijalariga ko'ra farqlar oltin bilan xisob-kitob kilingan, bu esa oltinning mamlakatdan mamlakatga okib yurishiga olib kelgan.

Oltin andoza tizimining afzallik va kamchilik buni jiddiy nukson deb atasa xam bo'ladigan tamonlari bor. Afzalliklari:

oltin andoza valyuta kurslarining ma'lum darajada barkarorligi va uni oldindan bilib turish mumkinligiga kumaklashdi, natijada xalkaro savdoning rivojlanishiga asos buldi.

oltin andoza mexanizmi fakat qisqa muddatga vujudga kelishi mumkin bo'lgan to'lov balansi takchillarini yo'qotishga yordam bergan.

Kamchiliklari:

pul massasi va oltin zaxirasi orasidagi nisbat koidalariga tusiklar paydo bo'lgan.

oltin pariteti va almashuv kursi barkarorligini saklab turish uchun davlat ixtiyorida oltin va chet el valyutasidagi mekvidli doimo mavjud bulishi lozim edi.

Oltin andoza tizimidan sung oltin dollar tizimi maydonga keladi. Bu tizim dollar xalkaro rezerv valiyuta sifatidagi almashtiriluvchanlanishga asoslangan edi. Bunda davlatlarni ichki pul tizimlari AKSh dollariga nisbatan erkin ayirboshlanish tamoiliga asoslangan edi.

Xozirgi zamon iksodiyotida boshqariladigan valyuta kurslari deb atash mumkun bo'lgan xar xil valyuta tizimlari mavjud.

Endi xalkaro valyuta munosabatlarida xalkaro valyuta munosabatlarida xalkaro valyuta fondining (XVF) tutgan urniniga tuxtatilib utamiz. XVF - xalkaro savdo va valyuta xamkorligini rivojlantirishga ta'sir kursatish maqsadida etgan xalkaro valyuta-kredit tashkiloti. GMT ning ixtisoslashtirilgan muassasi. 1944yilda tashkil topgan. Bugunki kunda 180 dan ortik mamlakat bu tashkilotga a'zo bo'lgan. XVF ning 2ta asosiy vazifasi bor:

O'ZBEKISTON a'zolari bulmish mamlakatning valyuta alokalarining boshqarib turadi;

Umumiy kredit mablaglaridan a'zo mamlakatlarga qarz berish orkali ularning tarakkiyotiga kumaklashadi.

XVF ning kapitali unga a'zo mamlakatlarning badal pulidan tashkil topadi. Uning usishi yangi a'zolarning badal puli va koldik uchun olingan foizlari xisobiga yuz beradi. Masalan: O'ZBEKISTON Respublikasi 1992 yil sentyabridan beri XVF ning tula xuquqli a'zosi xisoblaniladi. XVF ning zaxiralariga a'zolik badallari: valyuta qismiga 70.324.000 dollar (46.816000 SDR, 1 SDRq1,5 AKSh dollari), rubl qismiga 229.026.000. dollar tulashgan. Bu fondning axamyati shundaki, 1996-1997 yillarda respublikamiz Iqtisodiyotini barkarorlashtirish uchun 259 ming AKSh dollari miqdorida madad oldi.

Valyuta fondiga qo'yilgan davlatlar o'z valyutalari kursini xalkaro valyutalarga nisbatan belgilamaydi va bu kurs ma'lum chegarada o'zgaradi. Buning natijasida davlatlararo bir-biriga pul tulashda valyuta kursining o'zgarishi katta salbiy okibatlariga olib kelmaydi. Valyuta fondining krediti umumiy kapital xisobidan va asosan ma'lum uchun beriladi. Kredit oluvchi davlat uning malum qismini % xisobida xar yili tulab turadi. Kredit milliy valyutaga xorijiy valyutani sotish tarzida beriladi. Kredit kaytarishganda qarzdor mamlakat xorijiy valyutaga kaytadan o'z valyutasini sotib oladi. Valyuta fondi a'zolari ayni vaktida xalkaro dakanstruktsiya va tarakkiyot bankining

a'zolari xisoblanadi va shu bankdan kredit oladilar. Jaxonda 100 dan ortiq xar-xil pul birliklari mavjud. Barcha milliy pul birliklari mavjud davlatlar ichida tovarlar va xizmatlarning oldi sotdi, kredit berishlar bo'yicha xo'jalik kelishuvlariga xizmat kursatadi. Birok, tovarlar va xizmatlar sotib olinadigan va sotiladigan yoki pul va sarmoyalar okimi davlat chegaralarini kesib utadigan xalkaro Iqtisodiy alokalar jarayonida milliy pul birliklari to'lov o'tkazish uchun zarur valyutaning extiyojini ta'minlaydi. Shulardan xo'jalik vakillari o'zlari uchun zarur vositani tegishli kurs bo'yicha kerakli xajmida sotib olishlari mumkin bo'lgan valyuta bozoriga murojat kiladi. Valyutani sotib olish yoki sotish zarar kurish tavakkali bilan bog'liq.

Valyuta bozori moliya bozorining bir turi bo'lib, xo'jalik vakillarining tashki Iqtisodiy operatsiyalariga xizmat kursatishga undaydi. Ma'lumki, imkonyat chet el valyutasiga talabini keltirib chiqaradi, eksport esa, o'z navbatida, uning taklifini yaratadi.

Chet el valyutasiga talab va taklif bir-biri bilan valyuta bozorida mujassamlashda. Xo'jalik subektlari zarur miqdordagi chet el valyutasini sotib olish maqsadini bildirib maxsus banklarga murojat kiladi. Banklar joriy valyuta kursi bo'yicha ularga chet el valyutasini sotish imkonyati cheksiz emas, ularning aktividagi milliy va chet el valyutasining miqdori limitlangan bo'ladi. Ruxsat etilgan tijorat banklari xalkaro valyuta bozorida doimo oldi-sotdi jarayonida ishtirok etadilar valyuta bozorining eng yirik markazlari London, Nyu-york, Frantsiya-Moyon va Tokio shaxarlari xisoblanadi. Bundan tashkari Singapur, Gankong, Baxrayin davlatlarida xam xalk, val bozorlari tizimi suratlar bilan rivojlanmokda.

Demak, valyuta bozori - chet el valyutasi chek veksili u krediti va boshqa kimmatboxo qog'ozlarini sotish, sotib olish va almashtirish mijozidir uni milliy va xalkaro banklar, shuningdek birjalar amalga oshiradi, turli mamlakatlarning banklari urtasidagi alokalar vositasida vujudga kelgan jaxon bozori tashki savdo, invistitsiya, turizm va boshqa munosabat bilan bog'liq valyuta xisob-kitoblarni olib borishga xizmat kiladi. Valyuta bozorida muommolar valyutani xalkga etkazib berish (xalkaro tilda sport deb aytiladi) yoki va matnni taminlash vaktidagi kurs bo'yicha ma'lum muddatda (farvon) o'tkazib berish shakllarida amalga oshiriladi bir mamlakat pul birligining boshqa mamlakat pul birligida ifodalangan baxosi valyuta kursi deb aytiladi valyuta kursining kat'iy kayt etilgan va o'zgarib turadigan (pulga bo'lgan talab va taklifga qarab) turlari mavjud. Valyuta amalyotida valyuta yo'qorirok kurs (sotuvchi kursi) kullaniladi. Valyuta kursining ikki darajasi urtasidagi fark (marja) bankining valyuta muomalasidan olinadigan foydasini tashkil etadi chet el valyutasi kursining valyuta birjasidan maxsus muassasa tamonidan belgilanishi va maxsus byudjetlarda nashr kilinishi valyuta katerovkasi deb ataladi. Mamlakatimizda chet el valyutasi kursi O'ZBEKISTON Respublikasi banki tamonidan belgilanadi. Valyuta kursi talab va talabining joriy nisbati asosida doimo o'zgarib turadigan birligidir. Bir kator mamlakatlarida bugingi kunda belgilangan vaktida kurs saklanmokda. Milliy valyuta narxi umumiy kabul kilingan andozaga, (asosan AKSh dollariga) nisbatan belgilanadi va davlat tamonidan kullab-kuvvatlab turadi. Bu davlat kup miqdordagi valyuta zaxiralariga ega bulishi, uni tuldirib turishga va undan foydalanishi, imkonyatini cheklash va eksportni raxbarlantirish choralarini kurish zarur. Agar davlat manashu chora-talablarini ko'ra olmasa valyutani sotish va sotib olish bo'yicha "xufiya" bozori deb ataladigan bozor paydo bo'ladi, rasmiy tizilmalarida korruptsiya va poraxurlik avj oladi. Ammo shuni aytish kerakki, jaxondagi biron-bir mamlakat bundan ancha kutila olmagan.

Valyuta kursining o'zo? muddat optimal nisbatida turishi 1-dan ishi unimdorligiga, 2-dan Iqtisodiy usishi suratlariga, 3-dan, moliya tuzimining samaradorligiga, 4-dan, mamlakat ishchi resurlarining darajasiga bog'liq bo'ladi. Demak, valyuta kursini belgilavchi asosiy omil turli moliyalashtirishlardagi vakolatlarining xarid kurbi, kadr-kimmati xisoblanadi. Bu esa o'z navbatida mamlakatlarning Iqtisodiy rivojlanish darajasiga bog'liq. yo'qsak rivojlangan mamlakatlar valyutasining kursi yo'qori bo'ladi.

Shuni aloxida aytish kerakki, valyuta kursining pasayishi tovar eksportining, kutarilishi esa importni kulay kiladi. Ayrim xollarda tovarlarni chetga sotishdan katta daromad olish mumkin. Masalan: kastyum ichki bozorda 5000 sum turadi, tashki tashki bozorda shunday kastyum baxosi 100 dollar. Valyuta kursiga ko'ra 1 dollar q 100 sum. Demak, dollar xisobida ichki bozordagi baxo 5000:100q50 dollar.

Yukorida aytilgan fikrlardan xulosa qilish mumkinki valyuta kursi ikki turga bulinishi mumkin ekan:

Kat'iy o'zgarmaydigan kurs-valyutalar narxi barkaror turadi;

Suzib yuruvchi kurs-valyutalar kursi valyutaga bo'lgan talab va taklif ta'sirida o'zgarib turadi, ammo bu o'zgarish ma'lum chegarada yuz beradi.

Demak valyuta kursi pul kadrini belgilaydi yoki ifodalaydi.

Xalkaro mikiyosidagi o'z kadriga va obru-e'tiboriga qarab, valyutalar ikki guruxga bulinadi:

Konvertirlangan valyuta-boshqa valyutalarga erkin almasha oladigan pul.

Konvertirlanmagan valyuta-boshqa valyutalarga almashtirish uchun kabul kilinmaydigan pul.

Mamlakat valyutasining kaysi guruxiga kirishi uning barkarorligiga bog'liq. Masalan, nemis markasi erkin konvertirlangan, rusning rubli konvertirlanmagan pul. Nemis markasi xamma joyda boshqa valyutalarga erkin almashtiriladi, rubl esa bunday imkonyatdan maxrum. Rubl MDX (mustakil davlatlar xamdustligi) mamlakatlari ichki bozorida boshqa valyutalarga almashadi, ammo cheklangan xolda.

Valyuta o'z mamlakati doirasida ayribosh kilinsa u ichki konvertirlangan valyuta xisoblanadi. Mamlakatning Iqtisodiy kudrati rivojlanib borgan sari pulning xam kudrati usib boradi, bu esa asta sekin uning erkin konvertirlangan valyutaga aylanish imkonyatini vujudga keltiradi.

Konvertirlangan valyutaning o'zi ikki xil bo'ladi:

Erkin konvertirlangan valyuta-bu cheklanmagan miqdorda va xamma pul operatssiyalarini bajarish uchun xam valyutalarga erkin almashadigan pul. Bunday xususiyat kadr-qiymati barkaror, ishonch va etarli darajada boylik bilan ta'minlangan pullarga xosdir. Ular jumlasiga AKSh dollari, Angilya funt sterlini, german markasi, Yaponiya ieni, Shvettsariya franki kabi pullar kiradi. Bu pullar amalda jaxon pullari xisoblanadi.

Odatdagi konvertirlangan valyuta - bu fakat ma'lum pul operatssiyalarini o'tkazish uchun, cheklanmagan miqdorda boshqa valyutaga almashadigan pul. Bu pul jaxon puli rolini uynay olmaydi, sababi amal qilish doirasi cheklangan. Bular, Frantsiya franki, Italiya lirasi, Fillandiya markasi va boshqalar.

Bozor Iqtisodiyotiga utayotgan mamlakatlarda, jaxondan O'ZBEKISTONda konvertirlangan valyutaning bo'lmasligi, uning jaxon bozoriga chikishiga tuskinlik kiladi. Konvertirlangan valyuta yo'q joyga chet el kapitali oshikmaydi, ya'ni erkin okib kirmaydi. Bozor Iqtisodiyotiga utishning eng zarur shartlaridan biri avvalo pul birligini

xorijiy valyutaga mamlakat ichkariida erkin ayriboshlashni ta'minlashdir. Ana shundagina pulni tashki valyuta bozorida konvertirlash imkoniyati vujudga keladi. Bu mamlakatlarning jaxon Iqtisodiyotiga kushilishining muxim sharti xisoblanadi.

Konvertirlangan valyuta izchil ravishda eksport-import operatsiya larini o'tkazishni kafolatlaydi, bu esa tovarlar va pul okimini moslashtirib, bozorda muvozanat bulishini ta'minlaydi.

Nazorat uchun savollar.

1. Xalkaro valyuta tizimi deganda nimani tushunasiz?
2. Oltin parteti nima?
3. Xalkaro valyuta fondi kachon tashkil kilingan.
4. Valyuta kursining o'zgarishi Iqtisodiyotga qanday ta'sir kursatadi.
5. Konvertirlangan valyuta deganda nimani tushunasiz?
6. Valyuta kursi nima?
7. Valyuta kursini o'zgarishiga qanday omillar ta'sir kursatadi?
8. Xalkaro valyuta fondi qanday vazifani bajaradi?
9. Valyuta bozori nima?
10. Milliy valyutani kadrini kutarish uchun nima qilish kerak?

10.ma'ruza: Kreditning moxiyati, vazifalari va Iqtisodiyotdagi roli.

Reja:

I.Kreditning moxiyati.

Krediting zaruriyati

Kreditning tarkibi.

Kreditni xarakat boskichlari.

II.Kreditning Iqtisodiyotdagi roli.

Kreditning vazifalari.

Kreditni boshqa Iqtisodiy kategoriyalari bilan o'zaro bog'liqligi.

Ssuda fondi va uni mazmuni.

Tayanch ibora. Kredit, kredit munosabatlari, bo'sh pul, ishlab chiqarish, kredit ob'ekti, kredit sub'ekti, ssuda, kreditor, bank, moliya.

Kredit munosabatlari bozor Iqtisodiyoti sharoitida muxim ahamiyat kasb etib, mavjud resurslarda samarali foydalanish kuroli sifatida katta rol uynaydi.

Kredit munosabatlari vujudga kelishi o'zo? tarixga ega bo'lib, u sudxurlik kapitalini vujudga kelishi va rivojlanishi natijasida karor topdi. Bunda ma'lum shaxslar o'z pullarini ma'lum xak (protsent) evaziga o'zgalarga ya'ni pulga extiyoji bor kishilarga qarzga berganlar.

Xozirgi davrda kreditning zarurligi quyidagilar bilan belgilanadi:

Takror ____ jarayonida maxsulotni sotish bilan ____ni amalga oshirishni ya'ni korxonalar o'z maxsulotlarini sotib olgunga kadar yana o'zluksiz ____ni amalga oshirish uchun pul mablaglariga extiyoj sezadilar.

Kreditlashtirilgan takror _____ni amalga oshirishda kushimcha kapital mablaglar xamisha xam korxonada o'z mablaglari xisobiga koplanmaydi. Bunda sharoitda kushimcha mablaglarga bo'lgan extiyoj vujudga keladi.

Korxona va aloxida shaxslarda o'z Iqtisodiy faoliyatlari natijasida vaktincha bo'sh pul mablaglari vujudga keladi va bu pul mablaglarini boshqa xuquqiy va jismoniy shaxslarga qarzga berish mumkin bo'ladi.

Kredit munosabatlarda mavjud bulishini muxim shart-sharoitlaridan biri kredit beruvchi va kredit oluvchilarda manfaatlarini o'zaro mos kelishidir.

Kredit Iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagicha ta'riflanadi: Kredit – bu qarz oluvchiga protsent kurinishidagi xak evaziga kaytarib berish sharti bilan beriladigan ssuda kapitalining xarakat shaklidir. Kreditning muxim xususiyatlarini uning kaytarib berishini shartliligi, muxim xak evaziga xamda ma'lum muddatga berilishidir.

Kreditning moxiyatini tushunishda kreditning tarkibini o'rganish muxim axamiyat kasb etadi. Kreditning tarkibi – bu undagi bir karor o'zgarmas elementlardir. Shunday elementlardan bir kreditning sub'ektlaridir. Kredit sub'ektlari xududiy jixatdan bir biridan turlicha o'zo?lashgan bulishi mumkin, lekin bu xolat ularning o'zaro majburiyatlari xarakteriga ta'sir etmaydi.

Kredit alokalarida sub'ektlar munosabatlari qarz beruvchi (kreditor) va qarz oluvchi (qarzdor) shaklida yuzaga chikadi. Kreditor va qarzdor eng avvalo tovar muomalasi doirasida karor topadi. Tovarlarni olish sotish jarayoni xamisha xam sotuvchi tomonidan sotgan tovari qiymati ekvivalentini birdaniga olish imkoninin bermaydi. Balki ma'lum davrdan keyingina uni olishga muvaffaqt bo'ladi. Boshqacha aytganda sotuvchi o'z tovarini oluvchiga ma'lum muddatga qarzga sotadi.

Shunday qilib, kreditor – bu kredit alokalarining bir tomoni bo'lib, u ssuda beradi. Boshqacha aytgandi ssuda beruvchi yoki real mavjud narsani vaktincha foydalanish uchun berib turuvchi xar qanday sub'ekt kreditor bula oladi.

Ssuda berish uchun esa kreditor ma'lum mablaglarga ega bulishi lozim. Bu mablaglarning manba'lari xilma-xil bulishi mumkin. Jumladan, o'z mablaglari, resurslari, shuningdek, boshqalardan vaktincha, kaytarib berish sharti bilan jalb kilgan mablaglar.

Xozirgi kunda bank-kreditor ssuda berishda nafakat o'z moliyaviy resurslaridan balki undan xisob schetlarida saklanaetgan xamda aktsiya va obligatsiyalarni chiqarish orkali jalb etilgan mablaglardan xam foydalanish.

Banklarning tashkil topishi bilan kreditorlarning kontsentratsiyalashuvi yuz berdi va natijada banklar barcha kreditorlarning vakillariga aylandilar. Kreditorlar kollektivi vakili sifatida banklar xalk xujaligidagi barcha vaktincha bo'sh mablaglarni kredit extiyojlariga jalb qilishi mumkin.

Ayrim xollardakr munosabatlariga vaktincha bo'sh bo'lmagan resurslar xam jalb etilishi mumkin. Bunda kreditor (sotuvchi) qarz oluvchiga sotilishi lozim bo'lgan tovarlarni takdim etadi.

Kreditorning ssuda mablaglariga nisbatan munosabati ikki eklamadir. Kreditorning kredit shaklida beriladigan o'z resurslari uning mulki sifatida saklanib koladi. Chetdan jalb kilingan, lekin kreditor tomonidan kredit shaklida joylashtiriladigan resurslarining mulkdor sifatida egasi korxonalar, tashkilotlar va axoli xisoblanadi. Shuning uchun banklar (kreditor) kreditlash mexanizmini shunday tashkil etishlari lozimki, bunda jalb kilingan mablaglarni xakikiy egalari talabkilgan takdirda, ularni o'z vaktida kaytarib berish imkoniyati mavjud bulsin.

Qarz oluvchi – bu kredit munosabatlarining bir tomoni bo'lib, u kredit oladi va olgan ssuda kaytarib berish majburiyatiga ega bo'ladi.

Tarixan qarz oluvchi kushimcha kun resurslariga extiyoji sezgan aloxida shaxslar bo'lgan. Xozirgi davrda esa qarz oluvchi sifatida banklardan tashkari xo'jalik tashkilotlari va katta davlatlar maydonga chikmokda. Axoli xam ananaviy kredit oluvchilardan xisoblanadi.

Qarz oluvchi kreditordan quyidagilar bilan farq qiladi:

- Qarz oluvchi ssudaga olingan mablaglarining mulkdor sifatida egasi emas, balki bu resurslarning vaktincha egasi sifatida maydonga chikadi. Qarz oluvchi unga tegishli bo'lmagan begona resurslardan foydalanadi.
- Qarz oluvchi ssudaga olingan mablaglardan muomala soxasida xam ishlab chiqarish soxasida xam foydalanadi. Kreditor esa undan fakat muomala soxasida foydalanadi.
- Qarz oluvchi o'z xujaligida krugoorotni tugatgan mablaglar xisobidan ssudaga olingan mablaglarni kaytaradi.
- Qarz oluvchi nafakat ssudaga olingan summani balki ma'lum kushimchasi bilan kaytaradi yoki u ssuda protsentini to'lovchi xisoblanadi.
- Qarz oluvchi xamisha kreditorga buysunadi, kreditor esa xamisha unga o'z shartlarini o'tkazishga xarakat kiladi.
- Kreditor bilan qarz oluvchi orasidagi munosabatlar, ularning o'zaro bir-biri bilan alokasi xakikatda takror ishlab chiqarish ichki ob'ekti urtasidagi munosabatdir.

Bu munosabatlar, birinchidan ularning xar biri mustakil xuquqiy shaxs ekanligini, ikkinchidan, ularning bir-biri oldida mulkiy javobgar ekanligini va uchunchidan, o'zaro bir-biridan Iqtisodiy manfaatdor bo'lgan sub'ektlar ekanligini ifodalaydi.

Shuni takidalash lozimki, xar qanday ssuda olishni xoxlovchi qarz oluvchi bula olmaydi. Qarz oluvchi nafakat xuquqiy va jismoniy shaxs bulishi. Balki olingan kreditni kaytarishni garantiyalovchi tegishli mol-mulkka xam ega bulishi lozim.

Kredit xarakatini boskichlari:

Kreditning xususiyati nafakat uni tarkibi bilan bilki uni xarakatini boskichari bilan xam xaraktrlanadi.

Ssuda qiymatini xarakatini quyidagicha ifodalash mumkin

$K_j - K_{ko} - K_i \dots R_b \dots K_k - K_{kko}$

K_j – kreditni joylashtirilishi

K_{ko} – kreditni qarz oluvchi tomonidan olinishi.

K_i – kreditni ishlatilishi

R_b – Respublikani bo'shashi

K_k – kreditni kaytarish

K_{kko} – kredit shaklida joylashtirilgan mablaglarni kreditor tomonidan kaytarib olinishi.

Kreditni joylashtirish aaliyotda muxim urin tutadi. Kreditor o'z mablaglarini kushimcha resurslarga extiyoji bo'lgan xar qanday xuquqiy va jismoniy shaxslarga osik kullik bilan tarkatib bermaydi. Bunda xar bir xolatda kreditor kredit mablaglaridan

ratsional va samarali foydalanish xamda bu mablaglarni kaytarilishiga kafolot borligini e'tiborga oladi.

Kreditni qarz oluvchi tomonidan olinishi unga vaktincha pul mablaglari bo'lgan vaktincha extiyojini kondirish imkoniyatini beradi. Kredit qiymatida qarz oluvchi egaligiga utishi unga kredit istemol qiymatini amalga oshirish imkonichtini beradi. Bunga esa kreditdan foydalanish natijasida erishiladi. Kreditni ishlatilish yunalishi qarz oluvchini o'z oldiga qo'ygan maqsadlari bilan belgilanadi.

Kredit resurslarini bo'shatilishi qarz oluvchi xujaligida qiymatlar doiraviy aylanishini tugashini xarakterlaydi. Bu faza keyingi kreditni kaytarish boskichi uchun moddiy asos yaratadi. Kreditni kaytarish boskichi qarz oluvchi tomonidan vaktinchi qarzga olingan qiymatlarni kreditorga utishini xarakterlaydi, ya'ni qarz oluvchi xujaligida vaktincha «ma'lum ish bajargan qiymat o'zini vaktinchalik egasidan kreditorga kayti utadi». Kreditni kaytarilishi real yoki formal bulishi mumkin. Agar kredit resurslar – bu resurslarni xo'jalik faoliyatida bo'shatilishi natijasida kaytarilsa bunga kreditni real kaytarilishi deyiladi.

Agar kredit resurslari – bu resurslarxo'jalik faoliyatidan bo'shamagan xolatda, boshqa manbalar xisobidan kaytarilsa, bu kreditni formal kaytarilishi deyiladi. Kreditni formal kaytarilishi kredit resurslaridan samarasiz foydalanilganligini ifodalaydi.

Kredit xarakatini tugallovchi boskich – kredit shaklida joylashtirilgan mablaglarni kreditor tomonidan kaytarib olinishi. Bu boskich vakt jixatdan kreditni kaytarish bilan bir xil bulishi mumkin.

Kredit 4 xil vazifani ado etadi.

Birinchidan, pulga tenglashtirilgan to'lov vositalarini (masalan veksel, chek sirtifikat va x.k) ezaga chiqarib, ularni xujaliik obarotiga jalb kiladi.

Ikkinchidan, u bo'sh pul mablaglarini xarakatdagi, ishdagi kapitalga aylantirib pulni topadi degan koidani amalga oshiradi.

Uchinchidan, qarz berish orkali pul mablaglarini turli tarmoqlar urtasida kayta taksimlash bilan ishlab chiqarish resurslarining kuchib turishini ta'minlash.

Turtinchiadn, qarz berish, qarzni undirish vositalari orkali Iqtisodiy usishni ragbatlantrish.

Kredit va undan foydalanish natijasida turli natijalarga erishiladi. Bu natijalar salbiy yoki ijobiy bulishi mumkin.

Ijobiy natijalar deganda kreditdan samarali foydalanish natijasida kulga kiritilgan yutuklar tushuniladi. Masalan Andijonni Asaka shaxrida asosan bank krediti xisobidan kurilgan yangi avtomobil zavodi respublikaning engil avtomobillarga bo'lgan extiyojini ma'lum darajada kondirisa va jaxon bozorida munosib urin egallasa bu kreditning ijobiy yutugi (roli) xisoblanadi.

Kreditni salbiy roli asosan quyidagi ikki xolatda namoyon bo'ladi.

Kredit xG`x ga turli yullar bilan asossiz ravishda kup berilsa va okibatda pul massasi kupayib, milliy pul kadrsizolansa.

Agar olingan xalkaro kreditlardan smarali foydalanilmasa va mamlakat o'zining boshqa daromad manbalari masalan oltinni sotish xisobidan kreditni kaytarsa.

Kreditningboshqa Iqtisodiy kategoriyalari bilan o'zaro alokasi.

Kreditningboshqa Iqtisodiy kategoriya sifatida boshqa Iqtisodiy kategoriyalar, jumladan, pul, moliya, baxo, xo'jalik xisobi bilan o'zviy alokada bo'ladi. Bunga asosiy sabablar:

Birinchidan, bu kategoriyalar umumiy asosga egadir, ya'ni qiymatning xarakati bilan bog'liqdir. Shuning uchun bu kategoriyalar qiymat kategoriyalari deb xam yuritiladi.

Ikkinchidan, bu qiymat kategoriyalarining o'zaro bog'liqligiga sabab, ular xarakat kiladigan tokror ishlab chiqarish jarayoning yagonaligidir. Chunki ishlab chiqarish, ta'simot, ayriboshlash va ist'mol jarayonini bir-biri bilan bog'liqdir, shuning uchun bu boskichlarga xos bo'lgan Iqtisodiy kategoriyalar xam umumiy bog'liqlikka ega bo'ladi.

Uchunchidan, bu Iqtisodiy kategoriyalar yagona Iqtisodiy asosga egadir, ya'ni ular bozor munosabatlari doirasida amal kiladilar va bozor Iqtisodiyoti konunlariga buysunadilar.

Shu bilan birga bilan Iqtisodiy kategoriyalar mazmunan bir-biridan fark kilib, turli Iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi.

Kredit va pul. Kredit kup xollarda pul shaklida berilsada, kredit va pul muzmunan bir-biridan fark kiladi. Kredit takidlaganimizdek sub'ektlar urtasidagi o'ziga xos munosabat shaklidir. Bu kategoriyalar urtasidagi xususiyat eng avvalo ishtrokchilarning tarkibi bilan bog'liq. Bizga ma'lumki pul umumiy ekvivalent sifatida sotuvchi va xaridor urtasidagi munosabatlar natijasida yuzaga keldi. Bunda qiymat xamisha xarakatda bo'ladi, tovar sotuvchidan xaridorga utadi, pul esa xaridordan sotuvchiga utadi.

Kredit munosabatlarida esa kreditor va qarz oluvchi ishtrok etadi. Lekin bunda qiymat karama-karshi xarakatda bo'lmaydi, ya'ni kreditor bergan pulni qarz oluvchi ma'lum muddat utgandan sunggina kaytaradi. Kredit va pul urtasidagi muxim farklardan biri ularning xarakat shaklidir. Chunki kredit nafakat pul shaklida balki boshqa xilma-xil tovarlar shaklida xam amal qilishi mumkin.

Kredit va moliya. Bu Iqtisodiy kategoriyalaruzaro bir bir-biridan Iqtisodiy munosabatlarning sub'ektlari bilan fark kiladi. Agar moliya mablaglari to'lovchilar bilan uni oluvchilar urtasidagi munosabatlarni ifodalasa, kredit esa kreditor bilan qarz oluvchi urtasidagi munosabatlarni ifodalaydi. Bunda tashkari kredit va moliyaqiymat kategoriyalar sifatida o'z manbalariga ko'ra xam fark kiladi.

Agar kredit mablaglarining manba'si vaktincha bo'sh to'rgan va o'z navbatida qarzga olingan mablaglardan tashkil bo'lsa, moliya mablaglari esa vaktincha bo'sh mablaglar va ularning ishlatilishi bilan bog'liq bo'lmaydi masalan: davlat byudjetiga solik to'lovchilar bu mablaglar o'z xo'jaliklari uchun kerak bo'lgan takdirda xam solik tulashga majburdirlar.

Kredit munosabatlarida berilaetgan mablaglarning egasi o'zgarmaydi, ya'ni kreditor mulkdor sifatida saklanib koldi. Lekin moliya munosabatlarida berilaetgan mablaglarning egasi o'zgaradi, ya'ni endi bu mablaglar davlatning mulki xisoblanadi.

Kredit va moliya bir-biridan o'z xarakat boskichlari bilan xam fark kiladi. Agar moliyaning xarakat boskichi turli fondlarni (markazlashgan va markazlashmagan) tashkil etishdan boshlansa, kredit xarakati mablaglarni boshqalarga qarz berishdan boshlanadi. Chunki kredit munosabatlarida mablaglarning tuplanishi xali kredit bula olmaydi.

Kreditning muxim farklaridan biri uni kaytarib berishning shartliligidir. Bu xususiyat kreditning xamma shakllariga xosdir.

Kredit va moliya yo'qorida ta'kidlangandek bir-biridan fark kilsada, shu bilan birga ikkisi xam xalk xujaligi korxonalarining ishlab chiqarish fondlarini vujudga keltirishning ishlab chiqarish fondlarini vujudga keltirishning manba'lari bo'lib xizmat kiladi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish vositasi sifatida foydalaniladi.

Kredit va baxo. Bizga ma'lumki baxo – bu qiymatning pulda ifodalanishidir. Lekin kredit – qiymatning xarakat shaklidir. Shu bilan birga baxo – qiymatning ifodasi sifatida kredit xajmini xisoblashda muxim urin tutadi.

Ssuda fondi va uni mazmuni.

Kreditni asosini ssuda fondi tashkiletadi. Boshqacha aytganda kredit bu ssuda fondining xarakat shaklidir. Ssuda fondi bu jamiyatdagi qarzga beriluvchi qiymatning maqsadga yunaltirilgan xarakat borasida yuzaga keladiga ishlab chiqarish munosabatlarining majmuasini xarakterlaydi.

Ssuda fondining mazmuni uning quyidagi belgilari bilan xarakterlanadi:

Ssuda fondi avvalo mulkiy munosabatlarni ifodalaydi. Chunki u o'z xarakatida doimo usib boradi va o'z egasiga daromad keltiradi. Lekin u shu bilan birga umummilliy, ijtimoiy boylikni kupaytirishni moddiy asoslarni yaratishi orkali ijtimoiy manfaatlarga xam xizmat kiladi. Kredit munosabatlari turli tarmoqlardagi turli mulkchilikka asoslangan korxona va tashkilotlarni, shuningdek davlat va axolini kamrab oladi. Shu sababli ssuda fondi uning tarkib topishi va ishlatilishi borasida yuzaga keladigan xilma-xil munosabatlarni xarakterlaydi.

Ssuda fondi maqsadga yunaltirilganlik xarakteriga ega bo'ladi. Bu maqsadga yunaltirilgan bozor mexanizmi ssuda fondi mablaglarini jamiyat extiyojlari mavjud bo'lgan soxalarga yunaltiradi.

Ssuda fondiningmuxim belgilaridan biri uning pul shaklidamavjud bulishidir. Boshqacha aytganda kredit moddiy qiymatliklarning pul shaklidagi xarakatidir.

Ssuda fondi moddiy jarayonlarga bog'liq bo'lganligi sababli, u jamiyat xujaligi resurslari bilan xam o'zviy bog'liqdir. Boshqacha aytganda ssuda fondi jamiyat jami resurslarining bir qismi yoki jamiyat Iqtisodiy potentsialining elementi xisoblanadi.

Ssuda fondining egasi eng avvalo kredit muassasi xisoblanadi, eng avvalo banklar, kreditorlar va qarz oluvchilar sifatida ssud fondining eng yirik egalari xisoblanadi shu bilan birga banklardan tashkari takror ishlab chiqarish jarayoning boshqa sub'ektlari, jumladan, xo'jalik tashkilotlari, axoli xamda aktsionerlik, koperativ asosida tashkil etgan ssuda fondalariga egalik qilishi mumkin.

Ssuda fondi xududiy tarkalgan bo'ladi. Masalan: kredit masalalarida ssuda fondi markziy bulimda yoki uning joylaridagi bulimlariga joylashtirilishi mumkin.

Ssuda fondi bu yigilgan qiymatlarning kotib qolgan massasi emas, balkiularning xarakatidir.

Nazorat uchun savollar.

1. Kredit nima?
2. Kredit ob'ekti va sub'ekti deganda nimani tushunasiz?
3. Kredit qanday vazifalarni bajaradi?
4. Ssuda fondi qanday tashkil kilinadi?
5. Kreditni xarakat boskichlarini izoxlang?
6. Kreditga bo'lgan extiyoj kachon paydo bo'lgan?
7. Ssuda fondi mazmuni qanday xarakterlanadi?
8. Kredit boshqa Iqtisodiy kotegoriyalar bilan qanday alokada bo'ladi?
9. Kredit mablaglarini manbai nima?
10. Kreditni tarkibini izoxlang?

11.ma'ruza: Kreditning asosiy shakllari va ularning mohiyatlari.

REJA:

I Kreditning asosiy shakllari.

1. Tijorat krediti.
2. Ist'emoilchilar krediti.
3. Xalkaro kredit.
4. Davlat krediti va uni amalga oshirish mexanizmi.

II. Bank krediti va uning asosiy shakllari:

- i. Ishonch krediti.
- ii. Kontokorrent krediti.
- iii. Ochik schetlar bo'yicha kreditlash.

Tayanch ibora. Kredit, tijorat krediti, bank krediti, istemoilchi kredit, kredit munosabatlari, veksel, konsignatsiya, buyurtma datbirkor, kontokorrent.

Bozor Iqtisodiyoti sharoitida korxonalar tula xo'jalik xisobiga utishi munosabati bilan, xamda mavjud Iqtisodiy rakobat ko'rashining ta'siri ostida erga ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyani joriy etishni talab etadi. Bu esa korxonalarning kushimcha pul mablaglariga bo'lgan talabni oshiradi. Bu mablaglariga bo'lgan kushimcha extiyojlar asosan kredit munosabatlar doirasida kondiriladi.

Kredit munosabatlar deb suda foizini xosil qilish va undan foydalanish vaktida, ya'ni mablaglarni jamgarish ularni kaytarish xamda foiz tulash sharti bilan ma'lum muddatga berish vaktida jamiyat, mexnat kollektivini va aloxida grajdanlar urtasida vujudga keladigan Iqtisodiy munosabatlarga aytiladi.

Kredit munosabatlari juda turli tuman bo'lib, keng ta'sir doirasiga egadir. Ular banklar bilan turli korxonalar, mexnatkashlar xamda chet mamlakatlari va ularni banklar urtasidagi munosabatlarni o'z ichga oladi. Kreditni quyidagi asosiy shakllar mavjuddir:

1. Tijorat krediti.
2. Bank krediti.
3. Ist'emoilchilar krediti.
4. Xalkaro kredit.
5. Davlat krediti.

Tijorat krediti - bu sotuvchilarning xaridorga tavor shaklida beradigan kreditidir. Bunda tavorlar ma'lum muddatda pulini tulash sharti bilan nasiyaga beriladi. Tijorat krediti oluvchilar uning egasiga veksil (qarzini majburiyatnomasi) ni beradi. Nasiyaga olish orkali berilgan qarz yigindisi tavorning el katori narxi va miqdoriga bog'liq bo'ladi. Masalan: 1000 metr duxoba gesilga xar bir metr 2 dollardan briladi. Bundan duxoba egasiga xaridorga bergan qarzi 2000 dollarni tashkil etadi. Tijorat kreditida foiz nasiyaga sotilgan duxoba narxiga ustama shaklini oladi shu sababli duxoba nasiya katori narxdan yo'qori naxtda beriladi. Masalan: duxoba naqd pulga xar bir metri 2 dollardan sotilsa nasiyaga 2.5 dollardan beriladi. Mana shu 0.5 dollar ustama foiz bo'ladi.

Bizning misolimizda 1000 metr duxoba ustama 500 dolarni tashkil etadi.

(1000*2.5q2500; 2500*2000q500)

Bevosita kreditning ommaviy kurinishlaridan biri kimmat baxo tavarini (avtomashina, uy, televizor, kompyuter, yaxta, videomagnitafon v.x) axoliga nasiyaga sotishdir. Bunday kredit tovarlarni bulgusi daromad xisobiga sotish uchun kullaniladi. U tuyingan tavarlar etarlar, binobarin takchillik yo'q bozor kullaniladi. Kreditning bu turi xozirgi sharoitda Yaponiya va Frantsiyada keng tarkalgandir.

Bozor Iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimizdagi korxona, xo'jalik mustakilligini mustaxkamlanishi xamda ishlab chiqarish vositalarining ulgurji savdosiga munosabati bilan tijorat kreditidan foydalanish imkonyati tugiladi. Bunday sharoitda korxonada etishmagan mablaglariga fakat bank kreditlari balki mol etkazib beruvchi korxona mablaglari (tavor shaklida) xisobiga xam tuldirilishi mumkin.

Tijorat krediti berishning asosan 5 ta usuli mavjud:

- Veksil usuli.
- Ochik schyot orkali berish.
- To'lovni ma'lum belgilangan muddatda amalga oshirgan sharoitda chegirma berish.
- Mavsumiy kredit.
- Konsignatsiya.

Veksil usulida tavar etkazib berilgandan sung sotuvchi xaridorga trattani takdim etadi, xaridor o'z navbatida aktsentlaydi ya'ni trattada kursatilgan yigindini o'z vaktida tulashga rozilik beradi. Ochik schyot orkali tijorat kreditini berishni mazmuni shundayki xaridor tavorga byurtma berishi bilanok, u yo'qlab junatiladi.

To'lov esa urnatilgan muddatlarda vakti-vakti bilan amalga oshirilib boriladi. Bunda xaridor xar gal tavar olishda kreditga rasmiylashtirib utirmaydi ya'ni kreditga murojat kilmaydi. Chegirma berish usulida agar xaridor to'lov xujjatlari yozilgandan sung, shartnomada kelishilgan ma'lum davr ichida to'lovni amalga oshirsa to'lov yigindisidan chegirma beriladi. Agar ushbu davr ichida to'lovni tulay olmasa unda to'lovni belgilangan muddatda tulik amalga oshiradi.

Mavsumiy kredit - odatda uyinchoklar, suvenirlar, va boshqa ken istemol mollarini sotishda keng kullaniladi.

Masalan chakana savdo tashkilotlari yil davomida archa uyinchoklarini sotib oladilar va shu yul bilan katta uyinchoklar uchun zaxira tuplaydilar. Uyinchoklar xakini yangi yil bayrami utkandan sung tulaydilar. Ishlab chiqaruvchilar uchun bunday usulning kulayligi shundaki uyinchoklarni omborda saklash xarajatidan xolis bo'ladi.

Konsignatsiya - bu shunday usulki bunda sotib oluvchilar tovarlarni majburiyatsiz sotib oladilar, ya'ni tovar sotilgandan sung puli tulanadi. Agar tovar sotilmay kolsa unda u egasiga kaytarib beriladi.

Bank krediti - kredit munosabatlarni asosiy etakchisi va ustun formasi sifatida maydonga chikadi. U qisqa muddatni urta muddatli va o'zo? muddatli bo'ladi.

Bank krediti quyidagi asosiy yunalishlarda xarakatlanishi mumkin.

- 1) Korxonalarni joriy faoliyatini kreditlash.
- 2) Korxonalarni investitsion faoliyatini kreditlash.

3) Xususiy shaxslarni kreditlash, (istemolchi krediti berish, kredit kartochkalari egalarini kreditlash, uy joy kurilishi uchun kreditlar berish).

Banklar va boshqa kredit tashkilotlari pulni uning soxiblariga foiz tulash sharti bilan o'z kulida jamlaydilar va o'z nomidan qarzga berib foiz oladilar. Bunda 3 ta sub'ekt 1) pul egasi. 2) kredit tashkiloti 3) qarz oluvchilar, kredit alokasi paydo bo'ladi. Banklar qarzni ishonchli, pulni samarali ishlatishga kodir xo'jalik subektiga qarz beradilar. Ular o'z navbatida bu pulni investitsiya uchun sarflab Iqtisodiyotni ustirishga erishadilar. Bank ishonchli mijozlarni tanlagan xolda, qarzni uchun mol-mulki yoxud boshqa boyligi garovga qo'yilgan sharoitdagina beriladi.

Masalan. Bank fermerga 15000 dollar qarz bersa uning garovga qo'yilgan mulki qiymati shu yigindidan kam bo'lmaydi.

Tijorat banklari tadbirkorlar uchun firmalarga qarz bersa istemolchi tovar sotib olish uchun qarz beradi. Buning natijasida istemolchi krediti paydo bo'ladi. Masalan: AKSh da banklar istemolchilarga kredit kartochkalari beradi, ularni narxi 2500 dollarga kadar tovarlar xarid etiladi xarid puli banklar magazinlarga bergan schetga qarab tulanadi. Bank orkali kreditlashtirishning qo'ydagicha asosiy shakllari mavjud.

Forfeyting - bu tashki savdoni veksilni sotib olish orkali moliyalashtirishdir. Bunda veksilni sotib oluvchi to'lovchining tulay olmaslik xavfxatarini tulik o'z zimmasiga oladi. Masalan tijorat banki o'z mijozi bo'lgan tavor sotuvchi veksilni sotib oladi. To'lov muddati kelgan sotuvchi veksilda kursatilgan yigindini tulay olmadi. Bunda bank veksilni sotgan korxonaga o'z etirozini bildiradi olmaydi. Chunki veksil forfeyting shaklida tulik sotib olingan edi.

Kontokorrent krediti - bankning o'z mijoziga beradigan krediti bo'lib, bu kredit mijozning extiyojiga qarab turli xajmda, ammo shartnomada kursatilgan maksimal yigindidan oshib ketmagan xolda berilishi mumkin. Kontokorent krediti mijozga turli shakllarda naqd pul shaklida, pul o'tkazmalar shaklida, veksillarni tulash ya'ni kimmatbaxo qog'ozlar sotib olish va boshqa shakllarda beriladi.

Xisobli kredit - veksilni tijorat bankiga sotish yuli bilan olinadigan kredit xisobli kredit deyiladi. Veksilni sotib olish baxosi veksilda kursatilgan, yigindidan foizlarni, komision tuluvlarining ayirib tashlash yuli bilan aniqlanadi.

Veksil bank nomiga maxsus yozuv indossamint orkali o'tkaziladi shu bilan veksil bo'yicha mavjud barcha xuquqlar bankka utadi. Mazmuniga ko'ra bu kredit operatsiyasidir. Chunki tijorat banki veksilni egasiga veksilda kursatilgan muddatga kredit beradi. Lombardli kredit - kimmatbaxo oson va tez sotish mumkin bo'lgan buyumlarni garovga olib kredit berishdir. Lombardli kredit qisqa muddatli, miqdori katiy belgilangan ssuda xisoblanadi. Lombardli kredit berilayotganda garovga qo'yilgan mol-mulk tulik baxolanmaydi. Lombardli kredit muomala soxasini qisqa muddatli kreditlarlashda keng kullaniladi. Kupincha overdraft yoki mavsimiy kreditlash shaklida ishlatiladi. Aval' krediti - bunda bank mijozining majburiyati uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Aval' kreditini olgan mijoz to'lovni amalga oshira olmay kolsa bank kafolatdor shaxs sifatida to'lovni amalga oshiradi. Aval' krediti o'zo? va qisqa muddatli bulishi mumkin. Aktsentli kredit - bu kreditni shunday shaklidirkibunda bank unga mijoz tamonidan qo'yilgan o'tkaziluvchan veksilni ma'lum shart bilan attseplaydi. Bu shartga binoan mijoz veksilni koplash yigindisini veksilda kursatilgan to'lov muddati tugagunga kadar bankka o'tkazish kerak. Bank esa bu shart asosida veksilni aktsentlasagina bu kreditni aktsentli kredit deyish mumkin.

Rambursli kredit - deganda akreditivni aktsentli kredit bilan uygunlashivuga aytiladi. Eksportyor xujjatlarni banka topshirgan paytda tovarlar qiymati urniga pul emas balki bank aktsentini oladi va eksporter ushbu bank aktsentini to'lov muddati kelgunga kadar saklab turishi mumkin yoki banka ma'lum diskont bilan topshirishi mumkin.

Bank aktsennti - importer banki tamonidan ulardan veksilni aktsep lanishiga aytiladi. Kredit goyat imtiyozli bo'ladi uning foizi boshqaga qarz foizidan kam bo'ladi xatto foizsiz xam bulishi mumkin. Talabalar ukish xakini tulashlari uchun maxsus qarz beriladi. Bu qarz uchun foiz eng kup bo'lganda 8% belgilanadi qarz yiliga 2500 dollar oxirgi kursda esa 5000 dollar miqdorida beriladi. Bunday qarzni talaba ukishini tugatib pul topgach o'zadi. Istemolchi krediti axolini istemol extiyojlarini kondirishga muljallangan, u tovar va pul shaklida bulishi mumkin xususan yakka tartibda uy-joy kurish maqsadlariga beriladigan o'zo? muddatli kreditlar pul shaklidagi istemolchi kreditdir.

Davlat krediti.

Davlat krediti o'ziga xos kredit munosabatlarining yigindisidan iborat bo'lib, bulda qarz oluvchi sifatida davlat va uning organlari maydonga chikadi. Kreditor sifatida esa jismoniy va xuquqiy shaxslar maydonga chikadi. Davlat krediti sharoitida kamdan-kam xollarda qarz beruvchilar banklar bo'ladi.

Davlat qarzni turli shaklda, eng avval davlat zayomlari shaklida oladi. Zayom davlatning qarzdorlik guvoxnomasi bo'lib, u qarzni vakti kelganda kaytarib olish va foiz tulashni kafolatlaydi.

Zayomlarni markaziy va maxalliy xokimyatlar chiqaradi. Zayomlar qarz xaki tulash jaxatidan foiz tulamaydigan yutuk chikadigan xam foiz bermaydigan va ba'zan foizsiz bo'ladi.

Kredit munosabatlarida davlat fakat qarzdor vazifasini utamay, qarz beruvchi rolini xam bajaradi. Davlat o'z mablaglarini xisobiga bankda qarz fondini tashkil etadi xazinadan qarz xam beradi. Xazina qarzi davlat byudjetidan korxona, firma va tashkilotlarga ularni moliyaviy sanatsiyasi soglamlashtirish uchun sarflanadi. Mazkur qarz xam ma'lum muddatga, kaytarib beri va foiz tulash sharti bilan beriladi. Ammo foiz goyat imtiyozli bo'ladi va daromat olishni kuzlamaydi. Davlat o'z qarzidan voz kechishi mumkin.

Xalkaro kredit.

Xalkaro kredit - o'ziga xos kredit munosabatlarining yigindisidan iborat bo'lib, bunda bir mamlakatdan tovar yoki pul resurslari boshqa bir mamlakat tamonidan ijtimoiy Iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish xalkaro mexnat ta'simotini chukurlashtirish, ishlab chiqarishni jaxondagi fan-texnika yutuklari asosida tashkil etish maqsadida ishlatiladi. Bunda kredit munosabatlarni sbektlari sifatida davlat, banklar, xalkaro valyuta-kredit tashkilotlari va aloxida xuquqiy shaxslar maydonga chikadi.

Xalkaro kreditlar asosiy shakllari sifatida Firmaviy kredit, aktsentli kredit, aktsentli rambursli kreditidlarni aytilish mumkin.

Firmaviy kredit-bu bir mamlakat firmasi tamonidan ikkinchi mamlakatdagi firmaga berilgan kreditdir. Uning eng kup tarkalgan turi - bu eksporterning importyorga tovarlarni to'lov muddatini kechiktirish asosida sotishga asoslangan kreditdir.

Aktsentli kredit - bu yirik bank tomonidan tarttallarni aktsept lash shaklida beriladigan kreditdir. Agar eksport kiluvchi import kiluvchining to'lovga kobilyatidan shubxa kilsa yoki to'lov yigindisini tezda xoxlasa, ushbu kreditdan foydalaniladi.

Aktseptli - rambursli kreditning ma'nosi shundaki, eksport kiluvchining vekesili mamlakat banki tomonidan aktsentlanadi va importyor veksilda kursatilgan yigindini aktsentlangan banka o'tkazadi.

Bizning sharoitimizda Bank tomonidan mijozlarga berish aloxida ssuda xisoblaridan, kontakorrent xisobidan va overdraft xisobidan amalga oshirilishi mumkin xisob kreditningmaqsadi va mazmuniga muvofiq ochiladi. Kredit berilganda mijozdan muddatli majburiyatnoma olinib (korxona raxbari va bosh buxgaltiri imzolari va korxona muxri bilan) unda kredit kaytarilishi lozim bo'lgan muddatga korxona bankidagi o'zining tegishli xisobidan belgilangan summani suzsiz talab berishi majburiyati rasmiylashtirilgan bo'ladi. Muddatli majburiyatnoma bankda balansdan tashkari 91809 xisobiga kirim kilinadi. Kreditni kaytarish muddati etib kelganda qarz oluvchi xisobida kreditni kaytarish uchun mablag bo'lmasa, kredit muddati utgan kreditlar xisobiga o'tkaziladi. Kredit bo'yicha muddatli majburiyatnoma 2-kartotekaga olinadi va kalendar navbat tartibida tulanishi lozim.

a) Ishonch kredit

Moddiy ta'minlaganligi talab etilmasdan berilgan kredit ishonch krediti yoki blank krediti deb yuritiladi. Bunday kredit berilishi bank un katta tavakkalchilikni bildiradi va shuning uchun u to'lovga laekatliligiga xech qanday shubxa bo'lmagan va bank bilan muntazam alokadagi xo'jalik yuritish sub'ektlariga berilishi mumkin (kr. kobilyat №). Ishonch krediti qarz oluvchi tomonidan takdim etilgan iltimosnoma va arizaga muvofiq kredit kamiteti karori bilan berilib, tegishli ravishda kredit shartnomasi tuziladi (garov yoki kafolat talab etilmaydi). Qarz oluvchi kreditni o'z muddatida kaytarish xakida bankka muddatli majburiyatnoma topshiradi.

b) Aloxida ssuda xisobbi bo'yicha kreditlash

Aloxida ssuda xisobi orkali kreditlash «kredit liniyasi» ochmasdan va kredit liniyasi ochgan xolda amalga oshirilishi mumkin. Kredit qarz oluvchining asosiy faoliyati bilan bog'liq tovar moddiy boyliklar, bajarilgan ishlar va xizmatlar uchun xak tulashtga 30 kundan ortik bo'lmagan muddatga akreditivlar ochishtga berilishi mumkin.

«Kredit liniyasi» ochmasdan kredit berilganda bank aloxida ssuda xisobi orkali bir martalik kreditlar beradi. Xar bir kredit bo'yicha aloxida xujjatlar paketi koidaga muvofiq rasmiylashtiriladi.xar bir kredit uchun kredit kamitetining aloxida xulosalari zarur bo'ladi. Kredit liniyasi ochilgan xolda kredit berish beriladigan kredit eng yo'qori summasini (kredit liniyasi) oldindan. Kredit paketi xujjatlari manashu summaga rasmiylashtiriladi. Kredit liniyasi bo'yicha kredit odatda, ?ishlo? xo'jalik maxsulotini kayta ishlovchi, tayerlovchi, savdo va ta'minot tashkilotlariga ular barkaror moliyaviy axvoliga ega bo'lganda bo'ladi.

Ochilgan kredit liniyasi summasiga bankdan qarz oluvchi oldindan garantiyali majburiyatnomasi rasmiylashtiriladi. U ikki nusxada tuzilib, bir nusxasi bank buxgalteriyasida 91809 xisobda xisobga olinib, ikkinchi nusxasi qarz oluvchiga yuritilgan yigma jildda saklanadi.

Kredit liniyasi ochilishi bank tomonidan qarz oluvchiga bank vakillik xisobi axvolidan katiy nazar kredit shartnomasida kayd etilgan summa doirasida va muddatda kredit berish majburiyati olinganlgini bildiradi. Kredit liniyasi ochilgan ish bilan bank

uning jami summasiga nisbatan ishlatilishi darajasidan katiy nazar foiz xisoblash xuquqiga ega bo'ladi va bu kredit shartnomasida kayd etiladi.

Aloxida ssuda xisobi bo'yicha berilgan kreditlarning kaytarilishi kredit shartnomasida kursatilgan muddatlarda amalga oshiriladi.

Kredit shartnomasida kreditni kaytarishning quyidagi usullari belgilanishi mumkin.

Qarz oluvchinig xisob-kitob xisobidan muddati etib kelgan qarzlarni muddatli majburiyatnomalarga binoan undirib olish.

Muddatdan avval qarzlarning o'z xisob-kitob xisobidan to'lov topshiriknomasi bilan ssuda xisobiga mablagning o'tkazilishi orkali.

Qarzdor tovar-moddiy boyliklar va xizmatlar uchun olingan veksellarni bankda xisobga olish orkali.

Kazdor bankka topshirgan garantiya, kafillik yoki garov bo'yicha xuquqlarni amalga oshirish.

Overdraft

Overdraftda bank mijozga uning xisob kitob-xisobida qisqa davrda debet koldik bulishiga ruxsat beradi. Overdraftdan foydalanish xuquqi bankning ishonchli mijozlariga beriladi va bu overdraft bo'yicha kredit shartnomasi tuzib rasmiylashtiriladi. Shartnomada berilishi mumkin bo'lgan kredit summasi kursatilgan bo'ladi.

Kredit berish qarzdor asosiy faoliyati bilan bog'liq tovar moddiy boyliklar va xizmatlar uchun pul xisob-kitob xujjatlarini overdraft xisobidan tulab berish yuli bilan amalga oshiriladi.

Qarzdorning overdraft xisobiga tulanaetgan barcha summalar qarzni kaytarishga yunaltiriladi. Shuning uchun overdraft xisobidangi debet koldigi (qarz summasi) mablag tushishiga muvofiq xolda o'zgarib turadi.

Qarzdor xar oyning oxrida overdraft xisobida kredit koldikni ta'min etishi lozim. Agar overdraft xisobda oy oxrida debet koldik xosil bo'lsa, u qarzdorning bankdagi depozit xisobidagi koldikdan ortib ketmasligi kerak. Depozit xisobda koldik bo'lmaganda overdraft xisobda oy oxrida kredit koldik ta'min etilmasa, undagi debit koldik tugatilguncha kadar kredit berish tuxtatiladi.

Nazorat uchun savlolar:

1. Tijorat krediti berishning qanday usullari mavjud?
2. Kreditning asosiy shakllarini ayting.
3. Istemolchi krediti va uni turlarini ayting.
4. Bank krediti va uni turlarini ayting.
5. Kontokorrent krediti qanday tartibda beriladi?
6. Davlat krediti deganda nimani tushunasiz?
7. Xalkarokredit va uning asosiy shakllari to'g'risida nima deya olasiz?
8. Xalkaro tashkilotlar beradigan xalkaro kreditlarning xususiy banklar bilan beradigan kreditlardan farki bormi?
9. Aloxida ssuda xisobi bo'yicha kreditlash farki bormi?
- 10.Overdraft nima?

12.ma'ruza: O'ZBEKISTONda kreditlashning xususiyatlari.

Reja:

1. Kichik va urta biznesni kreditlash.
2. Qarzlarni sugurtalash.
3. Kredit foiz siyosati.

Tayanch ibora. Biznes, tadbirkor, sugurta, biznes plan, xisobot, rakobat, garov, kafolat, xususiylashtirish, biznes-fond, solik inspektsiyasi.

Respublikada xalk-xujaligini kreditlashning eng muxim manbalaridan biri xususiylashtirishdan tushadigan mablaglardir. O'ZBEKISTON xususiylashtirishdan tushgan barcha mablaglarni davlat byudjetiga emas balki xususiylashtirilgan korxonalarni kullab-kuvvatlashga xamda bozor infratuzilmasini rivojlantirishga yunaltirilgan dunyodagi kamdan-kam davlatlardan biri xisoblanadi.

Respublikada xususiylashtirilgan korxonalarni kreditlashning birinchi xususiyati shundaki, mablaglar davlat tasarufidan chiqarish xisobiga xosil bo'ladi va Davlat mulki kumitasining maxsus xisob varagida jamgariladi.

Ikkinchi xususiyati shundan iboratki, respublika moliya vazirligi bilan kelishilgan xolda kreditdan foydalanishning imtiyozli suriluvchi foiz stavkalarini belgilanadi.

Foiz stavkasini miqdorini o'zgarishi xar chorakda yuz beradi, lekin u xar doim respublika urtacha bank foiz stavkasidan past bo'ladi. Bundan kurinadiki, mulkchilik shaklini nodavlat mulkchilik shakliga o'zgartirilgan korxona yangi shaklda faoliyat kursatishning birinchi kunidanok o'z biznes dasturlarini amalga oshirish uchun davlat korxonalaridagiga nisbatan foydalirok shartlarda olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunisi muximki, loixalarni kreditlash xakida karor farmoyishi berish yo'qoridan kursatish yuli bilan emas, balki kat'iy Iqtisodiy xisoblar asosida kabul kilinadi.

Qarz olishni rasmiylashtirish uchun xususiylashtirilgan korxonalar tomonidan Davlat mulk kumitasiga quyidagilarni topshirish talab kilinadi:

1. Xat-qarz oladigan korxona kiradigan xo'jalik tashkiloti (xoldinglar, pontsernlar uyushmalar va xakozo) ning tavsiiyanomasi.

2. Korxonaning kredit olish arizasi (mablag bilan ta'minlash bo'yicha iltimosnoma-xat).

Loixaning biznes rejasi yoki texnik Iqtisodiy asosi unda quyidagilar aks ettirilishi tavsiya kilinadi.

Ishlab chiqarishga tavsiya kilinayotgan tovar (xizmat) lar ishlab chiqarish xajmi, rakobatbardoshlilik.

2) Bozorni baxolash (mavjud axvol, sotish, rakobat).

3) Tavakkalchilikni baxolash va sugurta.

4) Moliyaviy reja va moliyalash strategiyasi (uz mablaglari va qarz olinadigan mablaglar xisobidan).

5) Loyixani amalga oshirishning tarmo? yoki kalendar rejasi.

6) Mavjud va zarur miqdordagi kuvvat xamda resurslar (ishlab chiqarish maydonlari, taxnologiyalar, uskunalar, xom-ashyo va materiallar, kommunikatsiya va xakozo).

7) Qarz mablaglardan foydalanishning moliyaviy natijalari va kreditni o'zish tartibi.

8) Loixani ekologik xavsizligi.

4. Korxonani ruyxatdan o'tkazganligi xakidagi karor ustav va davlat mulk kumitasining mukka egalik xakidagi orderi nusxalari.

5. Xizmat kursatadigan bankning qarz suralayotgan paytda qarz surayotgan korxonaning kreditorlik qarzi bor-yukligi xakidagi ma'lumotnomasi.

6. Qarzniing kaytarilishini ta'minlash kafolati (sugurta kompanisi yoxud vakil kilingan bankdan garov yoki kafolat xakidagi shartnomasi).

7. Korxonani oxirgi xisobot davri (kredit surab murojat qilishdan oldingi chorak) uchun balans nusxasi.

Unga raxbar va bosh buxgalter imzo chekkan muxr bosilgan bulishi shuningdek qarz oluvchi joylashgan manzildagi solik organining muxri bosilgan bulishi, zarur xollarda esa qarz oluvchining moliyaviy axvoli xakida auditorlik tashkilotining xulosasi bulishi lozim.

O'ZBEKISTONda kichik va xususiy biznesni kreditlashning xam o'ziga xos tomonlari bor. Bunday gurux korxonalarini kreditlashning xamda kabul kilingan an'anaviy moliyalash mablaglaridan tashkari O'ZBEKISTON Respublikasida maxsus kreditlash manbalari mavjud.

Xukumat karoriga muvofiq Xususiy tadbirkorlikni kullab-kuvvatlash maqsadida Respublikada maxsus fond ya'ni Respublika biznes fondi tashkil kilingan.

U jalb kiladigan mablaglar o'ztadbirkorbank orkali jamgariladi va quyidagi asosiy vazifalarni bajarish uchun kaytarish sharti bilan kreditlar kurulishida ajratiladi.

- loyxani imtiyozli kreditlash yuli bilan xususiy tadbirkorlikka va kichik biznesga moliyaviy yordam kursatish.

- respublika xududlarida xususiy tadbirkorlik va kichik biznesning keng infratuzilmasini rivojlantirishgan kumaklashishi.

- xususiy tadbirkorlik va kichik biznes sarmoya loyixalarini amalga oshirish uchun turli kredit muassasalaridagi qarz sarmoyani jalb qilish uchun talab kilinadigan kafolatlar, majburiyatlar va kafilliklar berish.

- layixalarning xalkoro andozalarga mos keladigan texnik-Iqtisodiy asoslarini ishlab chikishga "grant" tuzim va berish xamda ularni amalga oshirish bilan bog'liq sugurta polisini koplash.

- xorijiy joxozlar vizingini tashkil qilish asosida xususiy tadbirkorlikka va kichik biznesga texnologik kumak kursatish.

Biznes-fondini normal faoliyat kursatishini ta'minlash uchun unga byudjetdan va xar yili xususiylashtirishdan tushadigan xamma sum maning 50 foiz miqdorda mablag ajratiladi.

III

O'ZBEKISTONda kichik biznes kreditlashdagi yana bir muxim xususiyyati shundaki davlat qarzlarni sugirtalashning ishonchli mexanizmni yaratdi.

O'ZBEKISTON Respublikasi vazirlar maxkamasining karori bilan xususiy tadbirkorlik va kichik biznes sugurta ximoyasi bo'yicha "Madad" agentligi tuzilgan.

Uning bulinmalari respublikaning barcha xududlarida joylashgan bo'lib, joylarda vujudga kelgan masalalarni darxol xal qilishga imkon beradi.

Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes subektlarini sugurtalashning quyidagi tartibi tasdiklangan:

1. "Madad" agentligi Biznes fond bilan yokin alokada ishlaydi, belgilangan tartibda takliflar va loyixalar ekspertizasini ta'minlaydi, shuningdek Biznes fondining qarz

oluvchilarga kreditlar ajratish uchun asos bo'ladigan sugurta polisi berilishini ta'minlaydi.

2. Tadbirkor xujjatlar majmuasi (Ustav balansin, loyixa, biznes rejasi) bilan "Madad" agentligiga murojaat kiladi.

3. "Madad"agentligi topshirilgan xujjatlar ekspertizasini o'tkazadi: sungra ekspertiza natijalari agentlik boshqaruviga xabar kilinadi va u sugurta kafolati berishning maqsadga muvofiqligi xakida karor chiqaradi. Ruxsat bulgach, tadbirkor bilan sugurta shartnomasi tuziladi va shu asosda sugurta polisi beriladi.

4. Tadbirkor shartnoma asosida agentlikka sugurta to'lovini o'tkazadi. Agar tadbirkorni sugurta to'lovini tulashga mablagi bo'lmasa u xolda to'lov Biznes fondndan kredit olingandan sung amalga oshiriladi.

5. Kredit va sugurta shartnomasining amal qilish davrida "Madad" agentligi ajratilgan va sugurtalangan kreditdan muljallangan maqsadda foydalanilayotganligini tekshiradi.

6. Kredit yoki uning bir qismi o'zilmagan xolda kredit shartnomasining amal qilish muddati tugatilgach "Madad" agentligi Biznes fondning ma'lumoti bo'yicha sugurta kezi kelgani xakida dalolatnoma tuzadi va 10 kun muddat ichida to'lov topshiriknomasi bo'yicha Biznes fondning tegishli xisob varagiga muayan summani o'tkazadi.

Biznes-fond tomonidan kreditlarning ajratilishi odatda "Madad" sugurta agentligi bergan sugurta polisi va kredit shartnomasi asosida fond boshqaruvining karori bo'yicha o'ztadbirkorbank orkali amalga oshadi.

Imtiyozli kreditlarning berilishi Biznes fond tomonidan davlat mablaglaridan jalb kilingan mablaglar xisobiga amalga oshiriladi va Iqtisodiyotning ustivor tarmoqlaridagi xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni investitsiya loyixalarini mablag bilan taminlashga yunaltiriladi.

Imtiyozli kreditlarni o'zish muddati loyixaning xarajatlarini koplash muddatiga qarab 10 yilgacha muddatga 2 yildan 5 yilgacha imtiyozli davr bilan belgilanadi. Imtiyozli kredit bo'yicha foiz stavkasi kat'iy belgilanmagan.

Kredit ajratish uchun zarur xujjatlar quyidagilardan iborat:

1. Loyixaning keng (batafsil) Biznes-rejasi.
2. Korxonaning ustavi (notarius yoki xokimlikdan tasdiklangan bulishi kerak).
3. Korxonaning solik inspeksiyasi tasdiklagan balansi.
4. Korxonaning moliyaviy axvoli xakida bank ma'lumotnomasi.

Ob'ektlar kurilishi 2 mln sumgacha tashkil etadigan loyixalar bo'yicha Biznes-reja bulimida quyidagi kushimcha xujjatlar topshirilishi lozim.

- xokimlikning kurilishi uchun er ajratish xakidagi karori.
 - me'morlik rejalash topshirigi.
 - ekalogiyaga salbiy ta'siri yo'qligi xakida tabiatni muxofaza qilish organlarning xulosasi.
 - ob'ektlarni smetasi va yiriklashtirilgan smeta xisobi.
 - loyixaga texnikaviy ekspertiza xulosasi.
- Kurilish ishlari xajmi 2 mln sumlikdan ortik bo'lganda:
- xokimlikni er ajratish xakidagi karori.
 - me'morlik-rejalash topshirigi.
 - tabiatni muxofaza qilish organlarining xulosasi.

- tulik xajimdagi loyixa-smeta xujjatlari.
- loyixaga idoradan tashkari davlat ekspertizasining xulosasi.

Yukorida bayon kilingan kreditlash va sugurtalash tizimi sobik ittifok mamlakatlarining xech kaysisinikiga uxshamaydi.

IV. Bozor Iqtisodiyotini rivojlantirishda unga xorijiy investitsiyalarining jalb kilinishi va unda ishtiroki aloxida axamiyat kasb etadi.

Xozirgi kunda O'ZBEKISTONda bir necha ixtisoslashtirilgan xorijiy fondlar faoliyat kursatmokda.

Ulardan biri Markaziy Osiyo-Amerika tadbirkorlikni kullab-kuvvatlash fondi xisoblanadi. AKSh va O'ZBEKISTON xukumati kumagida tuzilgan bu fondga ancha-muncha xuquqiy va solik imtiyozlari berilgan. Bu imtiyozlar unga kichik va urta biznes vakillariga past foiz stavkalari bo'yicha kreditlar berish uchun imkon beradi.

Fondning yana bir o'ziga xos xususiyati, kreditlar berishdan tashkari korxonaning aksiyalari majmuasini sotib oladi va bevosita investitsiyalash yuli bilan to'g'ridan-to'g'ri ularni tijorat faoliyatida ishtirok etadi.

Fond davlat apparati ta'siridan butunlay xali mustakil tizimidadir. Fondni 2 ta asosiy dasturi mavjud:

To'g'ridan-to'g'ri sertifikatlash dasturi. Bu dasturga ko'ra, istikbolli tijorat korxonalarga, shu jumladan xududga xozirgi zamon texnologiyalarini, moliyaviy resurslarniolib kelishi mumkin balgan butun dunyo investorlari ishtirok etadigan kushma korxonalarga ulush bilan xatlashishi va kreditlash shaklida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar beriladi.

Aloxida kompaniya sifatida tuzilgan lekin fond tomonidan tulik nazorat kilib turiladigan kompaniya filiali "Krossrouds" Osiyo kredit kompaniyasi kichik tadbirkorlarga 100 000 AKSh dollarigacha kreditlar beradi.

Birinchi dastur bo'yicha Fond urta xususiy korxonalarga shu jumladan yangi tuziladiganlariga ulush bilan katnashish shaklida xam, kreditlash shaklida to'g'ridan-to'g'ri sarmoyalar beradi. Ulush bilan katnashish shaklidagi investitsiyani amalga oshirishda Fondning katnashish ulushi odatda 20% dan 40% gachani tashkil kiladi. Fond belgilangan aksiyadorlik sarmoyasiga kushiladigan minimal badal 250000 AKSh dollari, maksimal badal 5 000000 AKSh dollari ayrim xolatlardagina Fond ushbu cheklovlardan istisno qilish imkoniyatlarini ko'rib chikish mumkin.

Fond orkali kredit berishda kreditlar AKSh dollarida yoki boshqa kat'iy valyutalarda beriladi. Kreditning asosiy qismi va foizlar bo'yicha vakti-vakti bilan to'lovlarni amalga oshirib turish majburiy. Osiyo kredit kompaniyasi "Kroseroudz" (Kichik biznesni kreditlash dasturi)- boshlovchi tadbirkorlarga 100000 AKSh dollarigacha kredit beradi. Bajarilishi majburiy bo'lgan makullash tadbiri va kreditni o'zish dasturi maxalliy banklar bilan xamkorlikda bajariladi.

Maxalliy kompaniyalar tomonidan xam, xalkaro kompaniyalar tomonidan xam kilinadigan investitsiya takliflari - agar loyixa xech bo'lmaganda ozgina maxalliy ulushni o'z ichiga olsa mablag bilan ta'minlanishi mumkin.

Bulajak investitsiya oluvchilar tomonidan arizalarni berish, fond arizalarni ko'rib chikish va makullashning kat'iy xamda batafsil tadbirlar va mezonlari belgilangan.

Korxona va tadbirkorlar fondga loyixa bilan murojaat kilganida taklifni yozma ravishda rasmiylashtirish kerak. Taklif quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak; investitsiya uchun arizaning bayoni, ulush bilan katnashish yoki kreditdan tushadigan mablagdan

qanday foydalanishi xakidagi yozma tushuntirish, firma mulkchilik shakli va raxbarlik tarkibiy tuzilishi qisqacha bayoni, tavakkalchilikning qisqa bayoni moliyaviy kursatkichlar va taxmin kilinayotgan foydalarning taxlili, loyixaga kushiladigan aktivlarga egalik xuquqini ochik-oydin belgilab beradigan yuridik xujjatlar.

Fond uchun taxmin kilanayotgan chikish strategiyasi, kuzda tutilayotgan investitsiyalarning atrof muxitga ta'siri xakidagi xujjat, kompaniyaning barcha maxalliy konunlariga rioya kilinishi xakida fond raxbariyatini ishontiruvchi xati.

Ariza topshirilgandan keyin fond dastlabki yalpi tekshiruvi o'tkazadi. Bu tekshiruv joyni o'ziga borishni moliyaviy xisobotlarni taxlil qilishni ariza beruvchini anketa ma'lumotlarini tekshirishini, kushiladigan aktivlarni baxolash va yalpi tekshiruv jarayonining barcha jixatlarini xujjatlarni tayyorlashni o'z ichiga oladi. Sungra fondning yo'qori raxbariyati taklifga o'z baxosini beradi. Agar zarur bo'lsa, yana kamkustlari tuzatiladi.

Makullash jarayoni: Fond raxbariyati taklifni tekshirib chikkandan keyin uni o'zil-kesil ko'rib chikish uchun investitsiya kumitasiga yoki tarkibdagi direktorlar kengashiga topshiradi. Taklif makullashdan keyin tomonlarning o'zil-kesil kelishilganliklarini belgilovchi va xamma shartlarni kamraydigan yuridik xujjatlarning tulik majmuasi tayyorlanadi. Barcha xujjatlar jamlanganidan va barcha zarur imzolar qo'yilganidan keyingina mablaglar beriladi.

V. Investitsiya loyixalarini kreditlash xakidagi karorni kabul qilishda ularning texnik-Iqtisodiy asoslanishi juda muxim bugin xisoblanadi. Bu muammoni xal qilish uchun O'ZBEKISTONda respublika injeniring kompaniyasi "Uzinvestloyixa" tuzilgan. Bu kompaniya aktsiyadorlar jamiyati sifatida tashkil etilib, uning ta'sischilari etakchi loyixalash institutlaridir.

"Uzinvestloyixa" injeniring kompaniyasining asosiy vazifalari va yunalishlari quyidagilardan iborat.

Investitsiyadan oldingi tadbikotlarni bajarish (biznes-rejalarni texnik Iqtisodiy asoslarni, mablag bilan ta'minlash sxemalari va boshqa materiallarni ishlab chiqarish) va investitsiya loyixalariga doir ekspert-maslaxat tadbirlarni amalga oshirish.

Investitsiya loyixalarini loyixa-smeta xujjatlarini ishlab chiqarish.

Investitsiya loyixalarini xalkaro andozalarga muvofiq tayyorlash uchun uslubiy tavsiyanomalar, shakllar va kursatkichlarni ishlab chikish.

"Uzinvestloyixa" yirik investitsiya loyixalari ustida ish olib borish bilan birga kichik biznes uchun juda zarur loyixalarni yo'qori malakali saviyada ishlab chikish bilan shugullanishga xam jalb kilingan. "Uzinvestloyixa" kichik va urta korxonalar uchun batfsil marketing tadbikotlarni bajaradi zamonaviy tenologiyalarni ishlab chikadi.

Nazorat uchun savollar

1. Biznes fond kachon tashkil etilgan?
2. Xususiylashtirishdan tushgan mablaglar qanday maqsadlarga sarflanadi?
3. Qarz olish uchun tadbirkor qanday xujjatlarni rasmiylashtirishlari kerak?
4. Biznes fond tomonidan qanday maqsadlarga kredit beriladi?
5. «Madad» sugurta agentligi nima maqsadda tashkil etilgan?
6. O'ZBEKISTONda kichik va xususiy biznesni kreditlashni o'ziga xos xususiyati bormi?

7. Markaziy Osiyo – Amerika tadbirkorlikni kullab kuvvatlash frndini asosiy dasturi nima?
8. Uzinvestloyixa injeniring kompaniyasining asosiy vazifalari va yunalishlari qanday?
9. Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes qanday sugurtalanadi?
10. Biznes fond mablaglari qanday mablaglar xisobiga tashkil kilinadi?

13.ma'ruza: Kredit xatar va uni boshqarishi.

Reja:

1. Kredit xatarini baxolash mezonlari.
2. Foiz xavf-xatari.
3. Kredit va foiz xatariga ta'sir etuvchi omillar.

Tayanch ibora. Aktiv, passiv, foiz, kredit, mijoz imkoniyati, garov, kapital, foiz, xavf-xatar, likvidlik, rakobat, balans.

Rivojlangan bir kator mamlakatlarning xususan. AKSh. Germaniya, Shveytsariya, frantsiya kabi mamlakatlarning bank amaletida kredit xavf-xatarini baxolashining 5ta mezonlari kullani-ladi.

1. Mijozning obru-e'tibori
2. Mijozning imkoniyati
3. Mijozning kapitali
4. Shart-sharoitlar

5. Garov. mijozning obru-e'tibori deganda uning zimmasidagi majburiyatlarni o'z vaktida bajarish sohasida o'tirgan shuxrati tushiniladi Mijozning imkoniyati deganda, uning barcha operatsiyalar bo'yicha yoki aniq bir loyixa bo'yicha pul mablaglariga ega bulish imkoniyati tushiniladi.

Mijoz kapitalining ma'lum bir qismi kredit suralayotgan ob'ektni moliyalashtirilishiga jalb etilishi kerak ya'ni, xavf-xatarning ma'lum bir qismi mijozning xssasiga xam to'g'ri kelishi kerak.

Shart-sharoitlar deganda mijoz korxonasiga mansub bo'lgan tarmoqning, maxalliy bozorning va umuman Iqtisodiyotining joriy xolati tushiniladi.

Garov mijozining mazmuni shundaki kredit likvidlik garovi bilan belgilangan bulishi kerak.

Foiz xavf-xatari deganda foiz stavkalarining darajasi va xarakatining o'zgarishi natijasida sarar kurish xavfi tushiniladi.

Foiz xavf-xatari debitorlarni xam kreditorlarni xam o'z kariga tortadi. Foiz xavf-xatarini minimallashtirishi mumkin. Foiz xavf-xatarini boshqarishining bir kancha usullari mavjud. Bular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin.

1. Aktivlarni boshqarish
2. Passivlarni boshqarish
3. Foiz majmuasini boshqarish

4. PELni boshqarish Aktivlarni boshqarish, odatda mablaglar mablagi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq ravishda amalga oshirilmaydi.

Aktivlar yegindisining usishi sabablarini foydalilik darajasini va xavf-xatarga uchrashi extimollarini taxlil qilish orkali

foiz xavf-xatarini minimallashtirishga erishishi mumkin. Ammo aktivlarni boshqarish 20 mil bilan cheklab koladi.

1. Aktivning likvidiligi va kreditni tulay olmaslik xavfini mavjudligi.

2. Boshqa banklar tomonidan kredit baxosini belgilashda rakobatning mavjudligi bilan bank passivlarni boshqarish, passivlarga nisbatan, ularni aktivlar portifelin miqdori va tarkibini belgilovchi muxim omil deb xisoblashga asoslanadi. Shu sababli passivlarning mikdoini muddatini va ularni jalb qilish xarakatlarini kreditlar partifel bilan muvofiqlashtirish-foiz xavf-xatarini minimallashtirishning okilona yuli xisoblanadi.

Passivlarni boshqarishni o'ziga xos tomonlari bor.

1. jalb kilingan mablaglarning baxosi banklarning kupchilik kreditlaridan keladigan daromadlardan ancha past

2. kreditlarning foiz stavkasi bozor orkali aniq urnatiladi va shuning uchun xam depozitlarning qiymatiga nisbatan o'zgaruvchan xisoblanadi

3. Banklar va boshqa kredit institutlari tomonidan jalb kilingan mablaglar o'zaro kuchli rakobatda bo'ladi.

III. Xar bir tijorat banki ma'lum darajadagi foiz martasiga erishishiga xarakat kiladi. Bu esa o'z navbatida kredit xavf-xatarining ma'lum darajasini belgilab beradi.

Foiz martasining darajasi kanchalik yo'qori bo'lsa, bankning kredit xavf-xatariga yul qo'yish extimol shunchalik yo'qori bo'ladi.

Foiz martasini belgilab qo'yilgan darajasi quyidagi omillar ta'sirida vakti-vakti bilan o'zgarib turadi.

1. Foiz stavkalarining o'zgarishi

2. Rakobat

3. Xavf-xatar darajasining o'zgarishi

Umuman olganda foiz martasini boshqarish murakkab jarayon bo'lib bank operatsiyalarining, o'zgarishini foiz stavkalarini va umuman Iqtisodiyotdagi o'zgarishlarni doimo taxlil kilib borishini talab kiladi. Infilyatsiya darajasi yo'qori bo'lgan mamlakatlarda kupchilik banklar kat'iy belgilangan stavkada kreditlashni amalga oshira olmaydilar. o'z navbatida korxonalar xam axoli xam kat'iy belgilangan stavkada depozitlar qo'yishni xoxlamaydilar. Inflyatsiya siyosiy va Iqtisodiy nobarkarorlik sharoitida yuz berayotgan bo'lsa, unda foiz stavkalarni oldindan chamalashning umuman iloji bo'lmaydi.

Bank balansida kat'iy belgilangan xamda suzib yuruvchi stavkadagi aktivlar va passivlar bulishiga karamasdan, aktivlarni muddatlari bo'yicha muvofiqlashtira olmasligi mumkin shuning uchun bank daromad keltiradigan aktivlarning ayrimlarini tanlab olib foiz stavkalarning o'zgarishini aniqlashga xarakat qilish lozim.

Kreditlash jarayonida bank korxonaga tegishli aktivlarni ximoya qilish mumkin.

Agar quyidagi 3 shart bajarilsa garov yuli bilan kredit xavf-xatarni minimal darajada qisqartirish mumkin.

1. Garovga olingan aktivlar boshqa banklar uchun garov ob'ekti bo'lmasligi kerak

2. Garovning qiymati berilgan ssuda qiymatiga mos bulishi kerak

3. Garovga olingan aktivlarning xolati ustidan vakti-vakti bilan nazorat olib borishi kerak.

Xozirgi kunda O'ZBEKISTON Respublikasida kreditlar uchun garov ob'ekti sifatida tovar moddiy qiymatlar va asosiy vositalar ishlatilmokda. Rivojlangan bozor Iqtisodiyoti sharoitida eng likvidli va ishonchli garov ob'ekti bo'lib xukumatning kimmatbaxo qog'ozlari va er xisoblanadi.

O'ZBEKISTON Respublikasidan erga xususiy mulkchilikning mavjud emasligi, respublikamizda kimmatbaxo qog'ozlar bozorining rivojlanmaganligi sababli bu ichki muxim omil garov ob'ekti sifatida foydalanish imkoniyatini bermaydi.

Nazorat uchun savollar.

Kredit xavf-xatari deganda nimani tushunasiz?

Foiz xavf-xatarini boshqarishning qanday usullarini bilasiz?

Aktivlarni boshqarish orkali foiz xavf xatarini minimallashtirish mumkinmi?

Foiz marjasini boshqarish qanday amalga oshiriladi?

Muammoli ssudalar xakida nimalarni bilasiz.

Passivlarni boshqarish orkali foiz xavf-xatarini qisqartirish mumkinmi?

Foiz marjasi boshqarish jarayoniga inflyatsiya qanday ta'sir kursatadi?

Kreditlash jarayonida bank aktivlarini ximoya qilish mumkinmi?

Likvidli aktivlarni garovga olish yuli bilan O'ZBEKISTON Respublikasida bank kreditlarini ta'minlash imkoniyati mavjudmi?

Xalkaro kreditlar bo'yicha qarzdorlik muammosi va uni eng ma'kul xal etish yullari qanday?

Umidsiz kreditlarni koplashga muljallangan zaxira fondi qanday tashkil topadi?

15. Ma'ruza: Banklar va bank operatsiyalari .

REJA:

1. Banklar turlari va vazifalari.
2. Bank tizimi.
3. Banklar faoliyatini tashkil etish.

Tayanch iboralar. Bank, mijoz, investitsiya, markaziy bank, tijorat banklari, ipioteka banklari, lambard, pay, aktsiya, kooperativ bank.

Xar qanday korxona, tashkilot va xo'jaliklar ishlab chiqarishni o'zliksizligini ta'minlashi va uni kengaytirish imkoniyatlarini ishga solishga xarakat kilar ekan albbata kritga bo'lgan extiyoj vujudga keladi. Korxona, tashkilot va xo'jaliklarni kridetga bo'lgan extiyojlari kridet musasalari tamonidan kondiriladi. Kridet musasalari muayan mamlakat teritoryasida kridet ishlarini amalga oshiradigan musasalar bo'lib ular tarkibiga banklar, suguta jamoalari, xar-xil fondlar lambarlarni kiritish mumkun. Ular orasida banklar tizimi muxim urin tutadi. Pul mablaglarini jalb qilish xamda ularni kaytarishlik, tulashlik va muddatlik shartlari asosida o'z nomidan joylashtirish uchun tuzilgan muasasa bankidir. Banklar xuquqiy shaxs xisoblanadi.

Banklar korxona, tashkilot va axolidan pul omonatlarini kabul kiladilar va joylashtiradilar. Kridetlar beradilar, mijozlar va gumashta banklarning topshirigiga ko'ra xisob kitoblarni amalga oshiradilar va ularga kassa xizmatini kursatadilar.

Banklar konuniga xilof bo'lmagan va o'z ustavlarida kuzda tutilgan bir kancha operatsiyalarni amalga oshiradilar ya'ni:

a) mijozlar va gumashta banklarni xisob rakamini yuritish.

b) invistetsiya sarflangan mablaglar egasining yoki ularni tassaruf etuvchilarning topshirigiga ko'ra kopital mablaglarni pul bilan ta'minlash.

v) to'lov xujatlari va boshqa xil kimmatli qog'ozlar (cheklar, akkreditivlar, veksellar, aktsiyalar, oyligatsiyalar va shu kabilar chiqari.

g) davlat to'lov xujatlari va boshqa kimmatli qog'ozlarni xarid qilish, sotish va saklash.

d) uchinchi shaxslar uchun pul shaklida ijro etish nazarda tutuvchi kafillik, kafolat berish.

s) tavarlar etkazib berish va xizmat kursatish yuzasidan kelib chikadigan to'lovni talab qilish xuquqini olish.

j) asbob uskuna, tranport vositalari va boshqa mol-mulklar sotib olish va ularni ijara sharoitlari asosida o'tkazish.

z) chet el valyutalarini tashkilot va fukorolardan xarid qilish xamda ularni sotish.

Shuningdek bank faoliyatiga bog'liq bo'lgan musasalar yuzasidan maslaxatlar berishni amalga oshiradilar.

Bank opratsiyalarini amalga oshirishga vakolati bo'lmagan shaxslar va idoralar tomonidan bajarilgan bank opratsiyalari xakiy deb xisoblanmaydi.

Banklarga maxsulot ishlab chiqarish va kimmatga ega bo'lgan materallar savdo qilish soxasida shuningdek sugurtaning xamma kurinishlari bo'yicha faoliyatini amalga oshirish takiklanadi.

2. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bank sistemasiga qo'ydagilar kiradi:

1) O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki va unga tobe bo'lgan muasasa.

2) O'ZBEKISTON Respublikasi tashkiy Iqtisodiy faoliyati. Miliy banki.

3) Respublika xisadadorlik-tijorat sinab kurish banki.

4) Respublika xisadorlik-argosanoat banki.

5) O'ZBEKISTON Respublikasi mexnat jamgarmalari va axoliga kreditlar berish davlat tijorat banki.

6) Pay, aktsiya asosida, shuningdek chet el kapitali ishtirokida tuzilgan tijorat banklari, ularning filiallari va vakolatxonalari.

7) Koperativ va xususmy banklar.

Tijorat, koperativ va xususiy banklar. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki va boshqa banklar bilan o'zaro munosabatlarini sharnoma asosida ko'radilar.

Xar bir bankning vazifalari banklar tamonidan ishlab chiqaradigan va O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki ruyxatida o'tkaziladigan o'z ustavleri bo'yicha belgilanadi.

Tijorat banklarining faoliyati respublika markaziy banki tamonidan Iqtisodiy normativlar belgilab berish va ularning faoliyati ustudan nazorat qilish yuli bilan bokariladi.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankini ruxsati bilan boshqa respublikalarda va bank filyalarini ochishga ruxsat yoki xuquq beriladi.

Banklar o'z faoliyatlarini muvofiqlashtirish maqsadida uyushmalar, assouiatziyalar, komponentlar tuzishlari mumkun.

O'ZBEKISTON Respublikasining banklari o'z filyallarida "Banklar va banklar to'g'risidagi O'ZBEKISTON Respublikasining 1991 yil 15 II konuniga", o'z ustavlariga amal kiladilar. Banklari konundan tashkari faoliyat kursatishga xakli emaslar.

3. O'ZBEKISTON Respublikasining Markaziy banki respublikaning davlat, emision va zoxira banki xisoblanadi.

O'ZBEKISTON Respublikasining Markaziy banki xuquqiy shaxs xisoblanib O'ZBEKISTON Respublikasi oliy kengashi tasdiklagan o'z ustaviga ega bo'ladi. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki tuziladigan sharnomalar va bitimlar asosida rubl zimmasiga kiruvchi davlatlarning markaziy va milliy banklari bilan xamda boshqa xorijiy davlatlarni banklari bilan xamkorlik kildi.

Davlat boshqaruv idoralari O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy o'z vakolati doirasida amalga oshiradigan ish faoliyatiga araashishiga xakli emasdir.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankining asosiy vafalari qo'ydagilardan iborat:

- Pul momilasi, kridet berish, mablag bilan taminlam, xisob-kitob qilish va tashkiy Iqtisodiy aloka soxalarida respublika Iqtisodiy va valyuta siyosatini ishlab chikish va amalga oshirish.

- Xisob kitob ssuda va valyuta opparetsiyalari amalga oshirishning yagona koyda normalarini belgilash.

- Barcha banklar xamda kredit muassasalari pul kredit va valyuta opperatsiyalariga doir O'ZBEKISTON Respublikasi konunlari va koidalariga rioya etishlari ustidan nazorat urnatish.

- Barkaror pul muomilasini va O'ZBEKISTON Respublikasi xududida muomalada bo'lgan pulni xarid kobilyatini saklash.

- Bank ishlari bilan shugullanish uchun litsenziya berish.

- Respublikasi pul va kredit tizimiga raxbarlik qilish.

- Miliy valyutani joriy qilish va u bilan Respubilka x-x ning ta'minlash.

- Respublikaning oltin zaxirasi va olmos fondini shakilantirish.

- O'ZBEKISTON Respublikasi rubl zonasiga kiruvchi davlatlar va boshqa mamlakatlar bilan xamkorliginini mustaxkamlash va rivojlantirishga kumaklantirish ulardan markaziy va miliy banklarda xalkaro banklarda va boshqa moliya-kridit tashkilotlarida O'ZBEKISTON Respublikasi manfaatini ximoya qilish.

- O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankining valyuta fondini vujudga keltirish, davlat valyutasini tartibga solish va nazorat qilish bo'yicha bosh iproil idora vazifasini bajarish.

- Chakana savdo va chet el valyutasida xizmat kursatishga ruxsat berish.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki o'z zimmasiga yo'qlangan vazifalarni amalga oshirish uchun tegishli xizmatlar va musasalar ochish xuquqiga ega.

O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki O'ZBEKISTON Respublikasi oliy majlisi oldida xisobdor bo'lib, boshqaruvchi va ijro etuvchi davlat xokimyat idora oldida mustakildir. Markaziy banka raxbarlikni rais, uning movinlari va a'zolari iborat boshqaruv olib boradi.

Raisni O'ZBEKISTON Respublikasi Prezidenti tayinlab sungra uni oliy majlis tasdiklaydi.

Markaziy bank faoliyati oliy majlisning tegishli kumitalari yoki ulardan topshirigi bilan auditor tashkilotlari tomonidan tekshirilishi mumkun.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki yagona pul xisob kitobi, kridet valyuta investuiyasi, emisiya kassa siyosatini o'tkazish maqsadida bank faoliyati masalalari yuzasidan o'z vakolatlari doirasida respublika xudida joylashgan barcha banklar va boshqa bank musasalari uchun majburiy bo'lgan normativ xujatlar chiqaradi.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankining kridit resuslari quyidagilardan ibarat:

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankida vujudga keltirilgan ustav rezerev va boshqa fondlarning mablaglari.

- O'ZBEKISTON Respublikasi jamgarma bakidagi pul omonatlari.

- O'ZBEKISTON Respublikasi xukumati omonatlari.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki tijorat banklariga to'lovchi kredit resuslari beradi.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki pul muomlaga chiqarish va mumoladan kaytarib olish xukikiga egadir.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki pul birliklarini muomilaga chiqaradi, ularni ishkasatsiya qilish saklash va toshishni tashkil etadi. o'zining muassasalarida pul belgilari rezerv fondlarini vujudga keltiradi.

Respublika inkasaiya boshqarmasi o'zining barcha bulimlari bilan birgalikda O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki tasarufida bo'ladi.

O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki pul kridit orkali respublika iksodini, muomiladish pul massasinini miqdorini va strukturasini tartibga solib turuvchi idora xisoblanadi.

O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki belgilangan tartibda saklanadigan Davlat pul kredit siyosati bosh yunalishlari asosida pul massasi xajmi va sturukturasining tartibga soladi. Muomiladagi pul massasini solish tijorat banklariga beriladigan kreditlarning miqdorini o'zgartirish, kimmatli qog'ozlar va chet el valyutasini xarid qilish va sotish. O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy bankida joylashtiriladigan tijorat banklari majburiy rezevrlari normasini xamda foiz strafkalarni o'zgartirsh yullari orkali amalga oshirilidi. O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki tijorat banklari uchun oxirgi bugin kreditor bo'lib xisoblanadi.

O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki qo'ydagi operatsiyalarni amalga oshirish xuquqiga ega.

- a) Tijorat banklariga ular bilan kelishilgan muddatga kredit berish.

- b) Tulash muddati uch oydan oshmasligi sharti bilan kimmatli qog'ozlarni va veksellarni garovga olib, ularning belgilangan narxdan 90 foizdan kup bo'lmagan miqdor kredit berish.

- v) Chakana savdoni amalga oshirish va chet el valyutasida xizmat kursatish uchun ruxsatnoma berish.

- g) Pul belgilari va tangalar tayorlashni tashirlishi va saklashni tashkil etish.

- d) Rubl zonasiga kiruvchi davlatlardan miliy va markaziy banklari bilan alakalar urnatish.

- e) Respublika tomonidan xalkaro moliya tashkilotlariga a'zolik bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshirish.

O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki O'ZBEKISTON Respublikasining xukumati bilan kelishilgan xolda davlat zayomlarini joylashtirgan xolda ular kiymmatini tulash va ular bo'yicha foizlar tulash bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshirgan xolda davlat qarzlarini xisobini yuritadi.

Tijorat (aktsiyali, pay asosida va xususiy banklar yuridik va xususiy) shaxslarga konunda nazarda tutilgan operatsiyalarni bajarish va xizmatlar kursatish orkali shartnoma asoslarida kredit-xisob kitob va o'zga xil bank xizmati kursatadilar.

Tijorat banklarini, shuningdek chet el kapitali, ishtirokidagi banklar ochish tartib ularni tashkil etish uchun topshiriladigan xujatlar mazmuniga qo'yilgan talablar va ruxsatnoma berish tartibi O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilanadi yangi tashkil etilayotgan tashkil etilayotgan tijorat banklari O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki tomonidan banklarga ruyxatga olish umum respublika kitobida kayt etilgan paytdan xuquqiy shaxs mazmuni oladi.

Tijorat banklarini ochish uchun avvalo markaziy bankdan ruxsatnoma olish kerak bo'ladi buning uchun qo'ydagi xujatlar topshirilishi kerak.

Litsenziya berish to'g'risidagi iltimosnoma.

Ta'xis xujatlari: ta'xis shartnomasi bank ustavlari, ustav kabul kilinganligi va bankdan raxbar organlari joylashgan yangi to'g'risida majlis bayoni.

Iqtisodiy asoslar va zarur xisob-kitoblar.

Muassasalarining molyaviy axvoli to'g'risida auditor tashkilotidan xulosasi.

Muassislar taklif kilayotgan bank raxbarlarining (boshqaruvchi va bosh muxosib) kasb jixatidan munofikligi to'g'risida ma'lumotlar.

Tijorat banki joylashgan erdagi Davlat banki muassasasini ush bu xududda tijorat bankini ochish maqsadga mofik ekanligini tastiklovchi xulosasi, maxaliy xokimiyat va boshqaruv idoralarining tijorat bankini ochishga roziligi xakidagi ma'lumot.

Raxbariyat tarkibida o'zgarishlar sodir bo'lgan takdirda bank yangi tayinlangan mansabdor shaxslarni professeinal maxoratini tasdiklovchi xujatlarni O'ZBEKISTON markaziy bankiga takdim etadi.

Tijorat banklari ruyxatidan o'tkazilgan vaktdan boshlabgina bank operatsiyalarini amalga oshirishlari mumkun.

Tijorat banklari shartnoma asosida bir-birlarining mablarining depozit kridit shaklida jalb etishlari, joylashtirishlari, o'z ustavlarida kursatilgan boshqa o'zaro operatsiyalarni amalga oshirish mumkun.

Mijozlarga kridit berish va o'z zimmasiga olgan majburiyatlarini bajarish uchun mablag etishmey qolgan qolgan takdirda tijorat banklari kredit resurlari olish uchun O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy bankiga murojat qilishlari mumkun.

Banklarning o'z mablaglari bo'lib qo'ydagilar xisoblanadi:

1. Ustav fondi.

Rezervlar va foyda xisobiga vujudga keladigan xamda bankning balasida turadigan boshqa fondlar.

Taskimlanmagan foyda, aktsiyachilar yoki paytlar urtasida aktsiyalarini taksimlash xisobiga exud pay miqdorini oshrish xisobiga olingan mablag.

Bankning aktivlari bo'lib esa qo'ydagilar xisoblanadi:

- a) Xuquqiy va xususiy shaxslarga beriladigan qarzlar.
- b) Kimmatli qog'ozlarga invertitsiyalar.
- v) Kuchmas mol-mulkka inverstitsiyalar.

g) Boshqa aktivlar.

Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz sprafkalari ularning o'zlari tomonidan mustakil belgilanadi. Ammo bu sprafkalar davlat pul kredit siyostiga bosh yunalishlarida belgilab berilgan foiz sprafkalari siyosatga asoslangan xolda xar yili O'ZBEKISTON Respublikasi markaziy banki tomonidan belgilanadigan eng yo'qori sprafkalardan ortik bo'lmasligi kerak.

Bank protset sprafkalari - bank ssuddasidan foydalangalik uchun belgilangan xak miqdori qarz summasiga nisbatan protsenti xisobida undiriladi. Bank protsenti strafkasi rasmiy ma'lum bir davrda o'zgarmeydigan kilib belgilanadi. Bu davlat olgan qarzga, davlat tashkilotlari, moliya idorali veksellari evaziga beriladigan qarzga shuningdek ishonchili daromad keltiruvchi kimmat-baxo qog'ozlar xisobidan berilgan qarzlarga talukli.

Bank protset strafkasi qarzni kaysi tarzda va qanday berishiga bog'liq. Agar kaz xolkaro valyutada yoki xalkaro abligatsiyalar berilgan bank protsent strafkasi yo'qori agar miliy valyuta berilsa past bo'ladi. o'zo? muddat kredit protsent strafkasi yo'qori, qisqa muddatliqarz strafkasi past bo'ladi. Qarz erdam berishda berilganda xam protset strafkasi imtiezli bo'ladi. Bank protsent strafkasi milimal va maksimal darajasi bor.

Milimal darajadagibank protsent strafkasi bankning xarotlarini koplalab zarur kurinmasligini taminlash kerak. Maksimal darajasi esa bankka el katori foyda kurishnm ta'minlashi lozim.

Bank omonat (depozit) lari uchun tulaydigan protsent strafkalari ssudadan foydalangalik uchun boshlangan protsent strafkalaridan past bo'ladi. Bu esa banklarni foyda olib ishlashini ta'minlaydi.

Nazorat uchun savollar.

1. Bank nima?
2. Markaziy bankning vazifalari nimalardan iborat?
3. Bankning qanday turlari mavjud?
4. Tijorat banklari qanday tashkil etiladi?
5. Banklarning o'z mablaglariga qanday mablaglarni kiritish mumkin?
6. Banklar uchun qanday faoliyat takiklangan?
7. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki tizimiga kaysm muassasalar kiradi?
8. Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkasi kim tomonidan belgilanadi?
9. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy bankining kredit resurslari qanday mablaglar xisobiga tashkil etiladi?
10. O'ZBEKISTON Respublikasi Markaziy banki qanday operatsiyalarni bajarish xuquqiga ega?

16. ma'ruza: Moliya тизимини ташкил этиш

Reja:

1. Moliya xakida tushuncha.
2. Moliyaning vazifalari.
3. O'ZBEKISTONni moliya tizimi va uni asosiy zvenolari.

Tayanch ibora. Moliya, moliyaviy resurs, mablag, qiymat, maxsulot, yalpi daromad, taksimlash, ragbatlantirish, nazorat, sotsial ximoya.

I

Moliya kredit munosabatlari pul mablaglari bilan bogli munosabatlardir. Bozor Iqtisodiyotini asosini pul – tovar munosabatlari tashkil etadi.

Moliya – bu xalk xujaligida pul resurslarini xosil etish, ularni taksimlash va ishlatish borasidagi Iqtisodiy munosabatlarni bildiradi.

Xar qanday Iqtisodiy faoliyat, pul talab kiladi. Ishlab chiqarish kayerda bo'lmasin baribir moliyani yuzaga keltiradi. Maxsulot va xizmatlar taksimlangandan sung iste'mol etilishi mumkin. Ular qiymat shaklida taksimlanganda dastlab turli maqsadlarni muljallangan pul resurslari xosil bo'ladi. Ular tovarlarga ayriboshlanib, shundan sung iste'mol kondiriladi. Masalan qiymat shaklidagi maxsulot taksimlanganda uni yaratish uchun sarflangan mexnat kurollaridan qiymatni ifodalovchi qismini amartizatsiya fondi shakliga kiradi. Bu esa moliyaviy resursga aylanadi, yigilib boradi va unga yangi mashinalar olinib, eskirganlarini urni tiklanadi. Ma'lumki umumjamiyat extiyojlari davlat yuli bilan kondiriladi. Bularga atrof muxitni ximoya qilish, mudofa, ijtimoiy tartibni saklash, bir kator nomoddiy soxalarni pul bilan ta'minlash, axolini nochor katlamlarini bokish va boshqalar kiradi. Maskur extiyojlarning kondirish davlatning moliyaviy faoliyati bilan bog'liq, lekin bu bilan davlat moliyani yaratadi deb tushunish kerak emas. Davlat moliyani yaratuvchi emas balki uni shu ishtirokchisidir, chunki davlat ishlaridan tashkarida xam masalan tadbirkorlikda, oila dorasida xam moliya alokalari mavjud.

Moliya ishtirokchilari xar xil lekin moliyani moliya kiladigan umumiy asos bor. Bu maxsulot qiymatini taxsimlashdir. Maxsulot ishlatish uchun taksimlanganda pul shaklidagi moliyaviy fondlar xosil bo'ladi. Ular tabiatan moliyaviy resurs xisoblanadi. Moliyaviy resurslarni tashkil etishda va ishlatishda ishtirok etuvchilar moliyaviy munosabatlarning sub'ekti xisoblanadi. Moliyaviy munosabatlardan eb'ekt pul resurslari xisoblanadi. Lekin ular albatta moddiy maxsulotdan ma'lum qismini o'zida ifoda etadi. Moliya munosabatlariga xos bo'lgan xususiyatlar moliyaning vazifalarida o'z aksini topadi.

Moliyaning vazifasi- bu moliya moxiyatinning xo'jalik faoliyatidagi aniq kuritnish uning ifodasidir. Moliyani – taksimlash ragbatlantirish, sotsial ximoya, Iqtisodiy informatsiya vaziflari mavjud.

Taksimlash vazifasi- moliya vositasida jzamiyatda yaratilgan yallpi miolliy maxsulot va uning asosiy qismi milliy daromad xo'jalik sub'ektlari urtasida taksimlanib pul fondariga aylantiriladi. Ishlab chiqarishni o'zida yuz beradigan taksimlash birlamchi taksimlash deb ataladi. Uning natijasida birlamchi daromad yuzaga keladi: ya'ni foda, ish xaki fondi, sotsial sugurta uchun ajratmalar, amartizatsiya, puli tashkil topadi. Maslan: ishlab chiqarishda 100milyard sumlik maxsulot yaratilsa unda qiymat taksimlanib, 6 milyard sumlik amartizatsiya fondiga 20 mlr sumlik ish xakiga 15 mlr sum foizda sotsial sugurtaga 5 mlr ajratiladi. Amartizatsiya fondi ishlab chiqarishni kayta tiklashga ketadi. Xech kachon u ish xaki sifatida berishmaydi. yoki sugurta uchun sarflamaydi. Aksincha amartizatsiya fondi vazifasini ish xaki bajara olmaydi. Birlamchi taksimlashdan sung ikkilamchi yoki kayta taksimlash yuz beradi. Bir marta taksimlangan maxsulot qiymati moliya vositalari: (erdamida) soliklar va xar xil to'lovlar erdamida kayta taksimlanadi. Maslan: taksimlanish tufayli xosil bo'lgan 20 mlr sum ish xakini 5 mlr sumga teng qismi

daromad soligi shaklida, 15 mlr sumlik foydaning 8 mlr sumga teng qismi to'lovlar shaklida davlatga tegadi. Endi davlat o'ziga tekkan 13 mlr sumni kayta taksimlaydi. 2 mlr sumni ishsizlik ifodasiga, 5 mlr sumni mudofaga, 5 mlr sumi boshqarish ishga ajratadi. Daromad kayta taksimlanganda moliyaviy munosabat kaytatdan ishlab chiqarish va boshqa soxa, turli korxona tarmoqlar urtasida, korxona va axoli urtasida yuz beradi.

Ragbatlantirish vazifasi – moliya vositalari orkali xo'jalik sub'ektlarini Iqtisodiy faollikka undashdan iborat Iqtisodiy ragbatlantirish vositasi ta'simotdir. Ammo bundan taksimlash ragbatlantirish funktsiyasi aynan bir narsa deb xulosa kilib bo'lmaydi, gap shundaki, taksimlash xar doim xam ragbatlantirish muljallamaydi.

Masalan: moliyadan pul ajratib kelishlardan bepul ukitish, davolash, nogironlarga, kup bolali oilalarga, nafakalar tulash bu ishlab chiqarishni ragbatlantirilmaydi albatta. Ammo moliyada ragbatlantiruvchi tomon xam mavjud. Bu moliya tizzimida ishlatiladigan soliklar, to'lovlar, sub'sidiyalar. Solikdan imtiaz berish korxonalar ishlab chiqarishini kngaytirish uchun ketadigan invistitsiyani kupaytiradi. Ishlovchilarga kuprok mokofot berish ta'minlab, ularni yaxshi ishlashga undaydi. Boj pulini kamytirish orkali eksport ragbatlantiriladi., import qisqartiriladi. Kerak bo'lganda zararni oplash uchun sub'sidiya berish korxonani moliviya soglomlashtirish vositasi bo'ladi. Sotsial ximoya vositasi – jamiyat a'zolari ma'lum katlamlarining minimal tirikchilik yuritish moliviya jixatdan ta'minlash turish ya'ni moliyaviy kafolatlashdan iborat. Jamiyatda shunday nochor ijtimoiy katamlar borki ular ob'ektiv sabablarga ko'ra o'zini – o'zi tula ta'minlay olmaydi. Ularni tirikchiligini maxsus tashkil etilgan pul mablaglari xisobidan: maslan ishchsizlik nafakalari, bolalar uchun nafakalar nogironlik pensiyalari ta'minlanadi. Bu mablaglarni nafakat davlat balki korxona tashkailotlar jamoat birlashmalari o'z mablaglari xisobidan uyushtiradilar. Moliya voitasida axolining ma'lum katlamlarini ximoya qilish bilan birga xammaga tegishli bo'lgan ommaviy sotsil kafolatlari xam bor. Axolni sog'lig'ini ta'minlash umumiy urta ta'lim berish atrof muxitni soglomlashtirish kabi sarflar borki ular borgan nazarda tutib moliyalashtiriladi. Bozor Iqtisodiyotiga utish davrida narx kutarilishi munosabati bilan axoli ko'rgan zarar qisman kompensatsiyalanadi, ya'ni axoli pul daromadlari oshiriladi.davlat byudjetit datatsiyalaydigan narxlar va ta'riflar amal kiladi. Ya'ni bazi tovar va xizmatlardan axoliga sotish narxi, undan xakikiy narxidan ancha past bo'ladi. Oradagi fark davlat byudjeti xisobidan koplanadi. Maslnan O'ZBEKISTONda 1 kg bugdoyni xarid narxi 80 sum bo'lgan xolda 1 kg un axoliga 30 sumdan sotiladi.

Iqtisodiy axborot berish vazifasi – xo'jalik sub'ektlari va umuman jamiyat Iqtisodiy faliyatning moliviya yakunlari xsusida ma'lumot va xabarlar berib turishdagn iborat bo'lib, Iqtisodiyotni boshqarishda kul keladi. Iqtisodiy xolat moliyada o'zining miqdoriy ifodasini topadi. Moliviya kursatkichlar orkali ishlab chiqarishning kanly xolatda ekanligini kuzatish mumkin. korxonalarning moliyaviy axvoliga qarab, ularning xo'jalik faoliyati yaxshi yoki emonligi xususida xulosaga kelish muki. Moliyaviy axborotga qarab tadbirkorlar o'z ishining borishi, o'z sharoitlarining axvoli, rakobatchilar imkonidan ogox bo'ladilar. Tadbirkorlik uchun xoli moliyaviy axborot kerak bo'ladi va uni auditorlik xizmati ta'minlab turadi.

Auditorlik xizmati – bu korxonalar, firmalar, kompaniyalar xo'jalik moliyaviy faoliyatini taxlil etib xisobotlar ekspertizasini o'tkazish, ularning moliviya axvoli to'g'risida xolisona axborot etkazib turish va xulosalar chiqarishdir.

Moliviya axborot moliyaviy menejmentga (boshqarish) xizmat kiladi.

Moliya o'z vazifalarini aniqlash moliyaviy vositalar orkali bajariladi – xarajatlar amortizatsiya, foyda, aktsiya kursi, dividend soliklar, to'lovlar, bosh xaki, sugurta xaki subsidiya, dotatsiya, kompensatsiya kabilar shular jumlasiga kiradi. Ular ayni vaktida moliyaviy resurslarni tashkil etadilar. Masalan: dividend miqdorining oshib borishi aktsiya chiqargan kompaniya moliyaviy axvolidan yaxshiligidan darak beradi. Natijada aktsiya kursi oshadi, kompaniyaga tashkaridan pul okib kelishi va uning zurayib ketishi ta'minlanadi.

Moliyaviy resurslari ishlab chiqarishni kengaytirish uchun pul manbai bo'lib xizmat kiladi.

Moliyaviy resurslar Iqtisodiyotni kutilmagan xodisalardan masalan: tabiiy ofatlar, falokatlardan yoki dune bozor narxini pasayib ketishidan ximoya kiladi. Moliviya resurslar ikki turga bulinadi:

Mikroresurslar.

Makroresurslar.

Mikroresurslar – korxona, firma, kompaniya, jamoat uyushmalari doirasida bo'lib, xo'jalik sub'ektlarini o'ziga tegishli va qarz olgan pul mablaglaridan iborat.

Makroresurslar – ular umumdavlat mikesida tashkil topadi. Ular byudjet xisobidan yoki byudjetdan tashkari fondlar xisobidan paydo bo'ladi. Davlat byudjeti, pensiya fondi, ishsizlik fondi va xokazolar.

Davlat o'z kulidagi moliya resurslaridan foydalanib byudjetdan moliyalashtirish, dongatsiya berish, soliklardan ozod qilish, soliklarni engillashtirish orkali Iqtisodiyotga ta'sir kursatadi. Moliyani Iqtisodiyotga ta'siri bir kator vositalar erdamida boradiki ular barchasi birgalikda moliya mexanizmini tashkil etadi.

Moliya mexanizmi moliyaviy munosabatlarni amalda ulantirishning shakli uslubidir.

Nazorat uchun savollar.

1. Moliya nima?
2. Moliyaviy resurslar deganda nimani tushunasiz?
3. Moliyani qanday vazifalari bor?
4. Auditorlik xizmati xakida nima deya olasiz?
5. Moliyaviy resurslar necha turga bulinadi?
6. Korxonani moliyaviy resurslari tarkibi va unda o'z mablaglarining tutgan urni qanday?
7. Moliyaviy resurslardan foydalanish foydalanish samaradorligini oshirish uchun korxonada qanday ishlarni amalga oshirish kerak?
8. Moliyani taksimlash vazifasini izoxlang?
9. Moliyani ragbatlantirish vazifasini kuzda tutadi?
10. Moliyaviy vositalar nima?

17.ma'ruza: Davlat byudjeti, uning moxiyati vazifalari.

Reja:

1. Davlat byudjetiva uni moxiyati
 - a) Davlat byudjetini moxiyati va siyosiy Iqtisodiy axamiyati.
 - b) Davlat byudjetining moliya tizimidagi etakchi roli.
2. O'ZBEKISTON byudjeti tizimi.
 - a) Davlat va maxalliy byudjetilar.
 - b) Davlat byudjetidaromad va xarajatlari.

v) Davlat byudjetikamomati.

Tayanch ibora. Byudjet, maxalliy byudjet, yalpi milliy maxsulot, xarajat, daromad, markazlashtirilgan fond, kamomad, balans, solik, qisqa muddatli majburiyat.

Davlat byudjetidavlat moliyasi markaziy urinni egallaydi. Byudjeti tizimi murakkab mexanizm bo'libmuayyan mamlakatning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy-Iqtisodiy tuzumi, shuningdek davlat kurilishini aks ettiradi. Mazkur tizim muayyan davlatni tavsiflaydigan ijtimoiy-Iqtisodiy, xuquqiy va boshqa xususiyatlarning butun majmui asosida shakillanadi.

Mamlakat byudjetiining tarkibi avvalo uning uning davlat kurilishiga bog'liqdir. Unitar tuzumga ega bo'lgan mamlakatlarda byudjeti tizimi bamisoli kavatli kurilmaga – davlat byudjetiva maxalliy byudjetilarga ega bo'ladi. Federativ tuzumga ega bo'lgan mamlakatlarda (AKSh, GFR) oralik bugin – shtatlar, ulkalar (viloyatlar) va ularga muvofiq ma'muriy tuzilmalarning shtatlari mavjud.

Davlat byudjetipul resurslarining markazlashtirilgan fondi bo'lib, mamlakat xukumati davlat apparati, kurolli kuchlarni tutib turish, shuningdek ijtimoiy-Iqtisodiy funktsiyalarni bajarish uchun uni tasarruf etadi. Xozirgi shart-sharoitda byudjeti davlatning Iqtisodiyotini tartibga solish, xo'jalik kon'yunkturasiga ta'sir kursatish, shuningdek buxranga karshi chora-tadbirlarni amalga oshirishning kudratli vositasi xamdir

Xozirgi davlat byudjeti uning butun xilma-xil funktsiyalarini aks ettiradigan murakkb, kup kurinishli xujjat xisoblanadi. Avvalo byudjetida davlat xarajatlari va daromadlari tartibi o'z aksini topadi. Xarajatlar byudjeti kurollarining sarflanish yunalishlarining va maqsadlarini kursatadi. o'z tarkibiga ko'ra byudjetining xarajat moddalari quyidagilarga bulinadi: davlatni boshqarish xarajatlari; xarbiy xarajatlar; ijtimoiy-Iqtisodiy xarajatlar; davlatning xo'jalik kurilishi xarajatlari; tashki Iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish xarajatlari.

Davlat funktsiyalarining kengayishi davlat xarajatlarining mikiyoslari tez sur'atlar bilan kupayishiga olib keladi. Ular YaMMning usish sur'atlaridan ancha jadal boradi. Masalan, AKShda davlat xarajatlari XX asrda 350 baravardan kuprok oshdi. 1980-89 yillar mobaynidagina federal byudjeti xarajatlari ikki baravardan kuprok oshdi (433,5 mlrd. AKSh dollaridan 877,2 mlrd. AKSh dollariga etdi).

Iqtisodiyotning ishlab chiqarish sektorlari faoliyati uchun eng kulay shart-sharoitlarni yaratish bilan bog'liq xarajatlar davlat xarajatlarining eng muxim moddalari katoriga kiradi. Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini barpo etishga doir, birinchi navbatda – ta'lim va soglikni saklash xarajatlari xam borgan sari kuprok urin egallab kelmokda.

Maxalliy byudjetilar davlat moliya tizimining muxim tarkibiy qismi xisoblanadi. Ularning xarajatlari xisobiga birinchi navbatda kommunal kommunal mulk ob'ektlari, yullar, maktablar kurilishi aloka vositalarini rivojlantirish, shuningdek uy-joy kurilishi pul bilan ta'minlanadi. Maxalliy xokimiyat organlari byudjetiidan maxalliy ma'muriyatni, shuningdek maxalliy byudjeti muassasalarini tutib turish uchun xam foydalaniladi.

Maxalliy byudjetilar xarajatlarida ijtimoiy-madaniy extiyojlar, soglikni saklash ob'ektlariga doir, Iqtisodiy muvozanatni kullab turish xarajatlari xam muxim urin tutadi.

Davlat byudjetidaromadlari birinchi navbatda markaziy va maxalliy xokimiyat organlari undiradigan soliklardan, davlat zaamlari, shuningdek byudjetidan tashkari yoki

maqsadlifondlardan olinuvchi tushumlardan iborat bo'ladi. Bunday fondlarni barpo etish aniq maqsadlar uchun, avvalo ijtimoiy Iqtisodiy tushdagi maqsadlarga yirik moliya resurslarini safarbar etish zaruriyati bilan shartlangan. Ular katoriga ijtimoiy sugurta, yullar kurish, atrof muxit muxofazasi, kadirnlarni tayerlash va kayta tayerlash va kupgina boshqa maqsadlar kiradi. Ularning miqdori muntazam ravishda oshib bormokda, bunga AKSh federal byudjetiini misolkilib keltirish mumkin, uning doirasida 800 dan ortik ana shunday fondlar mavjud.

Milliy daromadni kayta taksimlash, mamlakatda yangidan yaratilgan qiymatning kattagina qismini davlat ixtieriga olish davlat barcha daromadlarining umumiy moddiy asosi xisoblanadi. Soliklar, davlat zaemlari, shuningdek byudjetidan tashkari fondlardan tushumlar ana shu kayta taksimlash mexanizmining eng muxim tarkibiy kisimlaridir.

O'ZBEKISTON Respublikasi davlat byudjetiasosan soliklar erdamida tuplanadigan xamda davlat tomonidan uning funktsiyalari va vazifalarini amalga oshirish uchun ishlatiladigan pul mablaglarining markazlashtirilgan fondlaridir, u konun kuchiga ega, respublika Oliy Majlisi tomonidan tasdiklanadi.

Davlatning Iqtisodiy siyosatini xaetga tatbik etish asosiy vositalaridan biri bo'lgan byudjeti tizimi O'ZBEKISTON Respublikasi davlat byudjetifaoliyat kursatilishining tashkiliy shakli xisoblanadi.

O'ZBEKISTON Respublikasi byudjeti tizimi ikki bugtndan iborat:

O'ZBEKISTON Respublikasi davlat byudjeti– davlat byudjetii

Korakolpogiston Respublikasi davlat byudjetii, viloyat, Toshkent shaxri, respublika tuman va shaxarlari maxalliy byudjetilari.

O'ZBEKISTON Respublikasi byudjetibir butundir, ya'ni byudjeti tizimi barcha buginlari – davlatning yagona davlat byudjetiiga kiradigan Korakalpogiston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shaxri, respub-likasi shaxar va tuman byudjetilarining o'zviy birligini bildiradi. Byudjeti birligini O'ZBEKISTON Respublikasi Iqtisodiy tizimining yaxlitligi belgilab beradi.

Byudjeti tizimi butun respublika xudida amal kilaetgan davlat daromadlari xamda umuman respublikani Korakalpogiston Respublikasi viloyatlar, Toshkent shaxri, shaxarlar va tumanlarni ijtimoiy-ikhti-sodiyriyojlantirishga yunaltiriladigan davlat xarajatlarini bir butun tizimiga asoslanadi.

Byudjetining yaxlitligi byudjetiga doir prognozlashlar uslubiyati va tashkil etilishi bir butunligini kafolatlaydi.

Byudjetining yaxlitligi tufayli respublika (davlat) O'ZBEKISTON Respublikasi tasarrufiga pul resurslarining yagona markazlashtirilganfondini oladi, uni byudjeti tizimining fakat biror-bir buginiga takdim etish mumkin emas xamda O'ZBEKISTON Respublikasi davlat byudjetiiga birlashtiriladigan barcha byudjetilarning majmui sifatida ifodalanada.

Respublika byudjeti tizimining yaxlitligi va bir butunligi konun tomonidan mustaxkamlab qo'yilgan, unda qo'yi byudjetilarningxar biri yo'qori buginga kirishi kuzda tutilgan. O'ZBEKISTON Respublikasi byudjeti tizimining etakchi bugini – umumrespublika byudjetii. U umumdavlattusidagi va umuman jamiyat extiyojlarini ifodalaydigan tadbirlarni moliyalash umumdavlat resurslari bir qismini bevosita davlat xokimiyatining oliy ijroiya va farmoyish berish organi – O'ZBEKISTON Respublikasi xukumati tasarrufida markazlashtirishni ta'minlaydi. Milliy daromadni Korakalpogiston

Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxri urtasida taksimlash va kayta taksimlash jarayoni umumrespublika bi orkali tartibga solinadi.

O'ZBEKISTON Respublikasi byudjeti tizimining muxim tarkibiy qismi maxalliy byudjetlardan iborat. Ular O'ZBEKISTON Respublikasi faoliyatini amalga oshirish uchun davlat xokimiyatining xarbir maxalliy organi tasarrufida real tizimi maxalliy extiyojlarni tularok xisobga olish va ularni davlat markazlashtirilgan tartibda amalga oshiradigan chora-tadbirlar bilan to'g'ri solishtirish imkonini beradi. Shuning uchun maxalliy xokimiyat organlari maxalliy byudjetiga daromadlarkelib turishini kupaytirish va resurslardan avaylab foydalanishdan manfaatdorlar, chunki joylarda Iqtisodiyot va madaniyatninngusish sur'atlari maxalliy rezervlarini safarbar etishga, mablaglarni rejali sarflashga doir ishlarni tashkil etishga bevosita bog'liq bo'lib, bu esa, o'z navbatida O'ZBEKISTON Respublikasi davlat byudjetiini muvofakiyatli bajarishga imkon yaratadi. Maxalliy byudjetlardan uy-joy-komunal xo'jalik va obodomashtirish, ta'lim va soglikni saklash muassasalari (maktablar, kasalxonalar, maktabgacha bolalar muassasalari va x.k), ijtimoiy ta'minotgadoir tadbirlar va xokazolar moliyalanadi.

Davlat byudjeti daromad va xarajatlar balansi shaklida tuziladi xamda mamlakat byudjeti fondini shakllantirish mabaalari va undan foydalanish yunalishlarini aks ettiradi. Shuning uchun xilma-xil alokalarni aks ettiruvchi byudjet kursatkichlari aniq – ravshan belgilanishi umumdavlat mikiyosidagi faol moliyaviy nazorat uchun asos yaratadi.

Davlat byudjetining prognoz kursatkichlari va uni amalda ijro etish jamiyatda Iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni baxrolash imkoniyatini berib, uni ijro etishda shakllangan, muayyan boshqaruv va Iqtisodiy karorlar kabul qilishni takozo etadigan, xakikiy ma'lumotlarning prognoz ma'lumotlaridan tafovutlar to'g'risida ogoxlantiradi.

Soliklar tizimi Respublika byudjeti tizimining tarkibiy qismi bo'lib, davlatda undiriladigan solik va yigimlarning, shuningdek ularni undirish shakl va usullarining majmuidir. U davlat xarajatlarining katta qismini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga davat etilgan va takror ishlab chiqarish jarayoniga va ijtimoiy munosabatlar soxasiga ta'sir kursatishning Iqtisodiy usullarini amalga oshirish uchun foydalaniladi. Solik tizimining tarkibi jamiyat barcha ijtimoiy katamlari, eng avvalo ijtimoiy jixatdan eng nochor tabakalar manfaatlariga buy sundirilgan xamda respublika axolisining turmush darajasida zarur muvozanatni ta'minlashni kuzda tutadi.

Byudjet jareni davlat dromadlari va xarajatlarini balanslashni (tengalashtirishni) takozo etadi. Birok maliyotda deyarli xamma mamlakatlarda xozirgi vaktida davlat xarajatlarining daromdlardan anchagina mikesda oshib ketish kuzga tashlanadi. Xaetning turli soxalarnda davlat rolining o'zluksiz oshib borish, uning Iqtisodiy va ijtimoiy funkiyalari kegayishi, xarbiy xarjatlarning, davlat aparati x'odimlarining kupayish va xokazolar byudjet kamomadi kupayib ketishiing asosiy sabablari xisoblanadi. Byudjet xarajatlarining kupayishi solik tushumlarining shak – shubxasiz kupayishiga olib kelmaydi, kup mamalkatlarda byudjet kamomadining kupayishi o'zluksiz tus va keng mikes kasb etadi.

Byudjet kamomadlarining dinamikasi xo'jalik kon'yukturasining joriy o'zgarishlari, ishlab chiqarishning vakti-vakti bilan tushkunliklar va yo'qsalishlarini xam aks ettiradi. Kayta ishlab chiqarishning siklik buxronlari davrida byudjetga solik tushumlari summasi kamayadi. Ayni vaktida davlat ijtimoiy extiyojlarga (ishsizlik nafakasi va b.), shuningdek Iqtisodiyotning muayyan soxalarini kullab-kuvatlash, umumdavlat axamiyatiga ega

bo'lgan tarmoqlarda investitsiyalar hajmini saklab kolish uchun o'z xarajatlarini kupaytirishga majburdir.

Davlat moliyasining chukur balanslanmaganligi okibati bo'lgan byudjet kamomadlari o'z navbatida pul muomalasi soxasida chukur larzalarning sababchisi buldi. Byudjet kamomadlarini tartibga solish xozirgi davlatning Iqtisodiyot soxasidagi faoliyatining eng keskin muammolaridan biriga aylandi.

Davlat krediti byudjet kamomadlarini koplashning eng muxim shartiga aylandi. Davlat keriditi deganda davlat qarz oluvchi yoki kreditor sifatida maydonga chikadigan moliyaviy-Iqtisodiy munosabatlarning butun majmiu tushuniladi. Byudjet kamomadlarini koplash uchun davlat qarz oluvchi sifatida chikadi. Davlat moliya resurslarini o'zgartirish asosiy shakli davlat zaem obligatsiyalarini chiqarishdir. Ularni joylashtirish mobaynida davlat axoli, banklar, sugurta va sanoat kompaniyalarini vaktincha bo'sh bo'lgan pul mablaglarini jalb etadi. Davlat qanday manbalar xisobiga o'zi uchun zarur resurslarni safarbar etishi masalasi pul muomalasi xolati va umuman Iqtisodiyot faoliyati uchun goyatda muxim axamiyatga egadir. Agar xazina majburiyatlari xususiy sektorda joylashtirilsa, pul resurslarining vaktincha ularningxususiy egalaridan davlatga kayta taksimlanishi yuz beradi. Buning uchun davlat xazinasini o'z qog'ozlarini sarmoya egalarini kiziktira oladigan etarlicha yo'qori foizlar bilan chiqarishi kerak. Davlat qarzi bo'yicha foizlar tulanishi byudjetning asosiy xarajat moddalaridan biri xisoblanadt. Shunday kilib, davlat qarzlarini xususiy sektorda joylashtirish o'z navbatida byudjet xarajatlarining yanada kupayishiga imkon yaratadi.

Lekin xazina o'z majburiyatlarini fakat xususiy sektorda joylashtiribgina kolmay, ularni Markaziy (emissiya) bankda xisobga olishi xam mumkin. Xazina majburiyatlarini xisobga olib, bank muomalaga tovar massasining kupayishi bilan boglanmagan to'lov vositalariningkushimcha hajmini chiqaradi. Bunday xolda yuz beradigan «davlat qarzi pulga aylantirish» kup mamlakatlar uchun ancha tipik bo'lgan vaziyatni namoyon etadi, ya'ni davlatning xaddan tashkari bo'lgan xarajatlarini moliyalash pul muomalasini barkarorligini kuporishda bevosita sababga aylanadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, xukumat ssuda sarmoyalari bozoriga qarz oluvchi sifatida kadam qo'yganida, bu narsa pul resurslarining talab va taklifi nisbatiga sezilarli ta'sir kursatadi. Foiz stavkalari anchagina oshadi, buning natijasida kapital qo'yilmalarni moliyalashning umumiy shart-sharoiti emonlashadi va investorlar bir qismini pul bozoridan o'ziga xos «sikib chiqarish» yuz beradi. Ana ush sababdan kelib chikib, kredit xisobiga moliyalanadigan iste'mol xarajatlari bir qismining xam qisqarishi extimoldan xoli emas. Davlat qarzlarining bunday okibtlari iktodiy nazriyada ikib chakarish effekti nomini olgan. Davlat kreditini rivojlantirish dvalat qarzi boshqarishning ncha murakkab tuzilmasini yaratish bilan boradi. Yangi zayemlar hajmlarini, ularni chiqarish muddatlarini, xazina majburiyatlarini bo'yicha foiz hajmlarini, ularni joaylashtirish usullarini belgilash ushbu bobdagi eng muxim tadbirlar xisoblanadi.

Davlat zaemlari turli muddatlarga chiqariladi va ana shu belgiga ko'ra qisqa muddatli, urta muddatli va o'zo? muddatli zayemlarga bulinadi.

Ular orasidagi tafovutlr ancha shartli. Odatda qisqa muddatli zayemlarga 1 yilgacha bo'lgan, urta muddatli zayemlarga 3-5 yilgacha, o'zo? muddatli zayemlarga 5 yildan ortik muddatga doir zayemlar kiritiladi.

Muddati bo'yicha qarzni turli xillari urtasidagi nisbat masalasi davlat qarzi boshqarish uchun muxim axmiyat kasb etadi. Inflyatsiya tamoyillarining kuchayishi va

pul muomalaini umumman olganda barkarorizligi sharoitida qisqa muddatli qarzlarning salmogi oshadi. Pullarning jadal inflyatsion kadsizlanishi sharoitida investorlar o'z mablaglarini xukumatning o'zo? muddatli majburiyatlariga qo'yishdan kochadilar, kreditorlar inflyatsiya jarayonlari ta'sirida kadrizlanishi xavfi bilan kamrok boglangan qisqa muddatli xazina majburiyatlarini afzal ko'radilar. Davlat qarzining muntazam tusda kupayishi okibatida milliy daromad foiz to'lovlari shaklida borgan sar kuprok kayta taksimlanadi. Yirik byudjet kamomadlari va davlat majburiyatlari bo'yicha foiz to'lovlari usishi sharoitida xazina qarzlarni tulash vaktini iloji boricha orkaga surishga xarakat kiladi. Ana shu maqsadda davlat zayemlarini konversiyalash tajribasi kullaniladi. Bunda malga oshirilaetgan tadbirlarning moxiyati shundan iboratki, qarzni o'zish muddati orkaga surilsin, davlatning qisqa muddatli majburiyatlari imkoni boria urta va o'zo? muddatli majburiyatlarga aylantirilsin. Bunda turli usullardan foydalanishlari mumkin. Xazina o'zining qisqa muddatli majburiyatlarini (investorlar roziligi bilan) urta va o'zo? muddatli zayemlarga almashtirish mumkin. U o'zining qisqa muddatli majburiyatlarini ancha yo'qori fioz bilan yangi o'zo? muddatli zayem chiqarish xisobiga sotib olishi mumkin. Bu xil tadbirlar qisqa muddatli samara berishi va xukumatning moliyaviy axvolini bir oz engilliashtirishi mumkin, lekin ular byudjetni mustaxkam barkarorlashtirishga erdam bera olmaydilar., zero odatda ular fioz stavkalarini yanada oshirishva piravardida qarzlarning umumiy summasi usishi bilan boglangandir. Davlat qarzini boshqarishning ancha murakkab mexanzmidan foydalanib, xazina byudjet kamomadlarini koplash uchun mikesiga ko'ra ulkan moliyaviy resurslarni jalb etishi mumkin . biroq davlat moliyani tartibga solganda fakat byudjetning balanslanganiga erishishni kuzlamaydi. Bundan tashkari, byudjet va kredit-pul siyosati makroIqtisodetni tartibga solshning ancha keng vazifalarini xam xal etishga yunaltirilgan. Antitsiklik siyosat yuritish, ish bilan bandlikni tartibga solish, to'lovga kobillikning umumiy darajasi va umuman faol ishbilarmonlikni tartibga solish shular jumlasiga kiradi.

Talabning etarlicha emasligi va Iqtisodiy faollik umumiy darajasining pasayishi, Iqtisodiyotning buxronga yuz tutishi xavfi sharoitida byudjet xarajatlarini kupaytirish va soliklarni pasaytirish chora-tadbirlari omaalga oshirilmokda. Davlat xarajatlarining jadal oshishi yalpi talabning umumiy xajmini kupaytirmokda. Soliklarni pasaytirish ayniksa urta va mayda kompaniyalarning kapital qo'yilmalari kupayishi uchun ancha kulay shar-sharoit yaratadi. Bunda soliklar kamayishi davlat xarajatlarining mukarrar ravishda davlat byudjetlari kamomatini kupaytirish va infilatsiya jarayonlarini kupaytirish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Xarajatlarning daromadlaridan bunday oshib ketishi aktiv byudjet kamomadlari nomini oldi. Ayni vaktida Iqtisodiy faollik tushkunligi natijasida davlat daromadlarining qisqarishi yuzaga keltirgan kamomadlar passiv kamomadlar nomini oldi.

Kamomadli moliyalash kontseptsiyasi yangi keynischalik yunalishiga mansub Iqtisodchilarning nazariy ishlanmalarida muxim urin egaladi. Uning asosiy koidalaridan Garb Iqtisodchilari urishdan keyingi davrda Iqtisodiyotning davlat tomonidan tartibga solishi madellarini ishlab chikishda xukumat doiralariga amaliy tavsiyalarni ishlab chikishda keng foydalandilar. Shu bilan birga kamomadli moliyalash goyalarini amaliyotda ruebga chiqarish kutilganidek samarali bo'lib chikmadi. Ayniksa 60-yillar va 70-yillar boshida namoyon bo'lganidek, uni kullanish Iqtisodiyotning inflyatsiyaga borkaror emasligini anchagina kuchaytirgani ushbu kontseptsiiyaning eng noxush qismiga

aylandi. Aktiv byudjet kamomadlari bundan kolishmagan xolda qarzni pulga aylantirishga, pul massasini xakikatda nazoratdan xoli ravishda kupayishiga va milliy valyutalarning kadsizlanishga imkon yaratdi. Shu tarzda o'zo? muddatli kurinishda aktiv byudjet kamomadlari muayyan sharoitda axolining xarid kobiliyati pasayishi va Iqtisodiyotga davlat xarajatlari samarador ta'sirining pasayishi sababchi bulishi mumkin. Bunday sharoitlarda Iqtisodiyotni «sovutish», inflyatsion kizib ketishlarga karshi ko'rash davlat tomonidan tartibga solishning eng muxim muammolaridan biriga aylandi.

Deflyatsion (inflyatsiyaga karshi) tadbirlarning murakkabligi shundaki, ular davala xarajatlari qisqartirilishini, kredit kimmatlashishini, pul massasi sikuvga olinishini takozo etadi. Bularning xammasi o'z navbatida yalpi talabni jilovlashga, kapital qo'yilmalarni pasaytirishga, demak, faol ishbilarmonlikning tushkunligi va ishsizlikning kupayishiga imkon yaratadi.

Shunday kilib, davlat qarzlari muammosi pul muomalasi, byudjet siyosati, Iqtisodiy faollikka va ijtimoiy soxadagi jarayonlariga davlat ta'siri samaradorligi muammolarining murakkab majmui bilan bevosita boglangan.

Nazorat uchun savollar.

1. Davlat byudjetini moxiyati nimadan iborat?
2. Davlat byudjeti moliya tizimida qanday urin tutadi?
3. Davlat byudjetini daromad nimalardan tashkil topadi?
4. Davlat byudjeti xarajatalari qanday maqsadlarga sarflanadi?
5. Davlat byudjeti kamomadi deganda nimani tushunasiz?
6. Davlat byudjeti kim tomonidan tasdiklanadi?
7. O'ZBEKISTON Davlat byudjeti necha bugindan iborat?
8. Davlat byudjeti daromadlar va xarajatlar balansi nima?
9. Davlat byudjeti kamomadini koplash uchun qanday chora tadbirlar kulaniladi?
10. Davlat zayomlari nima maqsadda chiqariladi?

18.Mavzu. Moliya kredit siyosati

Reja

1Moliya-kredit siyosatini tartibga solish - iqtisodiy barnarorlik.

2Moliya siyosati mexanizmi.

3Bank nazorati va moliya muassasalari faoliyatini rivojlantirish yo'llari.

1. Moliya-kredit siyosatini tartibga solish— iqtisodiy barqarorlik

O'z navbatida keyingi maqsadlarni aniq ifodalash uchun pul-kredit sohasida vujudga kelgan amaldagi vaziyatni ob'yektiv baholash hamda ushbu vaziyatda ilgari rejalashtirilgan maqsadlarning aks etish tabiatini taxlil qilish zarur. Moliya-kredit siyosatini ishlab chiqadigan va amalga oshiradigan organlar bozorda yuz berayotgan xodisalarni ko'zatib borish hamda nazorat qilishi kerak.

Bundan tashqari u samarali vositalarga ham ega bo'lishi kerak. Bu vositalar yordamida mavjud ahvolga kerakli yo'nalishda ta'sir ko'rsatish imkoniyati tug'iladi.

Pul massasining xaddan tashkari ko'payishi mamlakatda ishlab chiqarilgan yoki chetdan keltirilgan tovarlarga qilinadigan harajatlarning yuqori sur'atlar bilan o'sishiga ya'ni narx-navoning kutarilishiga olib keladi. Agar qisqa muddat ichida mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarni taklif qilish moslanuvchanmasligi bilan tubdan farq qilishini hisobga oladigan bo'lsak, iqtisodiyotda yuksak o'sish sur'atlari tufayli ancha-muncha inflyatsiya vujudga keladi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarning cheklangan miqdorda taklif qilinishi tufayli pul mablag'larining talaygina qismini chetda ishlab chiqarilgan tovarlarga yo'nalitirilishi oqibatida to'lov balansida tang xolat yuz beradi.

Iqtisodiyotga tizimli to'zatislar kiritish bo'yicha tizimlarni amalga oshiriladigan mamlakatlarda inflyatsiyaning yuqori darajasi sust iqtisodiy o'sishi va tashqi balansning notengligi bilan ajralib turadi.

Moliya-kredit siyosatining maqsadi mamlakat ichida likvidlikni o'sishi, hukumatning iqtisodiy o'sishi, inflyatsiya va to'lov balansiga doir maqsadlarga mos kelishi kerak. Shu jihatdan olganda, pul agregatlarini nazorat qilish choralari iqtisodiyotga to'zatis kiritish tadbirlarida muhim rol uynaydi. O'zbekiston iqtisodiyotini barqarorlashtirish strategiyasi nuqtai nazaridan qaraganda pul-kredit siyosati ortiqcha harajatlarning oldini olish kerak. Keng ma'noda aytganda, moliya siyosati iqtisodiyotda resurslardan foydalanishning samaradorlik darajasini belgilab beradi, moliyaviy mablag'larni safarbar etish va ulardan foydalanish jarayonlariga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan mamlakatlarning ko'p yillik tajribasi, muomalada amaliy faoliyatning ma'lum hajmi uchun zarur bo'lgan, to'la ish bilan bandlikka, narxlar darajasining barqarorligiga va iqtisodiy o'sishning sog'lom sur'atlariga yordam beradigan miqdorda pul bo'lishini ta'minlashga harakat qilgan holda, pul taklif qilishni boshqarish zarurligini ko'rsatadi.

Pul-kredit siyosati iqtisodiy pasayish davrida harajatlarni rag'batlantirish uchun pul taklif qilishning ko'payishiga, inflyatsiya davrida, aksincha, harajatlarni cheklash uchun pul taklif qilishning cheklanishiga olib kelishi zarur.

Kon'yuktura jonlangan, ish bilan bandlik va ishlab chiqarish hajmlari usgan sharoitda pulga talab oshishi munosabati bilan Markaziy bank «arzon pullar» siyosatini yoki pul-kredit siyosatida ekspansiyaning qo'llaydi. Bunda kreditlash ko'lemi kengayadi, muomaladagi pullar miqdorining o'sishi ustidan nazorat susayadi, foiz stavkalari darajasi pasayadi.

Pul taklif qilishning ko'payishi uchun Markaziy bank tijorat banklaridagi ortiqcha zaxiralarning o'sishi haqida kaygurishi zarur. Bunday holatda aniq; chora-tadbirlar ko'rish kerak.

Birinchidan, ochiq bozorda qimmatli qog'ozlarni sotib olish operatsiyalarini kengaytirish zarur;

Ikkinchidan, zaxiralash normasini pasaytirish kerak, bu xol o'z-o'zidan zarur zaxiralarni ortiqcha zaxiralar holatiga o'tkazadi va pul mul'tiplikatorining miqdorini ko'paytiradi; Uchinchidan, tijorat banklarini Markaziy bankdan qarz olish vositasida o'z zaxiralarni ko'paytirishga undash uchun hisob stavkasini kamaytirish muhimdir. Markaziy bank tomonidan qo'llaniladigan bunday siyosiy qarorlar turkumi arzon pullar siyosati deb ataladi.

Bu siyosatni amalga oshirishdan maqsad jami harajatlar hajmini va ish bilan bandlikni ko'paytirish uchun kreditni arzon va oson olish mumkin bo'ladigan qilib quyishdan iboratdir.

Inflyatsiya va iqtisodiyotdagi nomutanosibliklar kuchayib borgan, chayqovchilik kengaygan bir sharoitda Markaziy bank pul massasini chegaralash yordamida kon'yukturani oldini olishga harakat qiladi va u holatda Markaziy bank quyidagi chora-tadbirlarni ko'radi;

tijorat banklarining zaxiralarini qirqish yo'li bilan pul massasini qisqartirish uchun ochiq bozorda tijorat banklari va aholiga davlat qimmatli qog'ozlarini sotish bo'yicha operatsiyalar kengaytiriladi;

tijorat banklarini ortikcha zaxiralardan o'z-o'zidan ozod qilish hamda pul mul'tipikatorini kamaytirish maqsadida zaxiralash me'yori oshiriladi.

tijorat banklarining Markaziy bankdan qarz olish vositasida o'z zaxiralarini

ko'paytirishga bo'lgan qiziqishini kamaytirish maqsadida hisob stavkalari ko'tariladi.

Markaziy bank tomonidan kuriladigan bu chora-tadbirlarni «qimmatli pullar» siyosati yoki pul-kredit siyosatining restriksion turi deb ataladi, 4 tijorat banklari amalga oshiriladigan kredit operatsiyalarini shartlarini qiyinlashtirishga va hajmlarini cheklashga qaratilgan. Uni amalga oshirish soliqlarning oshirilishi, davlat harajatlarini qisqartirilishi, inflyatsiyani jilovlashga, bir qancha hollarda esa to'lov balansini sog'lomlashtirishga qaratilgan boshqa tadbirlarni o'z ichiga oladi. Pul-kredit siyosatining restriksion turidan inflyatsiyaga qarshi ko'rash maqsadlarida foydalanishga qaratilgan bo'lishi va u amaliy faollikning davriy o'zgarishlarini baravarlashtirishga qaratilishi mumkin. Markaziy bank o'tkazilayotgan pul-kredit siyosatini tartibga solishni amalga oshirishni turini, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish vositalari turkumini tanlab olar ekan, har bir alohida holda xo'jalik kon'yukturasi holatini hisobga oladi. Ana shunday tanlab olish asosida ishlab chiqilgan pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlari qonun chiqaruvchi organlar tomonidan tasdiqlanadi. Pul-kredit siyosatini har xil turlarini bank operatsiyalarini tartibga solishning ayrim vositalarini qo'llashning samaradorligi pul muomalasining nobarqarorligiga umumiy iqtisodiy yoki sig'siy omillar emas, balki sof monetar omillar qanchalik sabab bo'lganligi bilan belgilanadi.

Pul massasining kerakli miqdorini aniqlash uchun aholi va korxonalarning likvid pul mablag'lariga bo'lgan talabini taxlil qilib chiqish zarur bo'ladi. Ma'lumki, pulga bo'lgan talab kundalik haridlarni va bitimlarni amalga oshirish, shuningdek puldan qiymatni saqlash vositasi sifatida foydalanishi uchun o'z ixtig'rida yetarli miqdorda likvid pullar bo'lishi zaruriyatidan kelib chiqadi. Har ikkala maqsadga erishish uchun pulning real harid kuchi barqaror bo'lishiga erishish uchun muhim rol uynaydi.

Pulga bo'lgan talabning tarkibiy qismlarning hisoblab chiqish, ayirboshlashning miqdor tenglamasiga $MV+PT$ asoslanadi. Markaziy bank quyidagi asosiy ko'rsatkichlarga amal qiladi: bazaviy davrning narxlarida yalpi milliy maxsulotning taxmin qilinayotgan o'sishi; rejalashtirilayotgan davrda pul muomalasining taxmini tezligi; taxmin qilinag'tgan davrda narxlar o'sishining yo'l quyilishi mumkin bo'lgan eng yuqori darajasi hisoblanadi.

To'lov balans, iqtisodiy o'sish va inflyatsiya nuqtai nazaridan belgilangan maqsadlar bilan pul-kredit siyosatining vositalari o'rtasidagi aloqani belgilash uchun quyidagi asosiy chora-tadbirlar ko'rilishi shart:

pulga bo'lgan talabning asosli iqtisodiy o'sish va inflyatsiyaning kutilayotgan darajalariga nisbatan, pul muomalasi tezligining taxminiy ko'rsatkichiga nisbatan belgilangan maqsadlarga mos bo'lgan istiqbolini ishlab chiqish;

pul-kredit siyosatining ichki kredit va pul massasi ko'rsatkichlari hajmlarining talab qilinag'gan darajalariga erishilishini ta'minlaydigan vositalarni tanlash.

Iqtisodiyotni barqarorlashtirish zarur bo'lgan bir sharoitda uning u yoki bu vositalarini qo'llashni samaradorligi va sernatijaligi muhim muammo bo'lib qolmoqda. Iqtisodiyotning barqarorlashtirish maqsadida fiskal siyosat va boshqa mexanizmlardan foydalanishi ham mumkin. Biroq bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlardagi ko'pchilik iqtisodchilarning fikriga ko'ra pul-kredit siyosati - davlat barqarorlashtirish siyosatining ajralmas qismi va samarali vositasi hisoblanadi.

Pul-kredit siyosatidan foydalanishning muhim afzalligi mamlakat iqtisodiyotining holatiga tez va samarali ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. Agar tegishli fiskal siyosatni qullash davlat xoqimiyatining yuqori organlarida muhokama qilish bilan bog'liq; bo'lsa, pul-kredit siyosatini qullash masalasi Markaziy bankning o'zida operativ hal qilishi mumkin. Ushbu siyosatni qo'llash natijalari davlatning moliyaviy holatida juda tez aks etadi. Bu xol inflyatsiyaga qarshi ko'rash sohasida tezkor choralar ko'rish sharoitida juda muhimdir. Moliya-kredit siyosatini amalga oshirish samaradorligiga davlatning halqaro siyosati ham ta'sir ko'rsatadi. Foiz stavkalarini oshirish mamlakatga chet el moliyaviy investitsiyalarni ko'paytiradi, ichki milliy valyutaga bo'lgan talabni kuchaytiradi.

Milliy valyuta qiymatining oshishi uning chet el valyutalariga nisbatan kursi oshishiga sof eksportning pasayishiga va to'lov balansining yomonlashuviga olib keladi. Foiz stavkasining pasayishi horijdan moliyaviy kapitalining kirib kelishini kamaytiradi. Milliy valyutaning kursi pasayadi, sof eksport esa oshib boradi. Shu sababli mamlakatda foiz stavkasining o'zgarishi tufayli kelib chiqqan halqaro kapital oqimlari mamlakat ichida pul-kredit siyosatini kuchaytiradi, deb xulosa chiqarish mumkin.

2. Moliya siyosat mexanizmi.

Pul-kredit tadbirlarini amalga oshirish mexanizmini o'zatuvcchi yoki transmission pul-kredit mexanizmi deb atash mumkin. Bunday mexanizm pul-kredit siyosatining vositalarini sabab-oqibat aloqalari zanjiri yordamida oraliq maqsadlar va makroiqtisodiy maqsadlar bilan bog'laydi. Transmission mexanizmini rasman ketma-ket va mantiqan bog'langan konkret iqtisodiy ko'rsatkichlar qatori deb tasavvur qilish mumkin. Pulni tartibga solishning muayyan vositasi ta'sirida o'zlash zanjiri buylab to oxirgi bugingacha signallar biridishiga erishish mumkin. Bunday yo'naltirish jamiyatdagi iqtisodiy jarag'nlarning murakkab mexanizmini aks ettira olmaydi. Bunday modellash pul-kredit yordamida tartibga solish mexanizmini tushunishni yengillashtiradi.

Inflyatsiya yuqori bo'lgan sharoitda ancha qisqa muddatlarda hukumat va Markaziy bank kelajak davr uchun iqtisodiy va pul-kredit siyosatining pirovard maqsadlarini ta'riflab beradi. Bular ichida eng muhimlari, iqtisodiy o'sishning real sur'ati, inflyatsiyaning maqbul sur'ati va to'lov balansining qoniqarli holatidir. Markaziy bank iqtisodiyotni pul-kredit siyosati usul va dastklari orqali bilvosita tartibga solib turadi. Iqtisodchilarning fikricha, oraliq maqsadlarga erishish pirovard maqsadga erishishni ta'minlab beradi. Unga erishishni yengillashtirish uchun pirovard maqsadlarga olib boradigan oraliq maqsadlar belgilanadi.

Oraliq maqsadlarni tanlash vaqtida Markaziy bank uning asosiy indikatoriga nisbatan qo'yidagi muhim talablarga asoslanadi:

Oraliq maqsad oson o'lchanadigan bo'lishi kerak;

Uni Markaziy bank nazorat kila oladigan bo'lishi kerak;

Pirovard maqsad bilan yaqin alokada bo'lishi kerak.

Shunday qilib, Markaziy bankning pul-kredit siyosatini amalga oshirishdagi asosiy vazifasi - xo'jalik kon'yukturasi hozirgi holatiga va iqtisodiy taraqqig't istiqbollari qarab, pul massasi o'sishining maqsad yo'nalishlariga rioya qilishdan iboratdir.

Pul-kredit siyosatini shakllantirishda bir vaqtning o'zida ikkita bir-biriga qarama-qarshi vazifani hal qilishga to'g'ri keladi;

Bir tomondan, muomaladagi pul massasining o'zgarishini mumkin qadar moslashuvchan qilish, xo'jalik holatidagi har qanday o'zgarishlarga tezkor munosabat bildirish, o'sib borayotgan amaliy faollikni qullab-quvvatlash;

Ikkinchi tomondan - pul massasining ko'payishini ma'lum darajada cheklash, muomalaga ortiqcha to'lov vositalari massasining tushishiga yo'l quymaslik kerak. Iqtisodiyotning boshqa har qanday sohasida bo'lgani kabi pul muomalasining holatiga ko'pdan-ko'p omillar ta'sir ko'rsatadi. Pul muomalasi nazariyasida pulning muvozanatlilik holatiga ta'sir ko'rsatadigan ikki guruh omillar ajratiladi. Birinchi guruh pulga bo'lgan bo'lgan talabni, ikkinchi guruh-pul taklif qilish ko'lamini belgilaydigan omillar. Pulga bo'lgan talab bilan pul taklif qilishning bir-biriga moslashishi jarayoni juda murakkabdir. Bunday moslashishning natijalari esa salbiy natijalari esa mamlakat halq xo'jaligida turli bo'ziliklar va nomutanosibliklarga olib keladi. Pul muomalasining muvozanatda bo'lmasligi tovar oborotining real sektoridagi o'zgarishlar, narxlar dinamikasi, pul muomalasining tezligi, tashqi iqtisodiy omillar va shu kabilar tufayli pulga bo'lgan talabning o'zgarishi natijasida shuningdek moliya sohasi pulining xaddan tashqari ko'p yoki kam taklif qilishi oqibatlarini ham kelib chiqish mumkin.

Agar oborotga to'lov vositalari tushishining asosiy manbai bo'lgan bank tizimi korxonalar va aholi uchun pul muassasini kengatirishning talab qilinadigan sur'atlarini ta'minlamasa, halq xo'jaligining pulga ehtiyojini qondirmasa, bu hol to'lovga qobiliyatli talabning qisqartirishga sabab bo'ladi va ishlab chiqarishning kamayishiga hamda ish bilan bandlikning qisqarishiga olib keladi. Bank sohasi muomalaga haqiqatda keragidan ortiqcha pullarning muntazam kelib turish manbai bo'lsa, bu xol inflyatsiya tayziqini kuchaytiradi va milliy valyuta harid qobiliyati tushib ketishga sabab bo'ladi.

Muomiladagi pul massasining kengayishini ikki bosqichidan iborat jarayon deb tasavvur qilishi mumkin:

pul massasining birlamchi hosil bo'lishi, u Markaziy bankning davlat organlari va bank tizimi oldidagi majburiyatlari ortishi natijasi yuz beradi.

pul muassasining depozit banklarda ikkilamchi o'sishi; bunda ushbu banklarda deponetda saqlanayotgan mablag'larni «multiplikatsiyalash» yo'li bilan erishiladi, natijada ushbu mablag'lardan berilgan kreditning bir qismi qarzdor tomonidan foydalanib bo'lingandan keyin yangi omonatlar tarzida depozit banklarga qaytadi va ular yana qarzga berilishi mumkin.

Pul bazasi bilan pul massasi o'rtasidagi multiplikatsiya aloqasi Markaziy bankning pul massasini taklif qilish jarayoniga kay tarzda maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishi mumkinligi tushunishga sharoit yaratadi. Markaziy bank pul bazasini aniqlovchi asosiy tashkilotlardan biridir, shu bilan birga u ma'lum maqsadlarga muvofiq pul bazasining

miqdori yoki mul'tiplikatorning miqdoriga yohud birga olingan ikkala ko'rsatkichga ta'sir etishi mumkin.

Bozor iqtisodiyotida Markaziy bank pul bazasining miqdorini to'liq, nazorat qila olmaydi va boshqara olmaydi. Tijorat banklarning (Markaziy bankdan kredit olish), davlatning (ijtimoiy siyosat, tovon to'lash, soliq siyosati) va aholining (pullarning kirib kelishi va chet elga chiqib ketishi) hatti-harakatlari pul bazasining o'zgarishi ustidan to'liq nazorat o'rnatishda ma'lum kiyinchiliklarni tug'diradi. Mul'tiplikator xususida ham shuni aytish zarurki, naqd pullar koeffitsientlari, ortiqcha zaxira me'g'rlar va boshqa tarkibiy qismlar, aholi hamda tijorat banklarning psixologiyasi bilan hatti-harakatlari ta'sirida o'zgarib turadi.

Pul mul'tiplikatorlarning miqdori banklarning (zaxira me'g'rlari orqali) va bankdan tashqari soha harakatiga (naqd pullar va jamg'armalar koeffitsientlari orqali) bog'liqdir.

Bank operatsiyalarini tartibga solish mexanizmi mamlakatda bank faoliyatini tashkil etish shakllariga, Markaziy bankning o'rni, roli va vazifalariga va boshqa omillarga bog'liq. Bu mexanizmi bilan operatsiyalarini tartibga solishning usul va vositalarini hamda pul massasi, bilan foiz stavkalari o'zgarishlari va makro hamda mikro darajasidagi bank likvidligi ustidan nazorat qilishning ochiq shakllarini o'z ichiga oladi.

Tartibga solish uchun banklar faoliyatiga ta'sir qilishning bevosita (ma'muriy), ham bilvosita (iqtisodiy) usullardan foydalanishi mumkin.

Ma'muriy usullarga Markaziy bankning tijorat banklar faoliyatining miqdori va sifat ko'rsatkichlariga nisbatan belgilaydigan bevosita cheklovlar (limitlar) yoki taqiqlari kiradi. Ma'muriy ta'sir ko'rsatish choralari qo'llashda ko'pincha qo'ydagi vositalardan foydalaniladi:

turli toifadagi qarzlarni berishning va kredit rusurslarini jalb qilishning eng yuqori miqdori (yoki limit)larni joriy etish;

tijorat banklarning filiallar va bo'limlar ochishini cheklash;

vositachilik haqining, har xil xizmatlar ko'rsatganligi uchun tariflarning foiz stavkalarining miqdorlarini limitlash;

operatsiyalarning, ta'minotining ayrim turlarini va ba'zi xil operatsiyalarni amalga oshirishga ruxsat berilgan banklar ro'yxatini belgilash.

Pul-kreditni tartibga solishning iqtisodiy usullari jumlasiga asosan bilvosita ta'sir ko'rsatadigan tadbirlar kiradi. Iqtisodiy usullar ko'proq bozor iqtisodiyotiga xos bo'lib, bunda o'z-o'zini boshqarish jarag'nlarning rivojlanishi ikkilamchi darajaga mansub har bir kredit muassasasining mikro darajada mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishini taqozo etadi, bu siyosatining samaradorligi va natijalari ushbu kredit muassasasining bank tizimidagi ahamiyatini belgilab beradi va rakobatni rag'batlantiradi.

Bevosita tartibga solish vositalari hukumat tomonidan ko'zda tutilgan pul-kredit siyosatining maqsadlariga rejalash raqamlari bevosita ko'rsatib o'tilgan qoidalaridan foydalanishi asosida erishilishi uchun mo'ljallangandir. Ular yordamida bankdan tashqari sohada vujudga kelayotgan moliyaviy sharoitlar, ya'ni foiz stavkalari va kreditlar ustidan to'g'ridan-to'g'ri nazorat amalga oshiriladi.

Bilvosita tartibga solish vositalari banklar va bankdan tashkari muassasalari harakatlariga faqat bozor kuchlari yordamida ta'sir ko'rsatish yo'li bilan amal qiladi. Ana shu maqsadda Markaziy bank o'zining vakolatlaridan muomaladagi pul massasini hajmini belgilash uchun foydalanadi va iqtisodiyotga pul bozoridagi foiz stavkalarining o'zgarishiga qarab ish to'tish imkonini beradi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tash mamlakatlarining pul-kredit siyosati asosan bevosita tartibga solish vositalaridan foydalanishga asoslanadi: bunday sharoitlarda moliya sohasi hali yetarli darajada rivojlanmagan va raqobatlashuv muhitini yaratish uchun mos to'zilmalar yo'q.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lidagi o'zgarishlarni dastlabki bosqichlaridagi mavjud cheklovlar pul-kredit siyosatini amalga oshirishning tegishli vositalarini tanlashni belgilab berdi.

Iqtisodchilar, sanoati taraqqiy etgan mamlakatlar pul-kredit siyosatini amalga oshirishda bevosita emas, balki bilvosita usullaridan foydalanishlari zarur degan fikri bor edi, lekin bu fikr bizning iqtisodiyotimizga nisbatan to'g'ri kelmadi, chunki mamlakat o'ziga xos taraqqig't xususiyatlariga egaki, bu xususiyatlar rivojlangan mamlakatlardan ham, odatda rivojlanag'tgan deb hisoblanuvchi mamlakatlardan ham farqlab turadi.

O'zbekistonning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bunday tanglikning barcha makro iqtisodiy omillari aynan bir vaqtning o'ziga kechdi: ichki yalpi maxsulot juda ham tushib ketgan, ishsizlik va inflyatsiya mavjud bo'lib, bu xol iqtisodiyotning stagflyatsiya holatiga mos edi. Ana shular pul-kredit siyosatini amalga ishirishga tegishli cheklovlar quyilishiga sabab bo'ldi.

Sobiq Ittifoqdan meros qolgan samarasiz ishlab chiqarish tizimida tarkib topgan ijtimoiy - iqtisodiy va tashkiliy -texnikaviy muassasalarining mohiyati: ichki bozorlarning monopollashganligi, korxonalar ishlab chiqargan maxsulotning raqobatga bardosh bera olmasligi, boqimandaligi kayfiyati, xo'jalik vazirliklari, idoralar va tashkilotlarning to'rachiligi, axborot-statistika hisobotlarining yangi ehtiyojlariga nomuvofiqsizligi kabi holatlarni darxol o'zgartirib bo'lmas edi.

Ishlab chiqarish, moliya va psixologik muassasalarining ijtimoiy iqtisodiy hamda tashkiliy - texnikaviy holati ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish masalalari bilan moliya sohasini imkoniyatlari o'rtasida chuqur nomutanosiblik kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Ob'yektiv zaruriyat dastlabki davrlarda bevosita usullar va vositalardan foydalanish zarurligini belgiladi. Bu usul va vositalar asosan ikki muhim: iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi bo'lishi va mamlakat moliyaviy tizimi tarkibiy to'zilishini takomillash ish jarag'niga to'sqinlik kilmaslik shartlarini ta'minlar berish kerak edi.

O'zbekiston uchun bozorga o'tish davrining boshlarida bevosita ta'sir ko'rsatishdan foydalanishning afzalliklari ulardagi mavjud kamchiliklarni bosib ketar edi.

Keyinchalik bozor o'zgarishlari yo'lidan ilgarilab borilgan sari bu vositalar yangilandi, keyinrok pul-kredit siyosatini islox qilish tartibga solishning bilvosita vositalari yordamida amalga oshirila boshladi, inflyatsiya kuchayib borgan sari bilvosita vositalariga o'tish tobora zarurrok bo'lib qoldi. Inflyatsiyaga qarshi ko'rash umumiqtisodiy islohatlarda quyilgan har bir qadam bilan (tarkibiy to'zilishinig qayta kurish, yokilgi mustaqiligiga erishish, import o'rnini bosadigan mahsulotlar ishlab chiqaradigan tarmoqlarni kengaytirish, korxonalarning raqobatliligini oshirish) tobora uyg'un izchil bo'lib bordi ishlab chiqarish va ish bilan bandlik darajasida juda oz chiqim bilan amalga oshirildi. 1994 yili burilish davri buldi, bunda hukumat darajasida amalga oshirilayotgan islohatlarning orqaga qayt, masligini amalda mustahkamlaydigan bir qator jiddiy qonun hujjatlar qabul qilindi. Ular orasida respublika Prezidentining 1994 yil 21 yanvardagi «Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkni himoya qilishni ta'minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari to'g'risida»gi

farmoni, Respublika Vazirlar Maxkamasining «Bank tizimini shakllantirish va pul-kredit munosabatlarini barqarorlashtirish choralari to'g'risida»gi 18 mart 146-sonli qarori, «Iste'mol bozorini to'ldirish, pul muomalasini mustahkamlash va eksport potensialini kengaytirish choralari to'g'risida»gi 23 iyun 315-sonli, «Muomaladagi naqd pul massasini qisqartirish choralari to'g'risida»gi 27 avgust 436-sonli qarorlarini ta'qidlash zarurdir.

Bevosita boshqarish visitalari jumlasiga iqtisodiyotning ayrim sektorlariga beriladigan kreditning eng ko'p miqdori yoki qiymatini belgilash ham kiradi.

Kredit eng ko'p miqdorlarini belgilashning ko'pdan-ko'p turlar mavjud.

Birinchidan, iqtisodiyotning faqat ma'lum sohalari uchun kreditlarni chegaralab quyish mumkin, ya'ni tanlab amalga oshiriladigan kredit nazorati. Bu nazorat qarzlarining muayyan turlari uchun yuqori darajani belgilashga asoslangan ijobiy nazoratga va iqtisodiyotning bir qator sohalari qarzlarining quyi miqdorlarini belgilashni o'z ichiga oladigan salbiy nazoratga bo'linadi.

Ikkinchidan, bank sohasi beradigan kreditlar umumiy summasiga nisbatan joriy etiladigan kreditning umumiy eng yuqori miqdori mavjud. Bu miqdorlar ayrim banklar uchun bir xil bo'lmaydi va ko'pincha har bir bankning o'zilmagan kreditlari summasiga bog'liq. Limitlarni belgilash chogida mezon sifatida bank sarmoyasining miqdoridan foydalanish ham mumkin. Ba'zi banklar o'z limitlaridan foydalanib bo'lgan bir vaqtida botika banklarga bu cheklovlar ta'sir etmasligi va ish tariqa kreditning umumiy yuqori doirasida kreditni kengaytirish uchun erkin maydon yaratishi ham mumkin. Banklarga foydalanilayotgan kredit resurslari bilan mazkur limit doirasida kredit auksionlarda savdo qilish imkoniyati berilsa, joriy etilgan ko'rsatkichdan bunday orqada qilish qisqartilishi mumkin.

Uchinchidan, kredit ekspansiyasining inflyatsiya oqibatlari uni moliyalash usuliga bog'liq ekanligini hisobga oladigan kreditning yuqori miqdori ham mavjud: banklar o'z kreditlarini o'zoq muddatli qimmatli qog'ozlar chiqarish yoki uzoq muddatli jamg'arma omonatlarini jalb qilish hisobiga moliyalashlari mumkin. Bu xol kreditlarni joriy omonatlari hisobidan moliyalashga qaraganda inflyatsiyada kamroq aks etadi.

Bozor iqtisodiyotida Markaziy bank amalga oshirilag'tgan pul-kredit siyosati ro'g'bga chiqarishning asosiy vositalari jumlasiga quydagilar kiradi:

eng kam zaxira talablarini joriy etish;

tijorat banklarini qayta moliyalash miqdorlari va shartlarini belgilash;

ochiq bozordagi operatsiyalar. Ochiq bozordagi operatsiyalar Markaziy bank tomonidan davlat obligatsiyalarini sotib olish yo'li bilan pul massasini tartibga solishga qaratilgan. Taklifning o'sishiga Markaziy bank aholidan va tijorat banklaridan davlat qimmatli qog'ozlarini sotib olgan vaqtida muomalaga chiqarilgan pullar hisobidan erishiladi. Pul massasini qisqartirish zarur bo'lganida qimmatli qog'ozlarni sotish yo'li bilan pullar muomaladan chiqarib olinadi.

Ochiq bozordagi operatsiyalar-A+Shda va rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan boshqa mamlakatlarda pul-kredit siyosatining tez-tez qo'llanib turiladigan vositasidir.

Bu vosita optimal darajada faoliyat ko'rsatadigan qimmatli qog'ozlar bozorida, aholining qimmatli qog'ozlarga ishonchi yuksak darajada bo'lgandagina samarali ish beradi. Markaziy bankning ochiq bozordagi operatsiyalari to'g'ri va teskari operatsiyalari bo'lishi mumkin.

To'g'ri operatsiya odatdagi qimmatli qog'ozlarni sotib olish yoki sotishdan iborat.

Teskari operatsiya - qimmatli qog'ozlarni oldindan belgilab quyilgan kurs bo'yicha teskari bitimlarni mukarrar sura'tda to'zgan holda olish - sotishdan iborat bo'ladi. Jahondagi yetakchi rivojlangan mamlakatlar, Markaziy banklari ochiq bozorda amalga oshirilgan teskari operatsiyalarning ulushi 82-99,6 % gachani tashkil etadi.

Markaziy bankning ochiq bozordagi sohasidagi siyosati davlat qimmatli qog'ozlarini, Markaziy bankning o'zi chiqargan qarz majburiyatlarini bozor bahosida sotish va sotib olish vositasida pul bozorini tartibga solib turishga qaratiladi.

Ochiq bozorda operatsiyalardan keng qulamda foydalanish qisqa muddatli pul bozorini rivojlantirishga tijorat banklarining likvidligini hamda iqtisodiyotga pul resurslarini aylanish tezligini oshirishga yordam beradi.

3 Bank nazorati va moliya muassasalari faoliyatini rivojlantirish yo'llari

Banklar o'z faoliyatlarini tartibga solishi tizimining qat'iy qoidalariga rioya qilishlari, tegishli davlat organlari belgilaydigan qoidalarini bajarishlari shart. Bu qoidalar bank o'preatsiyalari va taklif qilinag'tgan xizmatlar turkumiga, kreditlarning sifati va miqdoriga, o'z kapitalining yetarlicha, banklarning mijozlarga hizmat ko'rsatishini yaxshilash uchun foydalaniladigan o'sish va kengayish usullarga taalluqlidir.

Birorta ham bank davlatning ro'xsatini olmasdan turib, o'z faoliyatini boshlay olmaydi. U mablag'larni safarbar etish uchun har xil turdagi dipozitlardan va boshqa moliyaviy elementlardan foydalanishga beriladigan ruxsatnomani boshqaruv va nazoratning barcha eng muhim organlarida tasdiqlanishi shart. Bank kreditlarining va investitsiyalarning sifati, bank kapitalining yetarliligi turli nazoratchilar tomonidan puxta tekshiriladi. Agar bank kengayishni va yangi bino ko'rilishini, boshqa bank bilan qo'yilishni, bo'lim ochishni bank bo'lmagan turdagi korxonani sotib olishni yoki tashkil etishni xohlasa, eng avvalo u tegishli muassasalarning ruxsatini olishi kerak.

Banklarning bunday qattiq nazorat qilinishiga sabab, ularning kreditlar berish yoki hech to'sqinliksiz sarf qilinadigan depozitlar hisobiga o'z investitsiya faoliyatlarini amalga oshirish yo'li bilan pul ishlashga qodirligidir.

Bank tizimi xususiy shaxslar va korxonalarning jamg'armalarini to'plab, hamda ularni boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga berib, juda muhim vositachilik rolini bajaradi, ular safarbar etilgan pul mablag'larini eng samarali tarzda va unumli foydalanishi uchun qayta taqsimlaydi. Markaziy bank pul taklif qilishning nazorati uchun javobgardir. Markaziy bank rahbarlarining asosiy vazifasi, jami iqtisodiyotning ehtiyojlariga muvofiq pul muomalasini tartibga solib turishdan iboratdir. Bu vazifa mavjud pul miqdorini ishlab chiqarishning o'sib borayotgan, barqaror narxlar darajasiga muvofiqlashtirishni taqazo etadi.

Tijorat banklari faoliyatini nazorat qilishning bir qancha turlari mavjud eng asosiylari - davlat, idoraviy va mustaqil nazorat.

Tijorat banklar faoliyati ustidan davlat nazorati banklar to'g'risidagi qonun hujjatlarining amaldagi tizimi bilan belgilanadi. Hammasi kredit muassasalari va banklar, shu jumladan Markaziy bank ham qonunlar doirasida ish olib boradi.

Idoraviy nazorat Markaziy bank tomonidan tijorat banklari faoliyatini nazorat qilishi o'z ichiga oladi. Idoraviy nazoratning vazifalari maqsad za chegaralari tegishli qonun va me'g'riy xo'jjatlar bilan belgilangan.

Mustaqil nazorat- bu idoralardan tashkari mustaqil tashkilotlar, ya'ni auditorlik firmalari tomonidan amalga oshiriladigan nazoratdir.

Tijorat banklari ishonchliligini oshirish hamda o'z ishlarining sifatli bo'lishini ta'minlash uchun ichki bank nazoratini yoki ichki auditni tashkil etadi va amalga oshiradi.

Tashqi audit amalga oshirilgan vaqtda ichki nazorat tizimining mavjudligi va uning naqadar samarali ish olib borayotgani albatta tekshiriladi.

Bank nazoratini tashkil etish mamlakatning qonunchilik bazasiga va halqlararo bank tashkilotlarning tavsiyalari asoslanadi. Banklarni nazorat qilishi tizimi quydagilarni qamraydi:

- nazorat qilishi kerak bo'lgan bank muassasalari turlarini aniqlash;
- bank operatsiyalarini amalga oshirishga litsenziyalar berish;
- buxgalterlik hisobi, bank va statistika hisobotining andozalari (standartlari);
- bank faoliyatini amalga oshirishga berilgan litsenziyalarni bekor qilish yoki bank operatsiyalarini chegaralash tartibi;
- auditorlik tekshiruvchilarning majburligi;
- bankni boshqarish bo'yicha muvakkat ma'muriyatni tayinlash tartibi;
- bankni to'lovga qobiliyatsiz deb e'lon qilish.

Bank nazoratining tashkiliy to'zilmalari juda xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Buyuk Britaniya, Italiya, Rossiya kabi mamlakatlarda nazorat milliy markaziy banklar amalga oshiradi. Kanada va Shveytsariya nazorat organlari ulardan ajratilgan. Germaniya, A+Sh va Yaponiyada aralash tizim mavjud bo'lib, bunda markaziy banklar nazorat vazifalarini davlat organlari bilan bo'lishib olgan.

Nazorat organlari tijorat banklari faoliyati ustidan nazoratni joylarda tekshiruv ishlarini tashkil etish yo'li bilan olib boradi. O'zbekiston Respublikasida nazorat organi vazifalarini kredit muassasalarini tekshirish yuzasidan tasdiqlangan qoida asosida Respublika Markaziy banklarning tijorat banklari faoliyatini litsenziyalash va boshqarish departamenti bajarmokda, tekshirish ikki xil bo'limi: Kompleks va nokompleks (tanlab) o'tkazilishi mumkin.

Kompleks tekshiruv ko'pi bilan 30 kun muddatda amalga oshiriladi va bankning barcha asosiy operatsiyalarini, operatsiya kunning o'z vaqtida tugallanishini hamda kundalik balansining to'zilishini nazarda tutdi.

Hamma tijorat banklari ikki yilda kamida bir marta kompleks tekshiruvdan o'tkazilishi shart.

Nokompleks tekshiruv 15 kungacha muddat bilan cheklangan va u bank faoliyatini ayrim sohalarini qamrab oladi.

Tekshiruv natijalari bo'yicha dalolatnoma 3 nusxada cho'zilib, ularning har birini tekshiruv raxbari, tekshirilag'tgan bankning raxbari va bosh buxgalteri hamda boshqa mansabdor shaxslar imzolaydi va bir nusxasini tekshirilayotgan bank raxbariga topshiriladi.

Bankning kredit majmuasi qiska muddatli, uzoq muddatli va muddati o'tgan kreditlar bo'yicha balans hisobvaraklaridagi mablag'larning qoldiqlaridan tashkil topadi.

Kreditni qaytarib berishni ta'minlash ma'lum bir bankda kredit jarayonini tashkil etishga, qarz berish va uni o'zi tartibiga rioya qilishga, ayniqsa muddati o'zaytirilgan hamda muddatida qaytarilmagan qarzlarni hisobda to'g'ri aks etirishni bankning taxlil ishiga hamda qarzlarni tasniflashning tutriligiga, qarz bo'yicha ko'rilag'tgan zararni

koplashda foydalaniladigan zaxiralar miqdoriga, banklararo kreditlar bo'yicha va markazlashtirilgan resurslar hisobidan beriladigan kreditlar bo'yicha operatsiyalarning qonuniyligiga bog'liq bo'ladi.

Bank mijozlari bo'lmaganlarga berilgan qarzlarning sifatini, uning hajmi va vazifasini hisobga olgan holda taxlil qilish, garovining sifatini (xajmi, likvidligi, saqlash joyi, rasmiylashtirishning sifati) yoki kafolat turini yoki polis bergan sug'urta kompaniyasini to'lovga lag'katligini; foiz stavkasini; qarz oluvchining moliyaviy axvolini; qarz oluvchi to'g'risidagi ma'lumotlarni; bankning qarz oluvchi bilan munosabatlarini; qarz berish va uni so'rash shartlarini; xujjatlarning rasmiylashtirilishini va kredit ma'lumotlarini; kreditning muddatini o'zaytirish yoki uni muddatida qaytarilmaslik hollarini taxlil qilish muhimdir.

Bank nazorati organlari faoliyatini eng muhim yo'nalishi bank oladigan foyda hisobidan koplanishi kerak bo'lgan harajatlarning bank xizmatlari tannarxiga kiritilgan harajatlarga o'tkazish hollarining oldini olishdan iboratdir.

Tijorat bankini soliqqa tortish xolatini tekshirishning asosiy vazifalari quydagilar:

- banklar olgan daromadlarining to'g'riligini tasdiqlash;
- bank xizmatlarini tannarxiga kiritiladigan hamda soliqqa tortiladigan bazadan chiqarib tashlanadigan harajatlar to'g'riligini tasdiqlash;
- soliqqa tortilgunga qadar foyda summasining; moliyaviy natijalariga kiritiladigan daromadlar va harajatlar to'g'ri xisoblab chikarilganligini tasdiklash;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'lab bo'linganidan keyin bank tomonidan foyda hisobidan qilingan harajatlarning to'g'riligini tasdiklash;
- soliqlarni hisoblash va byudjetga to'lash muddatlarining to'g'riligini tekshirishdan iborat,

O'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlari markazlashtirilgan iqtisodiyotdan erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lida duch kelag'tgan eng murkkab muammolardan bu inflyatsiya muammosidir. Biroq bu davlatlar bozor iqtisodiyoti berishi mumkin bo'lgan ne'matlardan foydalanishni xoxlar ekanlar, bu mushkulotlarni yengib o'tishlari shart.

Inflyatsiya pul muomalasiga nisbatan qo'llanganida muomala sohasining halq xo'jaligidagi real ehtiyojlaridan ortiq darajada pul belgilari bilan to'lib toshib ketishini anglatadi.

Inflyatsiya bu iqtisodiyot tomonidan ishlab chikariladigan va sotiladigan tovarlar hamda xizmatlar narxlarining o'rtacha darajasini oshishi demakdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ikki sababdan biriga ko'ra yuz beradi: g' ishlab chiqaruvchilar odamlarni tovarlar va xizmatlar bilan taminlashni ko'paytirib ulgurmay, odamlar o'z harajatlarini tezrok; ko'paytiradilar; yoki iste'molchilarni yoki ishlab chiqaruvchilarni tovarlar va xizmatlar bilan ta'minlash qisqaradi va bu xol narx navoning o'sishiga olib keladi. Ba'zan inflyatsiyani qisqarib borayotgan tovarlar miqdori ketidan yetib olishga intilayotgan pul mablag'larining ko'payishi deb ham ta'riflaydilar.

Tadbirkorlar va sarmoyadorlar yangi iqtisodiy erkinlikka yangi bizneschilarni kashf etish hamda tovarlar va xizmatlar taklif qilishda rakobatlashuv bilan javob beradi, shu tarifa ish joylarini tashkil etadilar, taklifni ko'paytiradilar hamda narxlarning yanada normallashtirishini keltirib chikaradilar.

Bunday o'tishning eng muhim joyi shundaki, xukumat narx-navoni belgilashdagi o'z rolidan voz kechadi va bozor kuchlariga tovarlar va xizmatlarni taklif qilish imkonini beradi. Bunday erkin bozor mustaxkamlanganidan keyin inflyatsiya davom etishi

mumkin, lekin bu iqtisodiy o'tishning ancha og'ir bo'lgan ilk davridagiga qaraganda boshqariladigan va kamroq xavf tug'diradigan muammo bo'lib qoladi.

Inflyatsiyaning mohiyatini yanada to'laroq tushunish uchun inflyatsion soliq; degan xodisa ustida alohida to'xtilib o'tish kerak. Uning mohiyati shundan iboratki, byudjetdan nazarda tutilmagan subsidiyalar biron - bir tarmoqqa berilganda uning xodimlari boshqa tarmoqlarining xodimlariga nisbatan qo'shimcha pul mablag'lari tarzda qo'shimcha afzallikka ega bo'ladilar.

Inflyatsiyaning ijtimoiy oqibatlarini ham bor: u nominal, shuningdek real ish xaqqining o'sishi suratlari tovarlar va xizmatlarning keskin oshib borag'tgan narxlaridan orqada qolishgan sabab bo'ladi. Inflyatsiyadan qat'iy belgilangan daromad oluvchi odamlarning hamma toifalari zarar ko'radi, ularning daromadlari yo kamayib boradi, yoki inflyatsiyaning sur'atlariga qaraganda kamroq; sur'atlar bilan oshadi.

Nominal ko'rsatkichlar oshib ketishi yoki inflyatsiyaning yana bir misoli nominal foiz stavkasining oshishidan va valyutaning ayirboshlash kursi pasayishidan iboratdir. Davlat iqtisodiyotidagi inflyatsiya jarag'nlari natijasida milliy pul birligining harid qobiliyati pasayadi, inflyatsiya pul zaxiralarining real qiymatini yeb bitiradi yoki mamlakatning pul birligini qadrsizlantiradi. Shunda aholi va korxonalar mamlakat valyutasidagi pul qoldiqlarini o'zlarining nazarida harid qobiliyati mustaxkam va barqaror bo'lgan boshqa «kuchliroq» valyutaga almashtirishga harakat qiladilar.

Inflyatsiyaning tovarlar va xizmatlar narxlari o'sib borag'tganini ochiq ko'zatish mumkin bo'lgan turi bu oshkora (ochiq) inflyatsiya deb ataladi. Birok inflyatsiya yashirin. (yoki berkitilgan) shaklda tovarlar va xizmatlarning narxlari ochiqdan - ochiq o'smagan holda ham yuz berishi mumkin.

Pul muassasini ko'paytirilishi inflyatsiyaning asosiy manbaidir va u shunga olib keladiki, korxonalar ham, xususiy shaxslar ham u yoki bu tovarga ko'prok miqdorda pul taklif qilib, shu tariqa narxlarning o'sishini rag'batlantirish imkoniga ega bo'ladi.

Insolyatsiya mexanizmini hamda xukumat uni qanday jilovlash mumkinligi yoki nooqilona siyosat tufayli uni chuqurlashtirib yuborishi mumkinligini tushunish uchun pulning iqtisodiy konsepsiyasi asoslarini bilib olish zarur.

Dunyodagi har bir mamlakatning o'z valyutasi bo'lib, uning ustidan davlat va markaziy bank nazorat qilib turadi. Xukumat va markaziy bank xilma-xil moliyaviy operatsiya yordamida pul emisiasini, mamlakatdagi inflyatsiya darajasini ham boshqarib turadi.

Qat'iy pul siyosati sharoitida pul muomalasini xududlar bo'yicha tartibga solish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistan sharoitida har bir viloyatning (mintaqaning) o'z byudjeti bo'lib, u ish xaqqi, stipendiyalar, nafaqalar va boshqa to'lovlarni amalga oshirish uchun naqd pul olishni nazarda tutadi. To'langan pullar oziq-ovqat maxsulotlari, kiyim -kechaklar, tovarlar va xizmatlar sotib olish yo'li bilan muomalaga tortilishi kerak. To'langan pullar massasiga tovarlar va xizmatlarning tegishli massasi qarshi turishi kerak: talab va taklif muvozanat xolatida bo'lmog'i shart.

Biroq respublikaning ko'pgina mintaqalarida taklif yetishmayotir va to'langan pullarning katta qismi banklarga qaytib tushmasdan aholi qo'lida qolib ketmoqda va kechiktirilgan talabni hosil qilmoqda. Mintaqalarga qo'shimcha naqd pul talab qilinganligi sababli banknotlarni muntazam sur'atda, har oyda bir yoki ikki marta ishlab chiqarish kerak bo'ladi va bu hol emissiyaga hamda shundan kelib chiqadigan salbiy

xodisalarga olib keladi. Uning sababi shundaki, ba'zi tovarlar borki, ular bo'lsa odamlarning tirikchiligi o'tmaydi, bunday tovarlar jumlasiga oziq-ovqatlar, kiyim-kechak, va xakozolar kiradi. Ish xaqini umuman olganda 50 % shu tovarni sotib olishga sarflanadi, to'langan pullarning yana 10-15 % kommunal xizmatlarga va boshqalarga sarflanadi. Statistik ma'lumotlar shuni kursatdiki, Respublikada pul taqchilligi 40 % yakini ayrim mintakalarda naqd pullarning banklarga kaytib kelmasligidadir.

Masalaning yana bir katta turkumi xizmatlar xajmini oshirishdan iborat. Xususiylashtirish natijasida ko'pgina ijtimoiy- maishiy soha korxonalari bozor sharoitida barqaror ishlashni ta'minlay olmadilar.

Yuqorida ko'rsatilgan masalalarni yechish uchun quyidagi tadbirlarni qo'llash kerak:

1. Tovarlarni va xizmatlarni xajmini ko'paytirish va sifaini yaxshilash uchun minatqada ishlab kelgan korxonalarni qayta qurollantirish va boshqa maxsulotlarni ishlab chiqarishga o'tkazish zarur.

2. qishlokda va shaharda an'anaviy bo'lmagan, biroq bozor xizmatlari xajmini keskin oshirish kerak.

3. Sayyoxlik, halqaro sayyoxlik kabi ser daromad tarmoqni rivojlantirish zarur.

4. Ko'chmas mulklarni sotish bo'yicha auksionlardan keng foydalanish zarur, jumladan:

zarar ko'rib ishlag'tgan korxonalar;

-qurilishi tugallanmagan ob'yektlar;

-avtomototransport;

-qishloq; xo'jalik texnikasi;

-ortinqcha uskunalar;

5. Uy joy kurilish va shaxsiy yordamchi xo'jalik yuritish uchun yer uchastkalari ajratish va sotishga taklif qilish.

6. Fond dukanlarida keng miqdorda aksiyalar sotishni tashkil etish.

7. Magistral yo'llarda ulgurji bozorlar (karvon saroylar) tashkil etish.

Inflyatsiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirishni uzoq;

muddatli va qisqa muddatli siyosat bilan qo'shib olib borish kerak. uzoq muddatli siyosat quydagilarni o'z ichiga oladi:

joriy talabni ko'paytirib yuboradigan aholi inflyatsion o'tish xolatiga barham berish vositasi. Buning uchun xukumat inflyatsiyaga qarshi izchil siyosat olib borib, shu tariqa aholining ishonchini qozonishga harakat qiladi. Ishlab chiqarishni rag'batlantirish, monopoliyaga qarshi chora tadbirlarni o'tkazish, erkinlashtirish va bozorining samarali amal qilishiga qaratilgan boshqa tadbirlarni o'tkazish;

solliq; tizimini takomillashtirish hamda davlatning harajatlarini kamaytirish hisobiga byudjet taqchiligni qisqartirish choralarini kurish; inflyatsiyani avj oldiruvchi tashki omillarni betaraflashtirish, xususan xukumat byudjet taqchilligini moliyalash maqsadida chet eldan qisqa muddatli kreditlar va qarzlar olishi yo'li bilan iqtisodiyotga inflyatsiyaning ta'sirini kamaytirish, bu kreditlar va qarzlar konvertatsiyalash hamda shu summaga milliy valyutaning ko'shimcha massasini chiqarish.

Inflyatsiyaga qarshi qisqa muddatli siyosat inflyatsiya sur'atlarini vaqtincha pasaytirib turishga qaratilgan bo'lib, quydagilarni qamraydi:

jami talab oshmagani holda tovarlar va xizmatlarni kushimcha ishlab chiqarishni ragbatlantirish hisobiga, iste'mol tovarlarni ko'plab miqdorda import qilish, korxonalarning katta miqdordagi aksiyalarni sotish hisobiga jami taklifni kengaytirish; sug'urtalash va jamgarishni ragbatlantirish.

Shunday qilib, mamlakatlarning xukumatlari nazoratidan chiqib ketgan inflyatsiyani jilovlashga harakat qilib, narxlar va daromadlar siyosati deb atalgan siyosatni amalga oshirdilarki, uning asosiy vazifasi ish xaqqi o'sishini cheklashdan iborat bo'ldi.

Tayanch iboralar va so'zlar izohi.

1. Bank marjasi- kredit berish ta'minoti summasi bilan berilgan kredit summasi o'rtasidagi farq.

2. Depozit-saqlab qo'yish uchun kredit muassasalariga joylashtiriladigan pul mablag'lari yoki qimmatli qog'ozlar.

3. Diskont- valyuta va tovar bozorlari amalig'tida shoshilinch naqd pul operatsiyalari chog'ida valyuta kursida chegirma yoki fond birjasi amalig'tida-birja kursi past bo'lganda qimmatli qog'ozlar nominallari bilan uning birja kursi o'rtasidagi vujudga keladigan farq.

4. Oltin andozasi (standarti)-pul tizimi bo'lib, unda oltin umumiy ekvivalenti rolini o'ynaydi va erkin sur'atda zarb kilinadigan oltin tangalar yoki oltinga almashtiriladigan qiymat belgilari muomilada bo'ladi.

5. Pul mul'tiplikatori- pul bazasi bir pul birligiga ko'payishi tufayli kelib chiqqan pul taklif qilishning o'sishi.

6. To'lovga qobiliyatsiz bank - depozitlar bo'yicha majburiyatlari bilan qarz mablag'lari bo'yicha majburiyatlari aktivlaridan oshib ketadigan bank.

Fiskal (soloh-byudjet) siyosati- xukumat organlari tomonidan iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish maqsadida soliqqa toritshning va davlat harid to'zilmasini o'zgartirish bo'yicha amalga oshiriladigan choralar.

Tayyorlash uchun savollar.

1. Moliya-kredit siyosati nima?
 2. Moliyani tartibga solishning ob'yekti nima?
 3. Pul-kredit siyosatini maqsadi nimada?
 4. Ochik bozordagi operatsiyalar nima?
 5. «Arzon» pullar siyosati nimadan iborat?
 6. «Qimmatli» pullar siyosati nimadan iborat?
 7. Markaziy bank davlat qimmatli qog'ozlarini ochiq bozorda sotganda nima maqsadni ko'zlaydi?
 8. Banklar faoliyatiga ta'sir ko'rsatishning qanday usullar mavjud?
 9. Bank faoliyatiga ta'sir ko'rsatishning ma'muriy va iqtisodiy usullarini mohiyati nimada va ularning farqi?
 10. Pul-kreditni tartibga solishning qanday vositalari mavjud?
 11. Zaxira me'yori pul taklifiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
 12. Inflyatsiya nima? Uning vujudga kelishining iqtisodiy sabablari qanday?
 13. Respublikada inflyatsion vaziyat hususiyatlari qanday?
 14. Bank nazorati va uni qanday turlari mavjud?
- Pulni qadrsizlanishi qanday jilovlash yo'llarini bilasiz?

19. ma'ruza: Moliyaviy nazorat.

Reja:

1. Moliyaviy nazoratning mohiyati va bozor Iqtisodiyoti.
2. Moliyaviy nazorat o'tkazish turlari, shakllari va uslublari.

Tayanch ibora. Audit, moliya tizimi, moliyaviy reja, nazorat, xisobot, kompleks, riviziya, konsalting, Iqtisod, auditor.

Xozirgi kunda oldimizda bozor Iqtisodiyotiga utishdek uta muxim, murakkab va ma'sulyatli vazifa turibdi. Bu vazifani muvofaqiyatli bajarish kup jixatdan moliyaviy xarakterdagi muomalarni to'g'ri xal qilish bilan chambarchas bog'liqdir. Ana shu muamolardan biri moliyaviy sog'lomlashtirish va pul muomalasini mustaxkamlashdir. Chunki amalga oshiri-laetgan tub Iqtisodiy isloxatlarning muvofaqiyat kozonishi, ijtimoiy yunaltirilgan Iqtisodiyotni vujudga keltirish, barcha ishlab chiqarishni iste'molchi extiyojlariga karatish, takchilik va navbatda turishni bartaraf etish, amalda fukoralar-ning Iqtisodiy erkinligini ta'minlash va yo'qsak unumdorlikni ragbatlantirish uchun shart sharoit yaratish ana shu muamoning to'g'ri xal etish bilan belgilanadi. Shuning uchun xam "xalk xujaligini barkarorlashtirish va bozor Iqtisodiyotiga utishning asosiy yunalishlariga" "moliya va pul" muomalasini sog'lomlashtirish-barkarorlashtirishning asosiy vazifa sidir - deb ta'kidlangan.

Vazirliklar, birlashmalar va korxonalar bilan davlat byudjeti urtasidagi moliyaviy munosabatlarni, ular bilan kredit sistemasi urtasidagi munosabatlarni, korxonalar bilan ularning yo'qori tashkilotlari urtasidagi moliyaviy munosabatlarni aniqlash xamda tarmoqlar va xo'jalik buginlarida barkaror moliyaviy xolatni ta'minlash moliyaviy nazoratning asosiy vazifalariga kiradi. Shu bilan birga moliyaviy rejalarini tuzishda va ularni ijro etish jarayonida korxonalar, birlashmalar, tashkilotlar va vazirliklarining faoliyatlari ustidan operativ ravishda moliyaviy nazorat amalga oshiriladi.

Moliyaviy nazorat davlat moliyaviy siyosatini o'tkazilishini ta'minlovchi davlat nazoratining muxim bir turlaridan biridir. U maorifda, moliyaviy sistemaning xamma bulimlari buycha resurslarning taksimlanishi va ishlatilishini ifodalovchi davlat nazorati shaklini aks ettirib, kabul kilingan konunlarning amal kilinishini, davlat xokimiyati va boshqaruvning xamma idoralari faoliyati to'g'riligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishga karatilgan. Moliyaviy nazoratning eng asosiy funktsiyalariga quyidagilar kiradi: davlat mablag'larini sarflanishini tekshirish, moliyaviy sistema barcha tarmoqlarining daromad va xarajatlarining konuniyligi; xisob va xisobot koidalariga amal kilinishidir.

Moliyaviy nazorat davlat xokimiyati siyosatining xamma buginlariga kumaklashadi. Moliyaviy boshqaruv idoralari ustidan davlat xokimiyati va moliyaviy tashkilotlar tamonidan nazorat urnatilgan. Maxaliy boshqaru idoralarinig nazrat funktsiyalari konun chiqaruvchi majlislar va ularning moliyaviy byudjet tashkilotlari ichki reviziya (taftish) ning maxsus xizmatlariga topshirilgan. Bu idora va tashkilotlar xarajat sistemalarining tuzilishini to'g'riligini korxona va tashkilotlar faoliyatida amal kilinaetgan konuniy kursatmalarga muvofiqligi, maxaliy tashkilotlar dasturlarinig bajarilishini, kilingan xarajatlarning Iqtisodiy samaradorligini saklanishini: moliyaviy xisobotlarnig xakkoniyligini tekshiradilar.

Moliyaviy nazorat o'tkazish davomida shu taftish o'tkaziladigan korxonaning xatolari va kamchiliklarini aniqlab, ularni nima sababdan kelib chikanini o'rganib, aniqlib, shularga asosan dalolatnoma tuziladi. Ishlab chiqarishda moliyaviy nazoratning asosiy bulimi bo'lib, asosiy kursatkichlarning Iqtisodiy analizi xisoblanadi. Ular korxonaning ishlab chiqarishi moliyaviy faoliyatini, ichki xo'jalik ishlarini rezervlarini ochish va ishga to'g'ri yunaltirish, moliyaviy rejaning bajarilishi yul-yuriklarini baxolash va shu asosda ularni bartaraf etish yullarini kursatishdan iboratdir. Tekshiruvchining axbarot bazasi bo'lib buxgalteriya va statistik uchetning ma'lumotlari, korxonaning oylik va yillik xisobotlari xisoblanadi. Korxona moliyaviy axvolini tekshirishda korxona ish faoliyatining xamma tamonlari xisobga olinib baxolanadi. Ya'ni emon moliyaviy axvol shu bilan aniqlanadiki, unda shaxsiy aylanma mablaglarning etishmasligi, rejalangan kapital qo'yilmalar va kapital remont maxsulotni realizatsiya qilish plani bajarilmaganligi, tannarxining oshishi, brakdan maxsulot yo'qotish.

Moliya organlarining nazorat funktsiyasi to'g'risidagi masalalar xam xozirgi kunning muxim muammolaridan biridir. Korxonaning xukulari kengaygan bir sharoitda ular o'z mablaglarini sarf qilishda keng mustakilik oladilar, chunki ularning o'zlari mustakil ravishda moliyaviy rejalar ishlab chikadilar va o'z mablaglarining kaysi yunalishlari buycha sarflashni o'zlari belgilaydi. Bunday sharoitda korxonalarga urnatigan foydani taksimlash normativining stabilligini ta'minlash, byudjetga to'lovlarni to'g'ri amalga oshirish, vazirliklarga kilingan ajratmalar va Iqtisodiy ragbatlantirish fondlarini tashkil qilish ustidan nazorat qilish moliya oganlari ishining markazida turadi.

Moliyaviy nazorat o'tkazuvchi idoralarga konun chiqaruvchi oliy davlat organi, moliya vazirligi, maxaliy xokimyat, ichki ishlar boshqarmasi va ichki xo'jalik faoliyatini nazorat kiluvchi muasassalar kiradi.

Oliy davlat organi tamonidan o'tkaziladigan nazorat, davlat byudjeti loyixasini ko'rib chikish, tasdiklash va uning bajarishi to'g'risidagi xisobotda o'tkaziladi. Turli mamlakatlarda byudjet kumitalari bo'lib ularning vazifasi byudjetda kuzda tutilgan daromad va xarajatlarning to'g'ri va tulik konunlashtirishni shuningdek byudjetni bajarish xisoboti to'g'riligini tekshiradi. Kumitalarning maqsadi korxona va tashkilotlar moliyasi ish faoliyatining xolati va tanishish, bu ishlarni baxolash moliya nazoratining keyingi organi - moliya vazirligi xisoblanadi. Uning bulimlari vazirliklar moliyaviy smetalarni analiz qilishni xarajatlarni moliyalash shuningdek tekshiruv va reviziyalar o'tkazishni olib boradi. Moliya vazirligi xar bir muasassalaridda o'zining vakilariga ega bo'lib ular o'z navbatida davlat xarajatlarining konuniyligiga javob beradilar. Bunda nazoratchi xarajatlarning belgilangan maqsadga muvofiqligini boshqa maqsadlarga kreditdan foydalanganligi xarajatga berilgan kredit sumasi etarligini xisob va xisobot koidalariga rioya kilinganligini tekshiradi. Xo'jalik ichki faoliyati nazorati korxona va tashkilotlar moliyaviy nazorati bo'lib keng imkoniyatlarga ega. U tekshiraetgan tashkilot va korxonalarda kerakli xujjatllarni talab qilish ushbu korxonani kreditlaetgan bank muassalari xakidagi ma'lumotlarni talab etish; uning raxbarlariga tekshirish davomida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yul-yuriklarini kursatish mumkin. Korxona (firma) larning moliyaviy va to'lov kobilyatini doimiy kuzatib boruvchi axborot ma'lumotlar berish xizmati ishonchli axborotga ega bulishi lozim. Buxgalteriya xisobining axvoli ammaldagi konun talablari darajasida va unga ijobiy baxo berish uchun korxonada sodir etilgan barcha xo'jalik muammolar buxgalteriya xisobining uslubiy

koidalariga tula va to'g'ri rioya qilgan xolda kayd etilganligiga ishonch xosil qilish zarur.

Korxona (firma) lardagi buxgalteriya xisobining ijobiy baxolash uchun asos bo'lib, O'ZBEKISTON respublikasi vazirlar maxkamasi moliya vazirligi Davlat bosh solik boshqarmasi tamonidan belgilangan me'riy xujjatlar tuplami xisoblanadi. Moliyaviy nazorat o'tkazish muddati va metodlariga ko'ra 3 turga bulinadi; dastlabki, joriy va sunggi nazorat. Dastlabki nazorat pul mablaglarining va moddiy boyliklarning sarflanishi daromalarni kelishi bilan aniqlanadi. Bu nazorat sistemasiga kredit ochish va byudjet mablaglarini o'tkazishdagi nazorat kiradi. Joriy nazorat byudjet sisemalarining bajarilishini ifodalaydi. Umoliyaviy nazorat boshqarmalari moliya vazirligi va uning idoralari, markaziy banklar, buxgalteriya zimmasiga yo'qlatilgan sungi moliyaviy nazorat materiallar ucheti va xisoboti asosida byudjetga daromadlarning kelishi va xarajatlarning sarflanishidan sung olib boriladi. Nazoratning maqsadi kuzda tutilgan mablaglarning tulikligi va o'z vaktida kelishini ta'minlashdir. Bu nazoratning metodi bo'lib korxna va tashkilotlarning faoliyatini tekshiruvchi reviziya va audit xisoblanadi.

Bundan tashkari inspeksiya kuzatish taftish xam moliyaviy nazoratning metodlari xisoblandi. Reviziyalar tulik va oralik kompleks va tematik turlarga bulinadi.

Tulik revizilarda korxonaning xamma buginlarining faoliyati tekshiriladi oralik reviziyada esa ishning bir qismi, bulimi tekshiruvdan o'tkaziladi. Tematik tekshiruv biron aniq belgilangan masala ustidan reviziyani ifodalasa, kompleks reviziyalar tekshirilaetgan tashkilot faoliyatining to'g'ri yunalishlarini aks ettiradi. Kompleks reviziyalar solik tashkilotlarining xizmatchilari, ekonamistlar, programistlar xalkaro moliya soxasidagi mutaxassislar tamonidan o'tkaziladi. Taftish nazoratining navbatdagi metodi sifatida korxonada moliyaviy intizomning buzilishini fosh etish maqsadida olib boriladi. Xisob ma'lumotlarining noto'g'ri kursatishi xisob yuritshni tartibga soluvchi me'riy xujjatlarning buzilganligi sababli emas, balki ba'zi noto'g'ri xaprakatlarning salbiy okibatlarini sababli xuquq buzilishiga olib keladi. Masalan: solik tulashtan bosh tortish mavjud mablaglar bilan ta'minlangan xolatlarida to'lov majburiyatlarini buzish xizmat buycha sheriklarni yangilashtirish qarz olish uchun soxta asoslar yaratish nokonuniy foyda kurish ushbu xarakatlarning xuquqiy baxolanishi ularning sabab va maqsadlariga bog'liq. Lekin bu masala tergovda belgilangan tartibda xisob printsplariga rioya kilinganligi yoki kilinmaganligi aniqlanadi.

Moliyaviy nazorat munosabatlarini tashkil qilishda quyidagilar asos bulishi mumkin: Birinchidan, nazorat obe'tlarini mulkchilik va moliyalashtirish manba'iga ko'ra ajratib olish, ya'ni davlat yoki boshqa mulk turlariga asoslangan obe'tlar va xo'jalik xisobidagi byudjetdagi obektlar. Ikkinchidan, nazorat subektlarini ajratish, ya'ni davlat tashkilotlari, jamoat (mustakil auditorlik tashkilotlari va korxonalar ichidagi auditorlik tashkilotlari). Uchinchidan, nazoratning vazifalarini ajratib olish byudjet tushumlari va xarajatlari xisobotlaridagi moliyaviy xamda ishlab chiqarish kursatkichlarining xakoniyligi, moliyaviy natijalar ustidan nazorat zarur xollarda mulkning saklanishi, nazorati va xakazo. Turtinchidan, jumxuriyat va maxaliy nazorat organlarining ta'sir doirasini aniqlash. Moliyaviy nazoratni yo'qorida keltirilgan tartib asosida tuzish maqsadga muvofiq bo'lib u asosan mavjud nazorat tarmogini kayta kurish asosida amalga oshirilishi mumkin.

Respublikamiz mustakilikka erishgandan sung korxona va xo'jaliklar o'z mulkchilik shaklini o'zgartirib davlat tasarufidan chiqarib oilaviy xususiy, koperativ,

shirkat, kushma, aktsioner va boshqa turdagi mulkchilik shakliga utishi munosabati bilan ularning moliyaviy xo'jalik faoliyati ustidan yo'qori tashkilotlar tomonidan o'tkaziladigan taftishlarga chek qo'yishga asos yaratildi. Bularning urniga mustakil ravishda faoliyat kursatuvchi Auditrlilik firmalari tomonidan o'za'ro tuziladigan shartnomalar asosida korxonalar va xo'jalikning moliyaviy axvoli xamda buxgalteriya xisobi va xisobotining to'g'riligi buycha tekshiruv o'tkazish zaruriyati tugildi.

O'ZBEKISTON respublikasining 12-chakirik 11 sesiyasida "Auditrlilik faoliyati to'g'risida" gi konun kabul kilindi. Bu konunda auditning mustakil moliyaviy nazorat sifatidagi xuquqiy asoslari belgilab berilgan.

Ma'lumki, boshqarish tizimida xo'jalik faoliyati buycha kabul kilinaetgan joriy va strategik karorlarning samaradorligi kup jixatdan moliyaviy ma'lumotlarning tezkorligi va aniqligi ishonchliligiga bog'liqdir. Rivojlangan bozor Iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlar tajribasi shuni kursatmokdaki, xar tamonlama ishonchli dikkatga sazavor ma'lumotlarni fakat 3 tamon, ya'ni xayrixox va xar qanday davlat va tijorat strukturalaridan xoli bo'lgan tomongina berish mumkin. Moliyaviy nazoratning yangi turi bulgach auditning eng dikatga sazavor va muxim tamoni uning moliyaviy ma'lumotlar sifatda mustakil fikrlashidir. Auditor va auditorlik firmalarining asosiy maqsadi buxgalteriya xisobining ishonchliligi va sodir etilgan xo'jalik operatsiyalarini amaldagi normativ aktlarga muvofiq kelishni aniqlashdir. Konsalting ishlab chiqarish va moliyaviy xo'jalik faolitini taxlil qilish va tekshirish xamda ularni yaxshilash buycha chora-tadbirlarni ishlab chiqarish soliklarni xisoblash buxgalteriya xisobi ichki moliyaviy nazorat buycha xizmatlar kushma alokalarni chet el valyuta operatsiyalarni amaga oshirish xususiylashtirish va boshqa xizmatlarni o'z ichga oladi. Xar bir korxonaning axvoli boshqa korxonalar bilan rakobat shaklidagi munosabatlarga bog'liq bo'lgan bozor Iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning moliyaviy axvoli va uning to'lov kobilyati to'g'risidagi axborot zarur. Tijoratni kreditlash sharoitida (veksellar berish olish va boshqalar xis.) bu urta mulkdir. Tijoratdagi sheriklarning faoliyati va moliyaviy axvolining ishonchliligi to'g'risida xatto tassavvurga ega bulish okibatida zarar talofatlara olib keluvchi noto'g'ri karorlar kabul kilinadi. Korxonaning moliyaviy ishonchliligini va barkarorligi to'g'risidagi sheriklar va bankning yo'qori baxolar korxonaning axlokiy natijasi bo'lib kreditlarning jalb etish uchun zamin va ulardan samarali foydalanish garovidir. Shuning uchun xisobning ishonchliligi va unga asoslangan axborotlar davlat axmiyatiga ega bo'ladi. Iksodiy axborotlarni aniq va ishonchligi davlat belgilangan xisobotlarning e'lon kilinishi va auditorlik nazorat tartibi urnatilishini takozo etadi. Bu tuzilgan auditrlilik xizmatlari kup tamndan o'z avzaliklariga ega ekanligigni kursatdi. Birinchidan audit kurishi natijasi buycha taerlangan xujjatlar xulosa va takliflar kurik tamom bulishi bilan fakat tekshiruv o'tkazilgan tashkilotlar raxbarlariga takdim etadilar bu degan suz yo'qori tashkilotlarning tekshiruvlar natijasi buycha buyruklar kabul qilish ular tamonidan jazo choralarni kullash xar xil taziklar o'tkazish o'z o'zidan yo'qoladi. Ikkinchidan raxbarlari xisobdor shaxslar tashkilot o'z faoliyatini kay tarzda olib boraetganligiga ishonch xosil kilib tezda ish faoliyatlarni yaxshilashda zarur choralar kurishni oydinlashtiradi. Poraxurlik va tamagarlikka chek qo'yiladi.

Nazorat uchun savolar.

1. Moliyaviy nazoratni qanday ahamiyati bor?
2. Moliyaviy nazorat turlarini ayting.
3. Moliyaviy nazorat o'tkazuvchi idoralar tarkibiga kaysi idoralar kiritiladi?
4. Tulik reviziyalar kachon o'tkaziladi?
5. Auditorlik faoliyati to'g'risidagi konun kachon kabul kilingan?
6. Auditor kim va qanday vazifani bajaradi?
7. Moliyaviy nazorat o'tkazishdan maqsad nima?
8. Auditor va auditorlik firmalarining asosiy maqsadi nima?
9. Moliyaviy nazorat o'tkazish muddati va usullariga ko'ra necha guruxna bulinadi?
10. Moliyaviy nazorat o'tkazuvchi idoralar tarkibiga kaysi muassasalar kiradi?

20. mavzu: Moliya bozorlari va uni tasniflash .

REJA:

1. Moliya bozorlari va uning mohiyati va vazifalari
2. Resurslar va mahsulotlar bozorlari
3. Moliya tizimining vazifalari va tasnifi
4. Moliya bozorining amal qilish mehanizmi va tarkibi.

I. Moliya bozorlari va uning mohiyati va vazifalari

1.1 Moliya bozori va uning mohiyati, vazifalari

Bozor iqtisodiyoti tovar - pul munosabatlariga asoslangan va ularga xos iqtisodiy qonunlar, ya'ni bozor munosabatlari qoidalari asosida boshqariladigan iqtisod tushuniladi. Bozor munosabatlari esa sotuvchi bilan haridor o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni anglatadi.

Oldi-sotdi xususida tovar va pul egalari o'rtasida shunday munosabatlar yuzaga keladiki, ularning aniq ijrochisi, firma, tashkilot, kompaniya, ayrim shaxs va xatto davlatlar qiyofasida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, bozor munosabatlari bozor iqtisodiyoti tushunchasi bilan chambarchas boyoliqdir. U bozor iqtisodiyotining bag'rida o'z ifodasini topadi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish bu shunchaki maqsad emas, balki iqtisodiyotga bozor munosabatlarini shakllantirish, jamiyatni yangilash yo'li hisoblanadi va u:

- iqtisodiy faoliyat erkinligiga;
- mulkchilikning xilma-xilligiga;
- narxlarni erkinligiga;
- raqobat ko'rashiga;
- shaxsiy huquq va erkinliklarning qaror topishiga;
- daromadning cheklanmaganligiga;
- antimonopol iqtisodiyotning mavjudligiga erishishda o'z ifodasini topadi.

Faqat bozor munosabatlari zaminidagina ishlab chiqarishni barqaror rivojlantirish, ko'plab sifatli tovarlar yaratish, ularga bo'lgan talabni qondirish, tejamli xo'jalik yuritish, to'qinchilik yaratib, xalqni farovon turmush sari yo'llash, halol va samarali mehnatni qadrlash, adolatni o'rnatish mumkin bo'ladi.

Respublika Prezidenti I. Karimov ta'kidlaganidek: "Faqat uyushgan bozorgina bugungi kunda halqning ijodiy va mehnat imkoniyatlarini ochib bera oladi, boqimandalikka xotima beradi, tashabbuskorlik va ishbilarmonlikni rivojlantira oladi, raqobatlantirishni va yo'qotilgan xo'jayinlik tuyyousini qayta tiklaydi."1

Bozor o'ziga xos strukturaga ega bo'lgan murakkab tizimdir. Shunga ko'ra u xilma-xil turlarga bo'linadi.

Bozorni oldi-sotdi qilinadigan ob'yektlarining moddiy jihatdan qaraganda iste'mol tovarlari va xizmatlari bozori, ishlab chiqarish vositalari (resurslar) bozorlari, mehnat (ish kuchi) bozori, moliya bozori, intellektual tovar bozori, shou-biznes bozoriga bo'lish mumkin.

Iste'mol tovarlari va xizmatlari bozori iste'molchilar bozori bo'lib, aholi uchun zarur bo'lgan tovar va xizmatlarning oldi-sotdisini bildiradi. Iste'mol bozorida aholi o'z iste'moli uchun tovarlar va tovar sifatidagi pulli izmatlarini harid qiladi. Bu yerda sotuvchilar bilan haridorlar o'rtasida oldi-sotdi munosabatlari yuz beradi, pul egasi tovar olsa, tovar egasi pul oladi. Sotuvchilar tovar ishlab chiqaruvchilar yoki ularni vakolatini olgan korxonalar, tashkilotlar yoki ayrim fukarolar bo'lsa, haridorlar — keng iste'molchilar ommasidan iborat. Xaridorlar faqat fuqarolardan iborat bo'lmaydi. Ular tarkibiga aholiga bepul xizmat ko'rsatuvchi korxona va tashkilotlar, masalan, kasalxona, yetimxona, bolalar boyochasi, kariyalar uyi va boshqalar kiradi. Ular ham keng iste'mol buyumlarini sotib oladilar. Iste'mol bizoridan aholiga har xil, lekin ma'rifiy, madaniy, tibbiy, texnikaviy va boshqa xizmatlar ko'rsatadi. Bu tizim o'zini to'la-to'qis oqladi. U bozorni pishiq — puxta himoya qilibgina qolmay, iste'mol bozori shaxobchalariga barcha zarur oziq-ovqat maxsulotlarini va ularni iste'mol qilish hajmlarini kamaytirmaslik imkonini berdi.

Ishlab - chiqarish resurslari (vositalari) bozori ishlab chiqarishni yuritish uchun zarur bo'lgan va tovarga aylangan mehnat vositalari, ashyo materiallarinig to'yoridan-to'yori yoki vositachilar orqali oldi-sotdi kilinishi. Bu bozorda mashina, uskuna, asboblar, bino, yer, xom-ashyo, yoqilgi va materiallar oldi-sotdisi kilinadi. Ishlab chiqarish vositalari ulgurji ravishda yirik partiya (to'plamda) kutarasiga sotiladi. Mazkur bozor sub'yektlari ham turli mulkchilikka oid korxonalar, firmalar, yakka tartibda ishlovchilar, fermerlar, uy xo'jaligi va tomorqa xujaligi soxiblaridir. Bu yerdagi tovar ayirboshlash shaxsiy iste'molga emas, ishlab chiqarishdagi iste'molga xizmat qiladi, ya'ni ishlab chiqarish talabini qondiradi.

Resurslar bozori o'zining uch belgisi bilan boshqa bozorlardan farq qiladi:

Bu yerda aslida mehnat maxsuli bo'lmagan, tabiat in'omi bo'la turib mulkchilik tufayli tovarga aylangan vosita - yer ham ayirboshlanadi;

Oldi-sotdi etilgan tovarlar o'z egasini o'zgartirish, ya'ni ular bir mulk ob'yektidan boshqa mulk ob'yektiga aylanishi shart emas. Ular o'z egasi mulki bo'lib qolgani holda sotib olganlar tomonidan qisman ist'yemol qilinadi. Bunda vositaning iste'mol qilish huquqi sotiladi. Masalan, asbob uskuna lizingi (ijarasi) yuz berganda ijraga berilgan narsa o'z egasi mulki bo'lib turib, ishlatish huquqini sotib olganlar tomonidan amalda foydalaniladi. Ijara nafaqat mashina-uskunalariga, balki yer, bino va inshootlarga ham

tegishlidir. Ijarada tovar nafligining, ya'ni ixtiyojini qondirish xususiyatining bir qismi harid etiladi;

Mazkur bozordagi ayirboshlash munosabatlari odatda bevosita ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasida yuz beradi. Ular o'rtasida vositachilar kam xollarda ish yuritadilar.

Mehnat bozori - ish kuchini oldi-sotdi qilish munosabatini bildiradi. Ish kuchi insonni mehnat qilish qobiliyati sifati tovarga aylanadi, oldi-sotdi orqali ishlab chiqarishni asosiy omili bo'la oladi. Potensial mehnat qobiliyati bozordan o'tib real amalda ishlayotgan mehnat qobiliyatiga aylanadi. Mehnat bozorining bir tomonidan ish kuchi egasi tursa, ikkinchisida ish kuchiga muhtoj korxona, firma turadi. Ular o'rtasida ayirboshlash munosabati yuz beradi va tovar bo'lgan ish kuchini sotish va sotib olishni bildiradi. Mehnat bozori aniq shakllarda yuz beradi. Ulardan eng muhim mehnat birjasidir. Birjada ish kuchiga bo'lgan talab bilan ish kuchiga bo'lgan taklif bir-biri bilan boyolanadi. Mehnat birjasi: - ish kuchiga tushgan talabga binoan ro'yxatdan o'tgan ishsizlarni bush ish joylariga jo'natadi; - kishilarni kasbga yo'naltiradi; - yangi ishchi kasbini egallashga undaydi; - malakani ishirish ishlarini bilan shuyoullanadi.

Intellectual tovarlar bozori bozorni maxsus turi bo'lib, aqliy mehnat maxsuli bulmish tovarlar va xizmatlarning ayirboshlanishini bildiradi. U sivilizatsiyalashgan bozor iqtisodiyotida keng rivojlangan bo'ladi. Bu yerda sotuvchilar va haridorlar maxsus tovar hisoblangan ilmiy yooyalar, texnikaviy yangiliklar, san'at asarlari, xilma-xil axborotlarni oldi-sotdi etish yuzasidan munosabatda bo'ladilar. Bu tovarlar egalari yoki ulardan vakolat olgan firmalar bozorda taklifni shakllantiradilar. Talabgorlar esa turli firmalar, uyushmalar, davlat idoralari, har xil tashkilotlar va fuqarolar bo'ladi. Mazkur bozor ham kichik qismlardan iboratki, ular ilmiy texnik ishlar bozori; kino bozori; tasviriy san'at bozori; musiqa bozori; antikvar buyumlar bozoridan tashkil topadi. Intellectual tovarlar bozorida ilmiy-texnikaviy ishlanmalar oldi-sotdisi katta o'rin tutadi. U amalda patent, litsenziya va "nau-xau" sotishdan iboratdir. Bu yerda ilmiy-texnikaviy yangiliklar haridor mulkiga aylanishi sharti bilan yoki o'z egasi mulki bo'la turib, vaqtincha foydalanish sharti bilan sotiladi.

Intellectual bozorda ko'pincha innovatsiya firmalari ish yuritadilar. Ular yangilikni topish, uni bozorda sotish, ishlab chiqarishga joriy etish yuzasidan xizmat ko'rsatadilar. Bu ishda injiniring va konsalting firmalari ham qatnashadi. Mazkur bozor fan-texnika rivojiga katta hissa qo'shadi, yangiliklarni kerakli joyida samarali qo'llanishini ta'minlaydi.

Shou-biznes bozori intellectual tovar bozorining eng yirik turlaridan biri hisoblanadi. Bu bozor yordamida har xil pullik tomoshalar ko'rsatish, yo'li bilan daromad topiladi. Shou-biznes bozori bilan maxsus firmalar, madaniy-musiqaviy uyushmalar yoki ayrim biznesmenlar shuyoullanadi.

Shou-biznesdan to'shadigan daromad:

- aholidan olinadigan tomosha haqi;
- firmalardan tushadigan reklama puli;
- tomoshabinlarga savdo-maishiy xizmat ko'rsatish haqi va boshqalardan shakllanadi.

Shou-biznesda bitishuv shartnomalariga binoan mashhur ijrochilarning chiqishlari uyushtiriladi. Kontraktlar shou-birja orqali to'ziladi.

Shou-birja - bu turli mamlakat (region)lardagi yakka musiqaviy ijrochilar, ijrochilar jamoasi (ansaollar) bilan shartnoma tuzish yuzasidan o'tkaziladigan birjadir va u akliy tovarlar bozorining bir turi hisoblanadi. Shartnomada ijrochilar gastrollarini o'tkazish shartlari, muhim ijrochilar uchun beriladigan gonorar (ijod xaki) kelishib olinadi.

Moliya bozori - bu bozor tizimining muhim qismi bo'lib, moliya resurslari, ya'ni pul va pulga tenglashtirilgan qoyoozlar bozoridir va shu bilan bir qatorda moliya tizimini ajralmas qismi hisoblanadi. Bunda oldi-sotdi qilinadi, pul mablayolarining talab va taklifga qarab erkin harakati ta'minlanadi.

Moliya bozorida firmalar, binolar, moliya muassasalari, davlat va aholi qatnashadi.

Moliya bozori keng ma'noda pul bozori, kapital bozori, investitsiya bozori, qimmatli qoyoozlar bozori, valyuta bozori, suyourta bozori va boshqalarni birlashtiradi. Pul bozori qisqa muddatli kredit bozori, kapital bozori esa uzoq muddatli kredit bozori ekanligi bilan ajralib turadi. Bu bozorda puldorlar, banklar (vositachilar) va pulga muhtojlar qatnashadilar, sotilgan pul narxi esa foizni tashkil etadi. qimmatli qoyoozlar bozorida aksiya, obligatsiya, xazina majburiyatlari, sertifikatlar oldi-sotdi qilinadi. Bu bozor fond bozori deb yuritiladi. qimmatli qoyoozlarning dastlabki sotilishi birlamchi fond bozorida o'tkaziladi, chiqarilgan qimmatli qoyoozlar obuna shaklida yoki ro'yxat bilan haridorlarga sotiladi. Ularning qayta sotilishi ikkilamchi fond bozorida yuz beradi, uni fond birjasi deb yuritiladi.

Fond birjasida brokerlar, birjachilar va chayqovchilar ish yuritadi. Brokerlar birovlar nomidan qimmatli qoyoozlarni sotadilar yoki sotib oladilar, o'z xizmati uchun olingan yoki sotilgan aksiyalar summasiga foiz tariqasida belgalanadigan komission haq oladilar. Chaykovchilar qimmatli qoyoozlarni olib darxol sotish bilan shuyoullanadilar. Ular qimmatli qoyoozlarning kursi (narxi)dagi o'zgarishlarni tez ilgab, olib sotarlik qiladilar, narx tushganda sotib olib, kurs oshganda qimmatga sotadilar. Aksiya kursi kuniga bir necha marta o'zgaradi, shunga qarab chayqovchilar ham katta pul ishlaydilar yoki katta pul boy beradilar.

Aksiya va obligatsiyani o'z nomidan chiqarib, ularni birlamchi fond bozorida dastlabki sotishga qo'yuvchilar emitent deyiladi. qimmatli qoyooz chiqarish huquqi berilgan aksiyadorlik jamiyatlari shaklidagi firmalar, korporatsiyalar, banklar va davlat emitent hisoblanadi.

Pul va qimmatli qoyoozlar bozori iqtisodiyotni boshqarishning muhim yo'laridan biridir. Bu bozor davlat harajatlarini kreditlash va byudjet takchilligini qoplashning manbai sifatida katta ahamiyatga egadir.

Moliya bozorining yana bir turi valyuta bozoridir. Bu yerda turli mamlakatlar valyutasi oldi-sotdi qilinadi, bozorda korxona, firma, davlat idoralari va fukarolar qatnashadi. Ulardan biri valyuta sotsa, ikkinchisi uni sotib oladi. Valyuta bozori amaliyotga valyuta bilan savdo qiluvchi banklar va aksioni kurinishida bo'ladi. O'zbekiston Respublikasida valyutani oldi-sotdi qilish operatsiyalar bilan Respublika Markaziy banki va respublika tashki iqtisodiy Milliy banki shuyoullanadi. Valyuta bozori:

- chet el oldi-sotdisidagi o'zaro to'lovlarni bajarish;
- valyuta xatarini suyourtalash;
- valyuta zaxiralarini diversifikatsiyalash;
- valyuta sarflari bilan boyoliq tadbirlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Valyuta bozorida muomalalar valyutani naqd yetkazib berish bilan yoki valyutani kelishilgan vaqtdagi kurs bo'yicha yetkazib berish shaklida amalga oshiriladi. Valyuta muomalalari asosan AqSh dollarida olib boriladi.

Moliya bozori tufayli bekor yotgan ulik pul tirik pulga, muomalaga tushib daromad keltiruvchi pulga aylanadi. Uning yana bir xosiyati shundaki, qimmatli qoyoozlar sotib olish orqali kichik pul egasi ham kapital soxibiga aylanadi, kapital ozchilik monopoliyasidan chiqib, ko'pchilik mulkiga aylanadi. Moliya bozori kapitalni demokratiyalashtiradi, oz miqdordagi pullarni to'plab yirik pulga aylantiradi, ko'pchilikni foyda topishdan baxramand etadi.

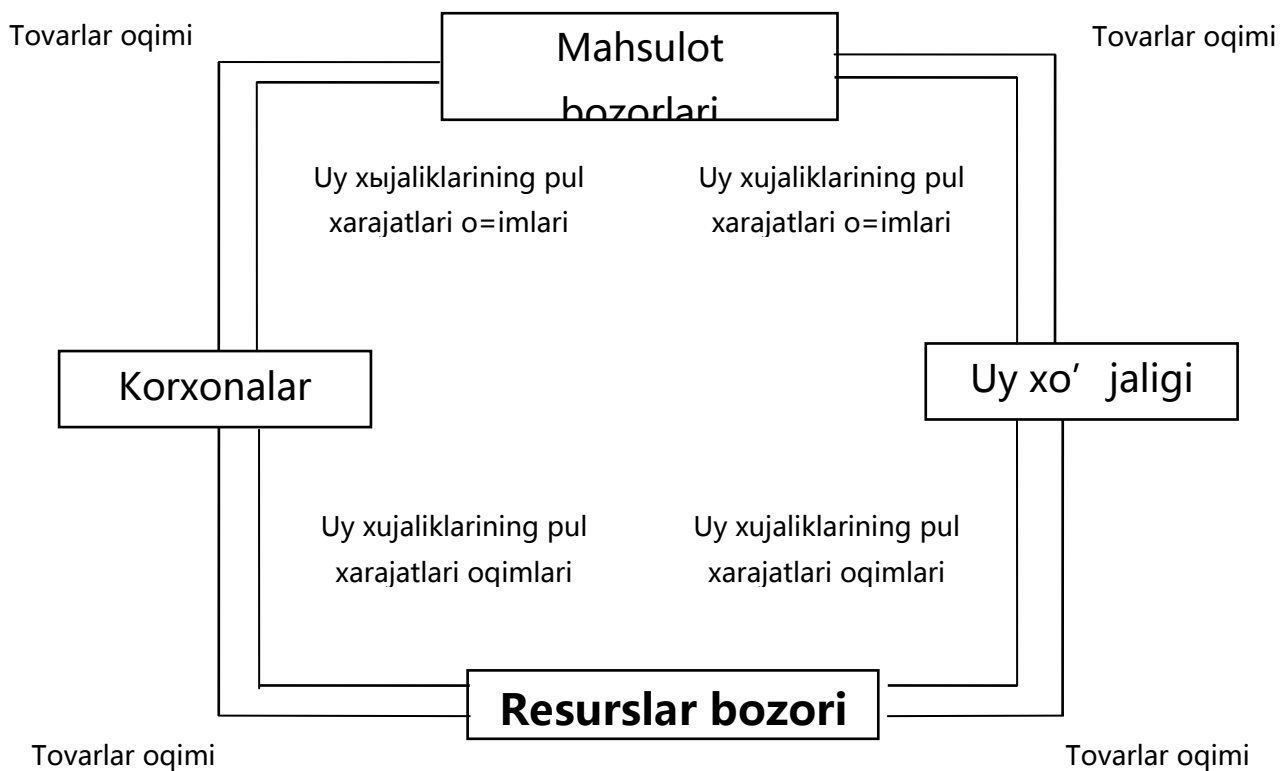
Demak moliya bozori orqali moliyaviy munosabatlar demokratiyalashadi, xo'jalikni moliyalashtirishda halqning puli qatnashadi, halq o'z puldan daromad ko'radi. Pulning kapital sifatida ishlab chiqarishga safarbar etilishi iqtisodiy potensialni kuchaytiradi, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtiradi va shu asosda halq farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Moliya bozori moliya resurslarini ishlab chiqarishning talabiga qarab, turli korxonalar va sohalar tarmoqlar o'rtasida taqsimlaydi.

Resurslar va mahsulotlar bozori. Moliyaviy tizimning vazifalari va tavsifi

Oddiy aylanish doirasida makroiqtisodiyotning asosiy masalasi hal qilinadi: nima ishlab chiqarish kerak va ishlab chiqarish faoliyatidan olingan natijalarni qanday taqsimlash kerak. Turli iqtisodiy tizimlarda bu masalalar turlicha hal qilinadi. Agar bozor narx resurslaridan foydalanib boshqarilsa, demak gap iqtisodiy rivojlanishning bozor modeli xasida ketadi. Agar resurslardan foydalanish siyosiy yoki ma'muriy tadbirlar yordamida amalga oshirilsa, gap buyruqqa asoslangan yoki rejali iqtisodiyot haqida boradi.

Soddalashtirilgan aylanma modelida uy xo'jasiga va korxonalar ishlab chiqarish omillari ish haqi, foyda foizlari va dividendlar kurinishidagi pul daromadlari bilan o'zaro boyolangan. Korxonalar tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun ish kuchi, sarmoya va tabiiy boyliklardan foydalanadi hamda ularni o'z navbatida uy xo'jaliklariga sotadi. Uy xo'jaliklari esa tovarlar va xizmatlar uchun to'lovni o'z ish kuchini sotishdan va korxonalarga o'z sarmoyasini qarzga berishdan topgan pullari yordamida tulaydi. Shunday qilib, resurslar, maxsulotlar va daromad aylanishi yuz beradi. Tovarlar va pul to'lovlarining qarama-qarshi oqimlari bozorda - ishlab chiqarish omillari bozorlari yoki resurslar bozorida yuz beradi. Ishlab chiqarishni birlamchi omillari pulga sotib olinadigan va sotiladigan joylarda iqtisodchilar resurslar bozorlari deb atalaydi; tovarlar va xizmatlar sotiladigan joylar tovar bozorlari deb ataladi.

Resurslar, maxsulotlar va daromadlarning aylanish modeli

Ishlab chiqarish resurslari bozorida bir qatnashchilarning pulga bo'lgan ehtiyojiga boshqa qatnashchilarning asosan korxonalarning resurslarga yoki ishlab chiqarish omillariga ehtiyoji qarshi turadi. Tovar bozorlarida, asosan korxonalar tomonidan pulga bo'ladigan ehtiyojga, ishlab chiqarilgan tovarlarga uy xo'jaliklari tomonidan bo'ladigan ehtiyoj javob beradi.

Bu aylanishda ikki oqimni — resurslar, tovarlar oqimini va pul harajatlari, daromadlar oqimlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bozor iqtisodiyotida moliya tizimining ahamiyatini tushunib olishda ikkinchi yo'nalishning ahamiyati juda muhim. Odatda, uy xo'jaliklari olgan daromadlarning hammasini tovarlar va xizmatlar sotib olishga sarflashmaydi, mablayolarning bir qismini tuplashadi, ya'ni kechiktirilgan talabni ifodalaydigan jamyoarma xosil qilishadi.

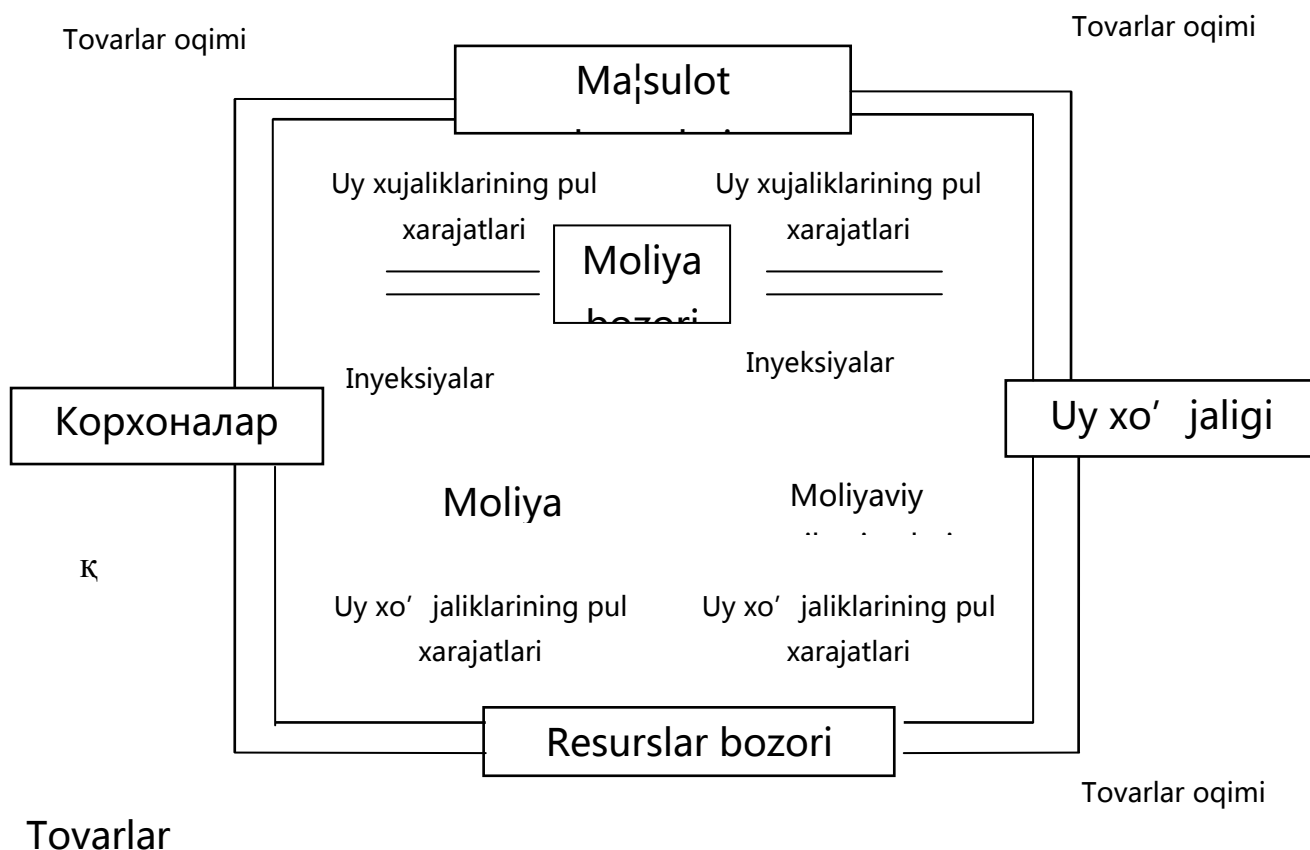
Pul to'plash yastagi vaqtinchalik bush pul zaxirasini shakllantiradi, u bankka quyilishi va foizlar kurishiga daromad keltirishi mumkin. Uy xo'jaliklarining eng keng tarqalgan pul jamyoarish shakllari naqd pullarni to'plash, foiz daromadlari keltiradigan (yoki keltirmaydigan) jamyoarma omonatlari hisoblanadi. Uy xo'jaligini daromadlari oqimidan jamyoarmalar kurinishidagi pul mablayolari chiqib ketadi. Agar pul mablayolarining ma'lum qismi doimo jamyoariladigan bo'lsa, qanday qilib resurslar va maxsulotlar aylanishi, pul mablayolarinig qarshi oqimi bilan muvozanatlashadi.

Bozorning boshqa qatnashchilari esa, joriy iste'molga yoki tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga, qurilishga yoki savdoga investitsiya qilishga ehtiyoj sezishadi.

Agar uy xo'jaligi o'rta hisobda ishlab topgan puliga nisbatan I kam harajat qilsa, korxonalar o'z maxsulotlarini sotishdan tushgan mablayolarga nisbatan ko'p mablayo sarflaydi. Korxonalar va davlat o'z investitsiya va boshqa harajatlarni qoplash uchun ancha miqdordagi moliyaviy mablayolarga muxtoj. Hozirgi zamon milliy iqtisodiyot tizimlari yirik zavodlar, fabrikalar, boshqa ishlab chiqarish inshootlari, kommunikatsiya va transport tizimlari, turar joy binolari, maktablar kurish va boshqalar uchun investitsiyalarga katta ehtiyoj sezadi. Uskunalar va texnologiyalarning yangi turlariga sarflanadigan investitsiyalar ish unumdorligini oshiradi, mamlakatdagi hayot darajasini yuqoriroq bo'lishini ta'minlaydi. Xo'jalik yurituvchi ob'yektlar zarur moliyaviy mablayolarini topish uchun banklarga qarz (ssuda)lar surab murojaat qiladi, aksiya va obligatsiyalar chiqaradi. Odamlarning o'zlari ham moddiy va moliyaviy investitsiyalarni amalga oshiradilar, ya'ni uylarni, aksiya hamda obligatsiyalarni sotib oladilar. Oqibat natijasida uy xo'jaliklari, korxonalar va hukumat olgan kredit mablayolarini o'z majburiyatlari bo'yicha joriy to'lovlarga yo'naltiradi. Ko'rinib turibdiki, pul zaxiralaridan to'lovlar oqimiga ko'shimcha mablayolar kushiladi, ular ssuda in'yeksiyalari deb ataladi. Shunday qilib to'lovlarning aylanishi oqimidan kamayishi asosan uy xo'jaliklarining jamyoarmalari shaklida yuz beradi, to'lovlar oqimiga in'yeksiya (kushish) esa asosan korxonaning kredit investitsiyalari tarzida amalga oshiriladi.

Aholining jamyoarmalari vaqtinchalik bo'sh moliya resurslarini taklif qilishdir. Kredit investitsiyalari vaqtinchalik bo'sh moliya resurslariga talabgor. Ohir - oqibatda kredit resurslarinig talab va taklifi moliya resurslarining oldi-sotdi jarayoni yuz beradigan o'ziga xos moliya bozorlarining paydo bo'lishini belgilaydi. Resurslar, maxsulotlar va daromad aylanishi modelida moliya bozorlarining mavjudligini hisobga olib, biz uning ancha murakkablashtirilgan modelini to'zamiz.

Moliya bozorlari bilan bo'ladigan to'lovlarning aylanish modeli

Ishlab chiqarish resurslari bozorlarida bir qatnashchilarning puliga bo'lgan ehtiyojiga boshqa qatnashchilarning, asosan korxonalarning resurslarga yoki ishlab chiqarish omillariga ehtiyoji karshi turadi. Tovar bozorlarida, asosan korxonalar tomonidan pulga bo'ladigan ehtiyojga, ishlab chiqarish tovarlarga uy xo'jaliklari tomonidan bo'ladigan ehtiyoj javob beradi.

Bu aylanishda ikki oqimni-resurslar, tovarlar oqimini va pul harajatlari, daromadlar oqimlarini ajratib ko'rsatishi mumkin. Bozor iqtisodiyotda moliya tizimining ahamiyatining tushunib olishda ikkinchi yo'nalishining ahamiyati juda muhim. Gap shundaki, odatda, uy xo'jaliklari olgan daromadlarning hammasini tovarlar va xizmatlar sotib olishga sarflashmaydi, mablayolarining bir qismini to'plashadi, ya'ni kichiktirilgan talabni ifodalaydigan jamyoarma xosil qilishadi. Pul to'lash istagi vaqtinchalik bush pul zaxirasini shakllantiradi, u bankka qo'yilishi va foizlar ko'rinishida daromad keltirishi mumkin. Uy xo'jaliklarining eng keng tarqalgan pul jamyoarish shakllari naqd pullarni to'plash, foiz daromatlari keltiradigan yoki keltirmaydigan jamyoarma omonatlari hisoblanadi. Demak, uy xo'jaliklarining daromatlari oqimidan jamyoarmalar ko'rinishidagi pul mablayolari chiqib keladi. Endi shunday savol tuyoiladi: agar pul mablayolarining ma'lum qismi doimo jamyoariladigan bo'lsa, qanday qilib resurslar va mablayolarining qarshi oqimi bilan muvozanatlanadi?

Bozorning boshqa qatnashchilari esa aksincha, joriy iste'molga yoki tovarlar investitsiya qilishga ehtiyoj seziladi.

Agar uy xo'jaligi o'rta hisobda ishlab topgan puliga nisbatan kam harajat qilsa, korxonalar o'z maxsulotlarini sotishdan tushgan mablayolariga nisbatan ko'p mablayo sarflaydi. Korxonalar va davlat o'z investitsiya va boshqa harajatlarni qoplash uchun ancha miqdordagi mablayolarga muxtoj. Hozirgi zamon milliy iqtisodiyot tizimlari yirik zavodlar, fabrikalar, boshqa ishlab chiqarish inshootlari aeroportlar, kommunikatsiya va transport tizimlari, turar joy binolari, maktablar kurish va xoqazo uchun investitsiyalarga katta ehtiyoj sezadi. Uskunalar va texnologiyalarning yangi turlariga sarflanadigan investitsiyalar ish unumdorligini oshiradi, mamlakatdagi hayot darajasining yuqorirok bo'lishini ta'minlaydi.

Xo'jalik hayot darajasining yurqoriroq bo'lishini ta'minlaydi. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar zarur moliyaviy mablayolarni topish uchun harakat qiladilar.

Moliya bozori va ularga faoliyat ko'rsatadigan muassasalari mamlakatning moliya tizimini tashkil qiladi.

Moliya tizimi mamlakat iqtisodiyoti uchun hayotiy zarurat bo'lgan ko'pgina muhim vazifalarni bajaradi:

1. Jamgarish vazifasi. Moliya muassasalari tizimi aholiga, korxonalarga foizli va foizsiz omonatlar, qimmatli qoyoozlar - depozit sertifikatlar, obligatsiyalar shaklidagi pul jamyoarmalarining xilma-xil usullarini taklif qiladi. Moliya muassasalari korxonalar va uy xo'jaliklarining "vaqtinchalik harakatsiz pullari"ning harid qobiliyatini saqlash va ko'paytirish majburiyatini oladi.

2. Kreditlash vazifasi. Bu - moliya tizimining faol vazifasidir. U birinchi vazifa bilan chambarchas boyolanib ketgan, chunki moliya muassasalarining, xususan banklarning kredit berish salohiyatini mamlakat iqtisodiyotida jamyoarilayotgan moliya mablayolari xajmiga bevosita boyoliqdir.

3. To'lovlarga xizmat ko'rsatish vazifasi. Har qanday mamlakat iqtisodiyotida tovar, moliya operatsiyalari bilan boyoliq bo'lgan to'lovlar doimo va katta xajmlarda

amalgam oshiriladi. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar (korxonalar) o'z xodimlariga ish haqi va mukofotlar beradi, xom ashyo va tovar yetkazib beruvchilarga haq to'laydi, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'laydi va hokazo. Bu hisob-kitoblarning barcha turli-tuman vositalari, jumladan to'lov topshiriqnomalari, talabnomalar, akkreditivlar, cheklar, veksellar, kredit kartochkalari va hokazo yordamida bajariladi.

4. Iqtisodiy siyosat vazifasi. Markaziy bank va hukumat moliya tizimini pul-kredit va fiskal dastaklariga ta'sir ko'rsatib, davlat iqtisodiy siyosatini zarur yo'nalishida o'tkazadi.

Inson biror ko'zlagan maqsadiga yetishish uchun pulga muxtoj bo'lib, zarur mablayolarni topish uchun bozorga chikadi. Uning muammosini hal qilishni qanday yo'llari bor. Birinchi yo'l: u mehnat bozoriga chiqib, muayyan bilim shartlariga muvofiq ish beruvchiga o'z kuchini taklif qilishi mumkin. Bu holda ish beruvchi yollagan ishchiga bunak (avans) to'lashi va keyin bitimda ko'rsatilgan muddat mobaynida unga ish xaqi to'lab turishi mumkin. Ikkinchi yo'l: odam turar joy bozorlariga borib, o'z turar joyini, vaqtinchalik ijaraga oluvchi yoki ijarachilarga taklif qilib, kvartira xaqi shaklida mablayo olishi mumkin.

Agar odamni resurslari bozorida pul mablayolari topishning bu ikki yo'li kanoatlantirmasa, u ro'zyoordagi biror buyumni yoki o'zi yasagan buyumni tovarlar bozorida sotishi mumkin.

Nihoyat, kishi o'z tanishlari, do'stalaridan yoki bankdan qarz (kredit) olish mumkin. Odatda kredit shartida pul olish ssudaning qaytarishini ta'minlaydigan biror aktivni taqdim qilishni talab qiladi. Ular ko'pincha garov tarzida ko'chmas mulk yoki qimmatli qoyooz kafolatidan iborat bo'ladi.

Iqtisodiy faoliyatda pul qarz olish juda keng tarqalgan va qarz oluvchilar sifatida bozorning turli-tuman mayda hamda yirik qatnashchilar - aholi, xususiy firmalar, korporatsiyalar va hokazolar ishtirok etadi. Xo'jalik muassasalari ham kreditorlar (qarz beruvchi) bo'lishi mumkin. Shunday qilib, bozorlarda pul aktivlariga bo'lgan, talabga pul aktivlari taklifi qarshi turadi, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning transaksiya yoki boshqa maqsadlar uchun pul mablayolarining olish usullari har xil bo'lsada, asosiy jihatlari barcha uchun birdayligicha qiladi. Bozor xo'jaligining barcha qatnashchilari bozorlarga (resurs bozori, tovarlar bozorlariga, pul va sarmoya bozorlariga, valyuta bozorlariga) chiqadi va ular moliya bozorini vujudga keltiradi.

"Moliya bozori" atamasi juda keng tushuncha yoki bu moliya kredit mexanizmining amal qilish sohasidir. U xaqiqatdan ham keng ma'noli va murakkab iqtisodiy toifani tashkil qiladi, hamda muayyan moliya muassasalari orqali o'zaro ta'sirida bo'ladigan mulk egalari bilan sarmoya, qarz oluvchilari o'rtasidagi munosabatni tasvirlaydi. Hozirgi zamon iqtisodiyoti uchun moliya bozori o'ziga xos "asab markazi" hisoblanadi, uning rivojlanishi darajasiga qarab mamlakat iqtisodiyotining "ahvoli" xasida fikr yuritish mumkin, chunki moliya bozoriga ta'sir ko'rsatib, jamiyatning iqtisodiy faoliyatini boshqarish mumkin.

Iqtisodiyot normal shakllanayotgan sharoitda, yuqorida qayd etganimizday, tabiiy savol tugiladi: doimo paydo bo'lgan jamyoarmalardan qanday qilib samaralirok foydalanish mumkin?

Insoniyat tarixida foydalanishning eng keng tarqalgan ikki usuli ma'lum: naqt pullarni saqlash (gilam tagiga tashlab qo'yish yoki omonat banklariga qo'yish) yoki qimmatli qoyoozga sotib olish.

Jamyoarmalarning ko'pini jamiyatning oila "uchoqlari", iqtisodiyotga investitsiyalar kuyishni esa, asosan xo'jalik yurituvchi ob'yektlar amalga oshiradi. Tapaqqiyot davomida bu pul oqimlarining birinchidan ikkinchisiga o'tishi tartibga solib turadigan muassasalar, vositalar tuplamiga ega muayyan mexanizm ishlab chiqarilgan. Moliya bozori ana shunday mexanizm sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Hozirgi zamon moliya bozorining asosini ko'p sonli moliya muassasalari yoki vositachilari tashkil qiladi. Bu sotuvchilar va haridorlar, ya'ni sotiladigan harid qilinadigan tovar, pul va boshqa moliya aktivlari mavjud bo'lgan bozor. Ular vaqtinchalik foydalanish (majburiyatli qarzlar shaklida) yoki butunlay (aksiyaga) berilishi mumkin.

Shu bilan birga, moliya bozoridagi pul mablayolari jamyoarmalarining egalaridan qarz oluvchilarga boradigan ko'plab turli-tuman yo'llar bilan ta'minlanib turadi. Iqtisodiy adabiyotda ular ikki asosiy guruhga ajraladi.

Birinchi rvpvhra pul mablayolari bevosita jamyoarmalarning egalaridan qarz oluvchilarga beradigan mablayo bilan bevosita moliyalash yo'llari kiradi. Ular o'z navbatida ikki asosiy turga bo'linadi: kapital moliyalash - unga muvofiq tadbirkor mablayoni mulkning bir qismiga almashtirish hisobiga oladi (oddiy aksiyalar) va qarz olish nuli bilan moliyalash - unga muvofiq firma mablayoni oldindan kelishgan foiz bo'yicha keyin to'lash va egalik qilish huquqini olmaslik haqidagi sharti bilan oladi (obligatsiyalar). Bu barcha qimmatli qoyoozlar qimmatli qoyoozlar bozorining rivojlanishini va faoliyat ko'rsatishni belgilaydi.

Ikkinchi guruhga, bevosita mablayo bilan ta'minlashga omonatchilarning mablayolarini moliya muassasalariga: tijorat banklari, suyourta va trast kompaniyalari, pensiya fondlari va xoqazolarga kuyishga, doir barcha operatsiyalar kiradi. Masalan, moliya muassasalari, mayda va yirik omonatchilarning mablayolaridan foydalanib turli-tuman loyihalarni mablayo bilan ta'minlaydi. Mablayo bilan ta'minlashning "bilvositaligi" shundaki, omonatchilarning o'zlari mablayolarni ushbu loyihalarga bevosita kuymaydilar. Jismoniy va yuridik shaxslarning uzoq muddatli pul omonatlari moliyaviy vositachilari tomonidan investitsiya kreditlari, uzoq muddatli qimmatli qoyoozlar bilan birga sarmoyalar bozorida oldi-sotdi qilinadi. Omonatlar faqat o'zoq muddatli investitsiyalarga quyish shart emas, balki ularga umri qisqa qimmatli qoyoozlar, qisqa muddatli xazina majburiyatlari, veksellar va hokazoni sotib olish mumkin. Fuqarolar va yuridik shaxslarning qisqa muddatli omonatlari, hamda pul masalasining boshqa elementlari bilan birga, ular pul bozorini tashkil qiladi. Pul bozori Markaziy bankning pul-kredit siyosatini joriy qilish ob'yekti hisoblanadi. U kredit muassasalarini aktivlari bilan savdo qilish uchun mo'ljallangan. Bu aktivlar Markaziy bankda kredit muassasalarining eng muhim likvidlik mablayolari zaxiralari bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, aktivlarni arzonlashtirib, ko'paytirib yoki kamaytirib Markaziy bank ba'zi banklarning kredit berishga va kredit bo'yicha foizlar qiymatiga va omonatlar bo'yicha foiz stavkalari qiymatiga ta'sir ko'rsatadi.

Pul bozori davlat xazinasiga bevosita naqd pul tushumini va firma yoki jismoniy shaxsga o'zlarining vaqtinchalik bush mablayolaridan daromad olishga imkon beradi. Pul bozorsiz to'liq ma'nodagi moliya bozori bo'lishi mumkin emas.

Hozirgacha biz rasmiy moliya bozorlari mexanizmini tushuntirdik, lekin ular bilan birga norasmiy moliya bozorlari ham xizmat ko'rsatishi mumkin. Ularning paydo bo'lishiga sabab nima?

Moliya tizimi yetarlicha rivojlanmagan mamlakatlarda yoki inflyatsiya ko'zatilayotgan, yo bo'lmasa, to'lov boshlashining muvozanati tuzilgan joylarda moliyaviy operatsiyalarning ko'p qismi o'sha norasmiy bozorlar orqali yuz berishi mumkin. Norasmiy bozorlar har xil shaklda bo'lishi mumkin: qishloq joylarda ssudalar berish amaliyotidan boshlab, rasmiy tashkil kilinganlari bilan yonma-yon faoliyat ko'rsatadigan yirik ko'lamdagi shahar birjadan tashkari bozorlarigacha bo'ladi. Norasmiy bozorlarda ko'pincha chet el valyutalari operatsiyalari ob'yekti hisoblanadi. Shunday bozorlarning mavjudligi, masalan, pul-kredit sohasidagi, to'lov balansi, soliqqa tortish, me'yoriy-huquqiy baza va boshqalar bo'yicha masalalarning hal qilinishi bilan boyoliqdir.

1.3. Moliya bozorining amal qilish mexanizmi va tarkibi

Har bir bozor faoliyati ishini boshlash uchun moliyaviy mablayo zarurligi, shu mablayolarni moliya bozorida topish mumkinligini taqozo etadi. Tadbirkorlik ishini rivojlantirishda asosiy moliyaviy mablayo hisoblangan pul va qimmatli qoyoozlar yo'lga qo'yish kerak.

Pul resurs hisoblanmaydi, lekin bunda ishlab chiqarish vositalari sotib olish mumkin va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantiriladi. Shu bilan birga pulga moliyaviy mablayolardan aksiya va obligatsiyalar sotib olish mumkin. Ushbu qimmatli qoyoozlarni moliyaviy bozorda sotish va sotib olish mumkin. qimmatli qoyoozlar, ya'ni aksiya va obligatsiyani sotib olish o'z navbatida xavf-xatar (risk) bilan undan dividend yoki foiz olish mumkin.

Hozirgi sharoitda pul bozori vazifasining kengayishi moliya bozori to'yorisida fikr qilishni taqazo etdi.

Moliya bozorida moliyaviy mablayolarning oldi-sotdisi bo'lib o'tadi, bunga pul bilan qimmatli qoyoozlar kiradi. Pul qimmatli qoyoozlarga qaraganda absolyut likvidlikka egadir. Moliya bozorida talab va taklif spetsifik harakterga egadir. Talab tomonida pul, taklif tomonida esa - moliyaviy aktivlar (ya'ni pul, aksiya, obligatsiya) hisoblanadi. Shundan xulosa qilish mumkinki, moliya bozori ssuda kapitali bozori (bank krediti) va qimmatli qoyoozlar bozoridan iboratdir. qimmatli qoyoozlar bozori bank krediti sistemasini tuldiradi va bir-birini qo'llab-quvvatlaydi.

Tijorat boshqalar qimmatli qoyoozlar bozori vositalariga yangi chiqariladigan qimmatli qoyoozlarga obuna bo'lish uchun ssuda berishlari mumkin. qimmatli qoyoozlar bozori vositalari banklarga qimmatli qoyoozlarni sotishlari mumkin.

Bozorining ikki qismga bulinishi o'z navbatda kapital ham ikki qismga ya'ni: asosiy va aylanma kapitalga bo'linadi. Shunga ko'ra banklar qisqa muddatli ssudalar (ya'ni bir yilgacha) beradi, qimmatli qoyoozlarni chiqarilishi esa pulni o'zoq muddatga olish (obligatsiya) imkonini yaratadi yoki muddatsiz (aksiya) egalik qilishi mumkin. Yuqoridagi fikrni inobatga olgan holda iqtisodiy nazariyada moliya bozori pul bozori va kapital bozoriga bo'linadi.

Pul bozorida oldi-sotdini amalga oshirish qisqa muddatli moliyaviy mablayolar bilan amalga oshiriladi. Kapital bozorida esa o'zoq muddatli mablayolar bilan amalga oshiriladi.

Korxonalar ishlab chiqarishni kengaytirishni yo'lga qo'yishi uchun o'zining mablayolari yetmasligi sezilganda, ular ko'shimcha mablayolarni topish uchun harakat

qilishlari lozim. Ushbu ko'shimcha mablayolarni iqtisodiy nazariyada investitsion kapital deyiladi. Investitsion kapital ikki xil manbadan iborat:

a) korxonaning (firmaning) o'z jamyoarmasidan (taqsimlanmagan foyda, amortizatsiya ajratmalari);

b) zayom (jalb qilingan) mablayolardan (vaqtincha bush turgan boshqa korxonalar va aholi mablayolari).

Investitsiyalarni vujudga keltirish asosan shaxsiy (mulkiy) jamyoarmalari (oila uy sotib olish uchun bankdagi pulni ishlatadi) hisobiga boshqalarning jamyoarmalari investitsion kapitali bo'lishi uchun moliya bozori yo'lidan o'tishi zarur. Kapital bozorida vositachilar orqali jamyoarmalar moliyaviy mablayolarga aylanadi va keyinchalik bu mablayolar ishlab chiqarish vositalarini sotib olishga ishlatiladi.

Investitsion kapitalni, qayerda investitsion muhit yaxshi bo'lsa, o'sha yerga yuborish maqsadga muvofiqdir, chunki o'sha yerda maksimal foyda olish va minimum xavf-xatar mavjudligini hisobga olish mumkin bo'ladi.

Mavjud bozor modeli moliya bozoriga yaqin bo'lishi, uning quyidagi xususiyatlarida ifodalanadi:

Bozor sub'yektlarining ko'pligini mavjudligi moliyaviy resurslarga muxtojligida namoyon bo'ladi;

Bir xil savdo ob'yekti pulga bo'lgan talabdan;

Bozorga kirish va chiqish erkinligi, bank va qimmatli qoyoozlar tizimini yaxshi yo'lga qo'yilganligida;

Moliya bozorining samarali informatsiia bazasini yaratilganligida namoyon bo'ladi.

Pul bozorida pulning foiz stavkasi talab va taklifni inobatga olganda qimmatli qoyoozlar kursini belgilab beradi.

Moliya bozorini o'ziga xosligi ishlab chiqarish jarayonida bo'lgan to'zilishlarga o'zgacha ta'sir etadi. Shuning uchun u butun bozor xo'jaligini iordinatori hisoblanadi. Shu bilan birga moliya bozori yordamida boigka bozorlar bilan aloqa qilib turadi, jumladan hamma resurslar bozori bilan ham o'zaro munosabatda bo'ladi.

Moliya bozorining amal qilishi individual va institutsional investorlarni mavjudligi bilan o'zaro uni boyoliqligida namoyon bo'ladi.

Individual investorlar - bu shaxsiy moliya mablayolariga ega bo'lgan shaxslarda iborat bo'lib, investitsion kapitalning yirik pudratchisi hisoblanadi. Ularni shaxsiy mablayolari bank depoziti, nafaqa fondi sertifikati, davlat zayom obligatsiyalari, suyourta polis ulari, korporativ qimmatli qoyoozlar kurinishida bo'ladi.

Institutsional investorlar o'zlarning shaxsiy jamyoarmalarini moliya institutlariga taqdim etadilar. Moliya institutlari vositachi yoki vaqtinchalik zayom ushlab turuvchi bo'lib, moliya bozori institutsional investorining tarkibini tashkil qiladi. Institutsional investorlarning asosiylari qo'yidagidan iborat: tijorat banklar, kredit ittifoklari, nafaqa fondlari, suyourta kompaniyalari va investitsiya fondlaridir.

Institutsional investorlarning bir turi (banklar, suyourta kompaniyalari, nafaqa fondlari) investitsiya faoliyati bilan shuyoullanish bilan bir qatorda boshqa turdagi tadbirkirlik bilan ham shuyoullanaveradilar. Boshqa turdagi investitsion fondlar investitsion bozorida asosiy operatsiya turlari faoliyati bilan shuyoullanadi.

Tijorat banklari but mablayolarini o'ziga jalb qiladi va mablayo saqllovchilar o'rtasida shunday taqsimlab beradiki, ssuda bo'yicha foiz stavkalari omonatlar bo'yicha

stavkalardan oshirilgan bo'lishi zarur. Foiz stavkasi oshikligi bankning hozirgi harajatlarini qoplash va bankga foyda keltirishni ta'minlaydi.

Investitsion jamyoarmalarni asosiy ta'minlovchisi bo'lib suyourta kompaniyalari hisoblanadi. Suyourta kompaniyasining investitsiyasini asosan suyourtalashdan tushgan mablayolar tashkil etadi. Suyourta polisi fondlarini suyourta kompaniyalari muxofaza qiladi.

Suyourta fondlarini xavfsizligini ta'minlash uchun ular investitsion faoliyatida fikrlab ish tutishlari lozim. Suyourta kompaniyalari uzoq muddatli qimmatli qoyoozlarga katta qiziqish bilan qaraydilar, chunki inson o'zini ko'p yillik yoki umring oxirigacha suyourtalaydi.

Keyingi o'n yilliklarda nafaqa fondlarini investitsion kapitalda o'rni kutarilmokda. Ishchi hizmatchilarga to'lanadigan nafaqalar asosan tadbirkorlirning nafaqa fondiga to'laydigan vzooslari hisobiga vujudga keladi. Shuning uchun ham nafaqa fondlari yuqori foyda keltiradigan davlat va kooperativ qimmatli qoyoozlarni sotib oladi, chunki nafakd fondlarini investitsiyaga kilgan foydasidan soliq tulamaydi. Investitsiya kapitalini asosini tashkil etuvchisi investitsiya fondlari hisoblanadi. Investitsiya foydalari bu kompaniya hisoblanib o'zini aksiyalarini xususiy shaxslarga sotib, tushgan pulga boshqa qimmatli qoyoozlar sotib olib, ularni bozor bahosida farqidan foyda oladilar. Investitsiya fond ochiq va yopiq fondlarga bo'linadi.

Ochiq fondlar har doim aksiya chiqarib turadi va aksiyalarini xoxishga qarab shunday narxda sotib oladiki, bu narx qimmatli qoyoozlar portfelinig nominal qiymatiga teng bo'lishi zarur.

Yopiq fondlar o'zlarini aksiyalarini tashkil etilganda chiqaradi va tushgan mablayolarni qimmatli qoyoozlar portfelig ko'shadi va kapitalni o'sishidan foyda oladi. Investitsion kapitalga o'zining ulushini kushuvchi ko'pdan-ko'p kichik oliy o'quv yurtlari, yirik soyoliqni saqlash tashkilotlari, kasaba uyushmalari, diniy tashkilotlar va boshqalar ham kiradi. Moliya bozorining tarkibiga yuqorida ko'rsatib o'tilganlardan tashqari bank tizimi, fond birjalari, qimmatli qoyoozlar bozorlari va boshqalarni ta'riflash mumkin.

Tayanch iboralar va so'zlar izohi

Individual investor - bu shaxsiy moliya mablayolariga ega bo'lgan shaxslardan iboratdir.

Institutsional investorlar - o'zlarining shaxsiy jamyoarmalarini miliya institutlariga taqdim etuvchilar. Ular investitsiya fondlari tijorat banklari, nafaqa fondlari, suyourta kompaniyalari va boshqalar.

Cyyoypma kompaniyasi - suyourtalovchi vazifasini ado etadigan tashkilot, ya'ni u suyourta xodisasi ro'y bergan taqdirda suyourta kildiruvchi zararni qoplash majburiyatini zimmasiga oladi.

Jamyoarmalar - xo'jalik yurituvchi xo'jaliklar va uy xo'jaliklari daromadlarining tovarlarni sotib olishga va xizmatlarga yoki soliqlarni to'lashga ishlatilmaydigan qismi.

Investitsiya - foyda, dividend yoki daromadlarning boshqa shakllarini olish maqsadida sanoat qishloq xo'jaligi va boshqa korxonalarga qimmatli qoyoozlarga sarmoya kushish.

qarz olib moliyalash - kreditorlar firma mulkinig biron-bir ulushiga egalik huquqini bermagan holda keyinchalik foizi bilan majburiyati hisobiga firma investitsiyalar) uchun pul mablayolari oladigan har qanday bitim.

To'yoridan-to'yor bevosita mablayo bilan ta'minlash -mablayolar, jamyoarma egalaridan qarz oluvchilarga bevosita beradigan moliya bozori yo'nalishlari majmui.

Bilvosita moliyalash - pul mablayolari oila xo'jaliklaridan firmalarga moilya vositachilari orqali boradigan moliya bozori yo'nalishlari majmui.

Tayyorlash uchun savollar

1. Bozor deganda nimani tushunasiz?
2. Bozorning turlari va ularning mazmuni.
3. Moliya bozori haqida tushuncha va uni turlari.
4. Moliya bozorining amal qilish mexanizmi deganda nimani tushunasiz?
5. Individual va institutsion investor deganda nimani tushunasiz?
6. Moliya bozori tarkibiga nimalar kiradi?
7. Moliya bozorining turlarini o'zaro boyoliqligi nimada? qimmatli qoyoozlar bozori deganda nimani tushunasiz?
8. Resurslar va maxsulotlar bozori deganda nimani tushunisiz?
9. Jahon amaliyotida qabul qilingan qanday qimmatli qoyoozlar turini bilasiz?

21.Mavzu .Ba'zi mamlakatlarning zamonaviy pul kredit tizimlar

Reja:

- 1.Oltin standarti tizimi urnatilishi va uning xususiyatlari.
- 2.Angliyaning kredit tizimi.
- 3.AQSh kredit tizimi. FRS va uning boshka mamlakatlarning
- 4.AQSh bank tizimi va uning xususiyatlari.
- 5.Yaponiya pul muomalasi. Yaponiya kredit tizimi.
6. Kredit tizimining tuzilishi.

Asosiy iboralar:

Oltin standarti, kredit tizimi, pul tizimi, pul muomalasi.

Pul tizimi bu mamlakatda tarixan tarkib topgan va milliy konunchilik bilan tasdiklangan pul muomalasini tashkil kilish shaklidir. Pul tizimlari XVI-XVII asrlarda ishlab chikarishning kapitalistik usulining yuzaga kelishi va karor topishi munosabati bilan shakllangan, biroq shunday bulsa ham, uning ayrim elementlari bundan oldinrok paydo bulgan. Tovar-pul munosabatlari va ishlab chikarishning kapitalistik usuli rivojlanishi bilan pul tizimida sezilarli uzgarishlar yuz beradi.

Pul tizimi turlari pul kanday shaklda amal kilishiga boglik, ya'ni pul: u mumiy ekvivalent - tovar sifatida, yoki kiymat belgisi sifatida bulishiga karab kuyidagicha pul tizimlar mavjud bulgan.

Metall pul muomalasy tizimlari va kogoz va kredit pullar muomalasy tizimlari.

Birinchi tizimda metal pul bevosita muomalada buladi va pulning a funktsiyalarni bajaradi, kredit pullar esa metalga almashinishikin;Kredit va kogoz pullar muomalaga chikib ketishi bilan koro pullar 'malasi tizimi yuzaga kelgan.

Mamlakatda umumiy ekvivalent sifatida kabul kilingan metallga va .t muomalasi bazasiga karab pul tizimi bimetalizm va monometalizm pul zimlariga bulinadi.

Bimetalizm - pul tizimida umumiy ekvivalent rolini metall (kupincha ;tin va kumush) bajargan, bu tizimda ikkala ikkala metallardan ham shgalarning erkin muomalaga chikarilishi va ularning cheksiz almashishiga mal kilingan.Parallel valyuta tizimida ikki metall kiymati stixiyali, metallning yuzor bahosiga munosib tarzda belgilangan. Bu pul tizimida davlat metallaq erasidagi mutanosiblikni urnatib qo'ygan. Oltin va kumush tangalarning chikarilishi va ularning aholi tomonidan kabul kilinishi ana shu mutanosiblikka muvofik amalga oshirilgan.

Bimetalizm XVI-XVII asrlarda keng tarkalgan bulib Garbiy Evropaning kator mamlakatlari esa XIX asrgacha etib kelgan.1865 yili Frantsiya, Belgiya, Shveytsariya va Italiya mamlakatlari bimetalizmni xalkaro sulq - Lotin tanga Ittifoki yordamida saklab kolishga urinishgan. Tuzilgan konventsiyada ikkala metallardan ham 5 frank va undan yukori kiymatli tangalarni chikarish, oltin va kumush urtasida 1:15,5 kiymat mutanosibligini urnatish shartlari kuzda tutilgan.

Birok bimetallik pul tizimini kullanilishi rivojlangan kapitalistik xujalik eqtiyojlariga moe kelmasdi, chunki kiymat ulchovi sifatida bir vaktning uzida ikki metall - oltin va kumushning kullanilishi pulning ushbu funktsiyasi tabiatiga tugri kelmagan. Umumiy kiymat ulchovi bulib fakat birgina tovar xizmat kilishi mumkin. Bundan tashkari ikki metall orasidagi davlat tomonidan urnatiladigan nisbat ularning bozor narxiga tugri kelmas edi. XIX asr oxirida kumush ishlab chikarishning arzonlashishi va uning kadrini yukotishi natijasida oltin tangalar muomaladan xazinaga keta boshladi. Bunda Kopernik-Greshemning konuni yuzaga chikkan, ya'ni yomon pullar muomaladan yaxshilarini chikarib tashlagan.

Kapitalizm tarakkiyoti mustaqkam pul, yagona umumiy ekviva,. bulishni talab kildi, shuning uchun bimetalizm uz urnyni monometali bushatib berdi.

Monometalizm - bu pul tizimida yagona metall (oltin yoki kumu umumiy ekvivalent va pul muomalasining asosi bulib xizmat kiladi. Am kilayotgan tanga va boshka kiymat belgilari kimmatbaho metallaq almashiniladi.

Kumush monometalizmi Rossiyada 1843-1852 yillarda, Gollaidiyada 1847-1875 yy. da mavjud bulgai.

Chor Rossiyada kumush monometalizmi tizimi 1839-1843 yillard utkazilgan pul isloqati natijasida kabul kilingan. Pul birligi kumui rubli bulgan. Keyichalik muomalaga kredit biletlari ham chikarilgan, ular kumush tanga bilan teng muomalada katnashgan va erkin tarzda metallga almashtirilgan. Lekin bu isloqot sunayotgan krepostnoylik tizimi davlat byudjeti va tashki savdo balansi takchiligi sharoitida pul muomalasini uzokrok muddatga tartibga sola olmagan. 1853-1856 yillardagi Qrim urushi kup mikdorda kushimcha kredit pullar emissiyasini talab kildi va- amdaqqq ular kogozi pulga aylanib koydiq-q5*- —""-.

Ilk bor oltin monometalizmi (standart) pul tizimi sifatida Buyuk Britaniyada XVIII asr oxirida karor topgan va konun bilan 1816 yilda tasdiklangan. Kupchilik boshka davlatlarda u XIX asrning oxirlarida joriy kilingan: germaniyada - 1871-1873 yilda, Shvetsiya, Norvegiya, Daniyada - 1873 yilda, Frantsiyada - 1876-1878 yilda, Avstriyada - 1892 yilda, Rossiya za Yaponiyada - 1897 yilda, AQSh da - 1900 yilda.

Qiymat belgilarining oltinga almashinishiga karab oltin monometalizmi uch kqrinishga ajratiladi: oltin tanga standarti (zolotomonetnqy standart), oltinrisht (zolotoslitkovqy) standarti, va oltin valyuta (zolotovalyutnqy ili zolotodeviznqy) standarti.

Oltin tanga standarti kapitalizmning erkin rakobatiga juda moe kelgan, ishlab chikarish, kredit tizimi, jahon savdo kapitali kelib chikishining rivojlanishiga yordam bergan. Bu standart kuyidagi asosiy xususiyatlar bilan xarakterlanadi:

Mamlakat ichki muomalasida tulakonli oltin tanga mavjud buladi, oltin pulning barcha funktsiyalarni bajaradi;

xususiy shaxslarga tangalarni erkin zarb kilishga ruxsat etiladi (kupincha mamlakat zarbxonasida);

muomaladagi tula kiymatli bulmagan pullar (banknota, kredit pullar) erkin va cheksiz tarzda oltin pullarga almashiniladi;

Oltin va chet el valyutasini erkin tarzda olib chikish va olib kirishga, hamda erkin oltin bozorlarining amal kilishiga yul kuyiladi.

Oltin tanga standartining amal kilishi Markaziy emissiya banklarida oltin zaqiralari bulishini talab kilgan. Bular tanga muomalasining rezervi bulib xizmat kilgan, banknotalarning oltinga almashinishi ta'minlangan va jahon pullari rezervi bulgan.

Birinchi jahon urushi davrida byudjet takchilligining usishi, uning "zayomlar chikarish va tabora usib borayotgan pul emissiyasi bilan koplanishi muomalada pul hajmining ortib ketishiga olib kelgan. Bu pul massasi emissiya hajmi va banklarning oltin zaxiralaridan anchagina ustun edi. Bu hol esa kogoz pullarning oltin tangalarga erkin almashinishini xavf ostiga kuydi. Bu davrda oltin tanga standarta urushda katnashgan davlatlarda, keyinchalik esa kupchilik boshka mamlakatlarda ham (AQSh dan tashkari, unda 1933 i. gacha bu tizim amal kidgan) hayot davrini utab buladi: banknotalarning oltinga almashtirishi tutatildi, uni chegaradan olib chikish man kilindi, hamma oltin tangalar xazinaga kaytarildi. Birinchi jahon urushi tugagandav sung kapitalizmyaing umumiy inkirozi sharoitida hech kanday kapitalistik mamlakat uz valyutasini barkarorlashtirishni oltin tanga standartiga kaytish asosida amalga oshira olmadi. Oltin kolip standartida, oltin tanga standartidan farkli ularok, muomalada oltin tanga va uning erkin zarb etilishi kuzda tutilmaydi. Banknota va boshka tula kiymatga ega bulmagan pullar oltin kuyilmalarga almashiniladi. Angliyada standart 12,4 kg oltin kuyilmasi 1700 f. st., Frantsiyada esa 12,7 kg oltin kuyilmaei 215 ming frankka tenglashtirilgan.

Avstriya, Germaniya, Daniya, Norvegiya va boshka mamlakatlarda oltin deviz standarta urnatilgan, bunda ham oltin tangalar muomalasi va erkin zarb etilishi kuzda tutilmaydi. Tula kiymati bulmagan pullarni oltinga almashish oltin kuyilma standarta bulgan davlat valyutasiga almashish orkali amalga oshirilgan. Bu yul bilan oltin valyuta standarti urnatilgan davlat pul birligini oltin bilan bilvosita alokasi saklanib turilgan.

Shunday kilib, oltin deviz standartida bir mamlakat valyutasi boshka davlat valyutasiga boglik bulgan.

1929-1933 yillardagi jahon iktisodiy inkirozi natijasida oltin standart barcha mamlakatlarda bekor kilindi (masalan, Buyuk Birtaniyada 1933 yilda, AIqni da - 1933 yilda, Frantsiyada - 1936 yilda) va banknotalar muomalasi karor topdi.

1944 yilda tashkil kilingan Bretton-vud Jahon valyuta tizimi uzi bilan davlatlararo oltin-valyuta standarti tizimini, boshkaga kilib aytganda hz moqiyati buyicha erkin konvertatsiyalanadigan valyuta assosida davlatlar uchun oltin-dollar standarti tizimini karor toptirgan. Oltin-dollar standartining moqiyati shundaki, u fakat markaziy banklar uchun urnatilgan va bunda fakat bitta valyuta - AQSh dollari oltin bilan alokador bulgan. Oltin zaxira salmogining susayib ketishi sababli kuyilmalarini dollarga sotish tuxtatildi va oltin-dollar standartov ham yakun yasaldi.

Rivojlangan kapitalizm sharoitida banknotalar kredit tabiatini saklab kolgan - ular iktisodiyot, davlatni kreditlash uchun muljallangan bulib rasmiy chikariladi, va kogos-pul muomalasi konuniyatlariga buysunadi.

Pul tizimining holati mamlakat iktisodiga, ishlab chikarishning rivojlanishiga uzviy boglik buladi. Pul tizimi ishlab chikarishini sur'atlarini ugqlab turish yoki tezlashtirishga ta'sir kursatadi.

Zamonaviy pul tizimi kuyidagi elementlarni uz ichiga oladi: pul birligi; valyuta kursini urnatish koidalari, baholar masshtabi; pul kurinishlari; emissiya tizimi; davlat yoki kredit apparati.

Pul tizimining tarkibiy kismi milliy valyuta tizimidir, nainki u nisbatan mustakdial bulsa ham.

Pul biriligi - konuniy tarzda urnatilgan pul belgisi bulib, barcha tovarlar bahosini uzaro solishtirish va ifodalash uchun xizmat kiladi. Kupincha pul biriligi mayda bulinuvchi kism'larga ajraladi. Kupchilik mamlakatlarda unlik bulinish tizimi urnatilgan. Masalan, 1:10:100 (AqP dollari 100 sentga 1 funt sterling - 100 pensga, 1 indoneziya rupiyasi - 100 senga teng va h.k.)

Rasman baholar masshtabi uzining iktisodiy ma'nosini davlat-monopolistik kapitalizmi rivojlanishi va kredit pullarni oltinga almashinishi tuxtatilgandan sung yukotdi. 1976-1978 yilda utkazilagan Yamayka valyuta isloqoti natijasida oltinning rasmiy narxi va pul birliklarning oltin tarkibi bekor kilindi.

qonuniy tulov vositasi bulgan pul kurinishlari - bular asosan bank kredit biletlari, kogos pullar (xazina biletlari) va tangalardir. Masalan, AqP da muomalada kuyidagi pullar mavjud: 100, 50, 20, Yu, 5 va 1 dollarlar, bank biletlari. Xazina biletlaridan tashkari ; kumush-mis va mis-nikel tangalar (50, 20, 10, 5, 1 sentli) chikariladi Buyuk Britaniyada muomalada 50, 20, 10, 5, 1 f. st. banknotalar: 1 f. st., 50, 10, 5, 2 pennli, 1 va 1G`2 pensli tangalar amal kiladi. Yana eski 2 va 1 shilling tagalari yuritiladi, ular yangi

10 va 5 pensga teng. Agar rivojlangan mamlakatlarda asosan bank biletlari

g` chikarilsa, kator rivojlanayotgan mamlakatlarda kuprok xazina biletlari

chikarish keng tarkalgan. Masalan, Indoneziyada 50, 25, 10, 5, 1 sen kiymatli, hindistonda - 1 rupiya kiymatli xazina biletlari chikariladi.

Rivojlangan mamlakatlarda bank biletlarining emissiyasi Markaziy banklar tomonidan, xazina biletlari va tangalar konunda belgilangan emissiya hukukiga asosan xazina muassasalari tomonidan chikariladi. Bu mamlakatlarda pul emissiyasining asosiy kanali - depozit chek emissiyasidir. Mijoz schyotlaridagn depozitlarga muvofik tarzda tulov oborotini ta'minlaydigan chek massasini kupaytiriladi. Unda tijorat banklari vaboshka kredit muassasalari ishtirok etadi.

Pul siyosati kredit siyosati bilan chmbarchas boglik bulgani uchun bozor munosabatlari sharoitida iktisodiyotni davlat pul-kredit siyosati bilan tartibga solib turadi. Kupgina rivojlangan mamlakatlarda 70 yillardan monetarlashtirish siyosati kiritilgan. Bu siyosatga asosan Markaziy banklar muomaladagi pul massasining usishi va kreditlarni tartibga solishda maksadli muljallarni urnatishi lozim. 1975 yildan boshlab Germaniya Markaziy banki (davlat banki) kelasi 12 oyga rejalashtirayotgan muomaladagi pul massasining usish yoki kiskarish su'ratlari tugrisida kongressga hisobot beradi.

Rivojlangan mamlakatlarning zamonaviy pul tizimi kuyidagi xususiyatlarga ega.

Pul birligining oltin tarkibi, banknotalarini oltin bilan ta'minlash va unga almashishning bekor kilinishi;

-oltinga almashinmaydigan, keyinchalik kogoz pul aylanadigan, kredit pullarga utish;

-pulni muomalaga nafakat xujaliklarni banklar tomonidan kreditlash, balki davlat xarajatlarini koplash uchun chikarish;

-pul muomalasida nakdsiz pul oboroti ustunligi;

-pul muomalasini davlat tomonidan tartibga solishning kuchayishi.

1929-1933 yillardagi jahon iktisodiy inkirozi davri va undan keyin yuzaga kelgan valyuta bloklari, rivojlanayotgan mamlakatlarda emissiya institutlari va ularning operatsiyalari naeorat kilib turgan metropoliyalarga boglik bulgan pul tizimlari saklanib kolishini ta'minlaganlar. Emissiya mikdori xujalik eqtiyojlari bilan emas, tulov balanslari holati bilan belgilangan. Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi davrda urushgacha bulgan valyuta bloklari asosida aloqida valyuta zonalari yaratildi. Bu valyuta zonalari asosiy valyutaga nisbatan boshka valyutalarning ka'tiy kursini ushlab turish; milliy valyutalarni gegimon - davlat banklarida saklash; zona ichida valyuta hisob-kitoblarning imtiyozli tartibi kabi xususiyatlarga asoslanib faoliyat olib boradi.

22. Mavzu O'zbekiston Respublikasi pul-kredit tizimi

Reja:

1.Respublika birinchi pul tizimining shakllanishi.

2.Pul tizimi xakidagi konun. Milliy valyutaning chikarilishi.

3.O'zbekiston Respublikasi bank tizimi va uning aloxida buginlarining tavsifi

Asosiy iboralar:

Pul tizimi. Respublika kredit tizimi, pul konuni, bank konunlari.

Ma'lumki, har bir davlat uzining pul tizimiga ega buladi. hzbekistonning mustakil davlat sifatida ajralib chikishi uning mustakil pul tizimiga ega bulishi takazo kildi. Mustakil pul tizimini tashkil topishining 1 boskichi 1993 yildan boshlab "sum-kupon"larning muomalaga chikarilishi hisoblanadi. O'zbekiston pul tizimini kurishning ikkinchi boskichi - 1994 yil iyuldan boshlab milliy valyuta "sum" ning muomalaga chikarishi bulib, u O'zbekiston tarixidan juda katta axamiyatiga ega.

qar bir davlatning pul tizimi ma-lum elementlaridan tashkil topadi va konun asosida yukori davlat organlari orkali boshkarib boriladi.

O'zbekiston Respublikasi pul tizimi elementlari bulib, kuyidagilar hisoblanadi:

-pul birligining nomi;

-pul birligining turlari - kogoz va metall pullar;

-ularni muomalaga chikarish koidalari;

-pul, kredit, valyuta boshkaruvini amalga oshiruvchi davlat organlari;

-nakd pule iz tulov oboroti va kredit pullar (chek, veksel) muomalasini o-lib borishda davlat tomonidan belgilangan shartlar;

-milliy valyutani chetga olib chikishi va chetdan olib kelish koidalari;

-xalkaro hisob-kitoblarni tashkil kilish asoslari;

milliy valyutani chet el valyutasiga almashtirish tartibi va davlat tomonidan Urnatilgan valyuta kursi.Aloxida olingan davlatning pul tizimi uz xususiyatlariga ega bulib, uning elementlari u yoki bu tomoniga uzgarishi mumkin.

Pul tizimi ijtimoiy hayotning kuzgusi hisoblanadi desak xato bulmasa kerak. Shuning uchun ijtimoiy ishlab chikarish jarayoni pul tizimini ob'ektiv talablar, ya'ni pul tizimining yagona bulishi, pul birligi kiymatining doyimiyliigi va pul muomalasining talabga karab uzgarib turishi kerakligini kuyadi.

Sobik SSSRning davlat sifatida tarkalib ketishi markazlashgan pul tizimining ham tugashiga olib keladi. Natijada ba'zi respublikalar rublni uz milliy valyutasi sifatida ishlatib turgan holda uz pul siyosatini olib bordi. Estoniya, Latviya, Litva, Ukraina birinchi bulib rubl zonasidan chikib uz milliy valyutasini kabul kilishdi. Keyinchalik Ozarboyjon, Qirgiziston va Moldaviya respublikalari bu yunalishni davom kildirdilar. Rubl tizimida vujudga kelgan tartibsizliklar, milliy valyutalar va kulonlarning muomalaga chikarilishi, yagona pul-rubl zonasining tugatishiga, uning har xil kursga zga bulishiga olib keladi.

1992 yil oxiriga kelib Rossiyada tovarlar bahosining oylik usishi 25-30 qoizgacha kutarildi. Moskva valyuta birjasida rublning nominal kiymati bir uzllarga 125 rubldan, dekabr 1992 yilda 485 rublgacha, mart 1993 yil 1 dollar 560 rublgacha tenglashdi. Pul kadrini tushishi, nakd pul etishmovchiligiga, jirgi esa ish xatsi, nafakalarni tulashda kiyinchiliklar bulishiga olib seldi. SSSR mavjudligining oxirgi banklar tutrisidagi konunga asosan qavlat banki urniga Markaziy bank, mustakil davlatlarda Markaziy (yoki iilliy) banklar tashkil kilindi.

Rossiya Markaziy banki pul emissiyasini bilan boglik bulgan eperatsiyalarni bajarish hukukini uz kuliga oldi. Undan tashkari davlat pul eelgilarini bosib chikaruvchi muassasa Rossiyada joylashgan edi. Mustakil davlatlar Markaziy banklarning pul muomalasini olib borish buyicha harakatlari cheklagan edi. Natijada pul taxchilligi yuzaga keladi va u aloqida olingan respublikalarda har xil darajada namoyon buldi. Masalan, Rossiya Markaziy banki muomalaga chikargan pullarda Rossiyaning salmogi 1991 yil dekabrda 64 foizini tashkil kilgan bulsa, 1992 yil iyukiga kelib emissiyasining 77 foizi Rossiyani nakd pul bilan ta'minlashga yunaltirilgan. dolgan barcha Respublikalarni nakd-pul bilan ta'minlashgan uchun muomalaga chikarilgan pullarning fakat 23 foizigacha sarflangan, ya'ni boshka respublikalar extiyojini pul bilan ta'minlash salmogi tushib ketgan. Masalan, Belorussiya, Gruziyaning salmogi 3 foizdan 1,5 foizgacha, Ukraina va Boltik buyi respublikalarining salmogi yanada kuprok kiskargan. O'zbekistonda ham pul resurslari taxchilligi nakd pulga bulgan talabning kondirilmaganligida namoyon bulgan. Shu iktisodiy tenglik sharoitida pul tizimini shakllantirish buyicha mustakil davlatlar oldida ikki alternativ yul turardi.

1. Yagona pul tizimi zonasi - rubl zonasida kolish va yagona pul siyosatini olib borish;

2. Uz milliy valyutasini muomalaga chikarib uz pul tizimiga ega bulish va kushni mamlakatlar inflyatsiyasidan uzini himoya kilish;

Pul taxchilligi davom kilayotgan va Rossiya rubdlari barkaror bulmagan sharoitda pul taxchilligini yukotish maksadida kupgina respublikalar, jumladan O'zbekiston ham mustakillikning birinchi yillarda pul tizimini shakllantirishning loyihasini tuzdi yukorida ta'kidlaganimizdek muomalaga kupon talonlar chikqariyadi va keyinchalik O'zbekiston uzining midliyva. muomalaga chikardi. hzbekiston milliy valyutasi-sumning i chikarilganiga uch yilcha vakt utdi va u pul sifatida barcha rda ishlatilib kelmokda.

"ekiston milliy pul tizimining asosiy elementi bulmish sum jamiyat ariga xizmat kiladi. Shuning uchun pul tizimining asosiy vazifasi ulimizning kadrini

mustaqamlashdan iborat. Bu juda ma'suliyatli qilmagan vazifa. Uzbekistovning uz iktisodini bozor talablariga moe rivojlantirishga karatishi, bozor iktisodiga utishda hzbekistonning xususiyatlariga ega ekanligi milliy valyutaning barkaror bulishini ladi.

zirgi kunimiz, iktisodimizning rivojlanishida amalga oshirilayotgan l jarayonlar, katta kurilishlar va moliyalashtirishlar hzbekiston i mustakillikka erishish uchun tutri yul tanglaganini kursatib Zero mustakil pul tizimiga ega bulmasdan iktisodiy jihatdan davlat bulish mumkin emas.

5ekiston zamini va xalki oldindan mukammal tarixga, sohalar buyicha <il tizimiga ega bulgan. Shuning uchun biz kiskacha pul tizimimizning q-risida tuxtalmokchimiz.

zi manbalarda keltirilishiga Karaganda Urta Osiyoda birinchi G`1skandar Zulkarnay davrida miloddan avval 250 - 261 yillarda boshlangan.

zirgi Markaziy Osiyoning kupgina maydoni oldingi Buxoro davlatiga ulgan va shu kungi MDq davlatlari ichida O`zbekiston Respublikasi i ya'ni, Buxoro davlatida birinchi metall pullar zarb kilgan. Metall !arb kilingunga kadar Buxoro davlatida savdo-sotikda pul birligi i butdoy va KOF03 material ishlatilgan. rinchi metall pullar Buxoro davlatida 700-yillarda zarb kilingan. ar kumush tangalar bulib, Buxoro davlati shoqi Kana-Buxoro-Xudat .n chikarilgan. Tanga yukori sifatga ega bulgan toza kumushdan zarb :. Tanga urtasida shoqning tasviri va uning atrofiga kur'on (an yozilgan. Bu kumush pullar "dirqam" deb atalgan. Buxar-Xuddat 40 tatni boshkargandan keyin, taxtga xalifa Abu-Bakr-Siddik utirgan. :r, keyinchalik shoh Gorun-ar-Rashid davrida Buxoro davlatida pul earxaror bulib, savdo kuprok, dirhamlarda olib borilgan. Bu orada davlati ham uzining kumush tangalarini muomalaga kiritgan. "Pekin 'prok dirqamlar bilan savdo olib borishni afzad kurgan. Dirxamlarga bulgan talabning oshishi, Buxoro davlatining kupgina boshka mamlakatlar bilan savdo olib borishi, hamda dirqamlarning juda yukori proba va sifatga ega bulishi asta sekinlik bilan ularning muomaladan yukolishiga olib kelgan.

801 yilning kuzida taxtga Gidrifi kelgan va u pul tizimini barkarorlashtirish maksadida muomalaga 6 turdagi oltin, kumush, teri, temir va mis, har xil metall korishmasidan zarb kilingan pul birliklarini chikargan. Bu pullar xalk orasida "gidrifi"lar degan nom olgan. Kumush gidrifilar dirhamlarga Karaganda sifati past va kumushga temir korishmasi natijasida koramtir rangda bulgan. Bu pullar aholi orasida muomalada yaxshi kabul kilinmagan, shuning uchun davlat oldingi pulga nisbatan yangi kumush gidrafining majburiy kursini belgilab qo'ygan, ya'ni 6 gidrifi 1 dirqamga tenglashtirilgan va asta-sekinlik bilan solik va tulovlarni fakat gidrifida olishning joriy kilish orkali 1 gidrifini 1 dirhamga tenglashtirishga erishilgan. Davlat tomonidan har hil solik va tulovlarni fakat gidrifida tulashni joriy kilish natijasida 822 yillarga kelib 100 kumush dirqam 70 gidrifiga, 1 gidrifi tillo 7,5 gidrifi kumushga tenglashtirilgan. Gidrifilar Buxoroda Maxak Qasrida zarb kilingan.

Shuni ta'kidlamokchimizki, birinchi rus davlatida muomalada paydo bulgan metal pullar dirqamlar hisoblanadi. Rus davlatida dirqamlar bir necha bulaklarga bulinib muomalada ishlatilgan. Topilmalar shuni kursatganki, rus davlatida IX-X asrda savdoda kullanilgan dirqamlar 40 bulakka bulinib, har bir kumush bulakchasi pul birligi sifatida ishlatilgan. Keyinchalik rus davlatiga, Evropa davlatlari metall pullari kirib kelgan va fakat X asrning oqiridagina kiev knyazi Vladimir tomonidan birinchi rus tangalari "grivni" zarb kilingan.

X asrning urtalari (943-954 yillar)da Ismoil Samoniy davrida Buxoro davlati maydoni kengayib hozirgi 'qarta Osiyo davlatlarini kariyib barcha maydonini uz ichiga olgan va u 3 va undan ortik Evropa mamlakati maydoniga teng kelgan.

Samoniylar davrida pul tizimi juda yukori darajasda rivojlangan. Muomalaga yana sifatli kumush tangalar - dirhamlar, oltin pullar kiritilgan. Bu pullar muomalada donalab va ogirligi ulchab, kabul kilingan. Buxoro davlati evropa davlatlari bilan keng savdo-sotik olib borishi natijasida yukori sifatli kumush tangalar Evropa va rus davlatiga okib utgan va biz yukorida ta'kidlaganimizdek rus davlati bu dirhamlarni bulaklarga bulib, pul birligi sifatida muomalada ishlatilgan.

XI asrda samoniylar davlatidai turklarning urin olishi pul muomalaeni ham uzgartirsada, oltin va kumush tangalar pul tizimining asosiy elementi sifatida saklanib koldi.

XII-XIII asrlarda Doraxoniylar, horazmshox davrida, keyinchalik Timuriylar davrida muomalada asosan oltin, kumush, mis tangalar kuplab zarb kilingan. Shayboniy xon davrida 1507 yilda pul isloqati utkazilib, cheklagan mikdorda muomalaga oltin, kumush, mis, mis va kumush korishmasidan tanga pullar chikarilgan. Oltin tangalar "tillo", kumush tanga "tanga", mis tanga "dinor" deb nomlangan va eng mayda tanga dinorning 1G`6 kis miga teng bulib "pul" deb nomlangan.

Temuriylar davrida "amiri" dirhamdari muomalaga chikarilgan. Ularning vazni 5,7-6,0 gr. atrofida bulgan va keyinchalik dirhamlarda kumush mikdorini kamaytirilgani uchun tangalar vazni ham kamayib borgan.

Uzbekistan pul tizimining yana bir muhim sanasi bu 1708-1709 yillarda Buxoroda utkazilgan pul isloqotidir. Bu isloqat shoq Ubaydulloxon tomonidan utkazilgan bulib, muomalaga past sifatli tangalar chikarilgan. Bu tangalarda kumush mikdori oldingi tangalarga nisbatan kam bulgan va ular - avlatning urush bilan boglik harbiy xarajatlarini koplash uchun zarb kilingan. Oldingi 1 kumush tanganing ogirligi 1. miskolga teng bulgan. ul isloh-rtiga asosan 1 kumush tanga 4ga bulinib, endi turt kumush tanga zarb kilingan va ularning har birining vazni 1 miskolga teng bulgan. Natijada kumush tanganing sifati tushgan. Muomaladagi pullar "yaxshi" va "yomon" pullarga bulingan. 1 miskol 24 nuxudga tenglashtirilgan, ya'ni 24 nuxud h1 miskol, 1 miskol h4,8 gr. kumushga teng bulgan.

Ubaydulloxon utkazgan pul islohatiing xususiyati shundaki, u tangadagi kumush mikdorini eng minimal darajagacha kamaytirgan, bunday hol ungacha va undan keyin amaliyotda kullanilgan emas. Bu tutrida kuyidagi jadval ma'lumotlariga murojat kilishimiz mumkin.

Jadval 1

No	Yillar	Tangadagi kumush mikdori - %
1.	1608-1610	90
2.	1615-1623	80
3.	1617-1678	70
4.	1699-1700	35
5.	Ubaydulloxon davrida	22,5

Jadvaldan kurinib turibdiki, tanganing kumush mikdori 90 foizdan Ubaydulla - Boxodirxon davrida 22,5 foizgacha tushgan, ya'ni tangalarning sifati tushib borgan.

Qariyib 100 yillardan keyin, XVIII asr urtalarida Muxammad Raqimxon davrida tangadagi kumush mikdori 30%gacha oshirilgan. XVIII asrning oxiri XIX asrni boshlariga kelib Buxoro davlati yana yukori sifatli pul tizimiga ega bulgan.

Rossiyaning "Urta Osiyoga yurishi natijasida, 1865 yilda Tashkent ruslar kuliga utgan. Keyinchalik Buxoro davlatining Ura-Tepa, Jizzax, Samarkand, Kattakurgon, Urgut kabi shaqarlari Rossiya karamogiga utgan. Buxoro amiri Rossiya bilan dustlik shartnomasini tuzgan va yarim mustakil davlat bulib uzining mustakil pul tizimini saklab kolgan, hamda mustqkil pul siyosatini olib borgan. Usha davrda muomalaga oltin, kumush, mis tangalar chikarilgan. 1 tillo Rossiyaning 6 rubl 80 kopeek, 1 tanga (kumush) 15 kopeekga, 1 mis tanga -(mira) 4 kopeekga, pul 1G`4 kopeekga tenglashtirilgan. Muomalada kuprok kumush tanga ishlatilib, uning kursi 1 tangaga 12 kopeekdan 20 kopeekgacha uzgarib turgan. Utgan asrning 90-yillarida Rossiya, Toshkent, Qukonda keyinchalik Buxoroda uz banklarini ochgan. Muomalaga rus oltin, kumush tangalari va kredit biletlari kirib kelgan. Buxoroda rus oltin, kumush tangasidan kura kredit biletlari juda mashqur bulgan. Buxoro beklari amirga tulaydigan solik va boshka tulov, in'omlarini kumush tangada karvonlarda olib kelgandan kura, kredit biletlarda olib kelishi ularga arzon va oson bulgan. Shuning uchun kumushlar rus kredit biletlariga almashtirilgan. Rus banklariga shu yul bilan va boshka yullar bilan tushgan kumush tangalar kaytib muomalaga chikmagan. Ular Rossiyaga junatilgak va Peterburgdagi zarbxonada kayta ishlatilib rus kumush tangasi bulib muomalaga chikarilgan. Buxoro tangasi 84 foizli probadagi kumushdan tayyorlangani uchun rus kumush tangasidan ancha sifatli bulgan va u kayta ishlanganda bir Buxoro tangasidan bir necha rus tangasi zarb kilingan. Bu esa Rossiya xazinasiga juda katta foyda keltirilgan. hisob-kitoblarni olib borishda, tilloni rublga aylantirishda kiyinchiliklar bulgani uchun Rossiya davlati Buxoro davlati pul tizimini Rossiyaga birlashtirish tugrisidagi masalani qo'ygan, Rossiya Moliya Vazirligi tomonidan Buxoro davlati pulining loyihasi ishlab chikilgan. Unga asosan chikariladigan pul 15 kopeekgacha teng bulib, uning bir tomonida R ossiya hukumat belgisi tasviri ikkinchi tomonida Buxoro davlati belgisi tasviri bulishi kerak edi. Lekin, Buxoro amirning hizmati tufayli bu ish amalga oshirmasdan kolib ketgan. 1923-24 yillargacha Buxoro uzining pul birligining saklab kolgan. Turkistonning Rossiyaga koshilishi natijasida,

XX asrning boshlarida Turkistonda rus kredit biletlari, maqalliy veksellar, keyinchalik sovnaklar, "Turkbon"lar, chervonetslar muomalada bulgan. 20 .yillarning urtalaridan boshlab yagona pul tizimi barpo kilinib, Sobik SSSR hududida rubl pul birligi sifatida kabul kilingan va mustakillikgacha pul muomalasi shu pul birligida olib borilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A. Karimov – O'ZBEKISTON Iqtisodiy siyosatining ustivorli yunalishlari Toshkent O'ZBEKISTON nashriyoti 1993 y.

- I. A. Karimov –O'ZBEKISTON bozor Iqtisodiyotiga utishni o'ziga xos yuli. Toshkent O'ZBEKISTON nashriyoti 1993 y.
- I.A. Karimov –O'ZBEKISTON Iqtisodiy isloxatlarini chukurlashtirish yulida Toshkent O'zbekiston nashriyoti 1995 y.
6. V. A. Chjen – Pul va moliya bozorlari Toshkent Iqtisodiyot va xuquq nashriyoti 1997 y.
7. V. A. Chjen – Bozor ochik Iqtisodiyot Toshkent Iqtisodiyot va xuquq nashriyoti 1997 y.
8. V. A. Chjen – Bozor konunlari asoslari Toshkent Iqtisodiyot va xuquq nashriyoti 1997 y.
9. E. Abdullaev, T. Bobokulov – Kredit. Toshkent mexnat nashriyoti 1997 y.
10. O'ZBEKISTON Respublikasi – Konunlar va farmonlar Toshkent adolat nashriyoti 1993 y.
11. O'ZBEKISTON Respublikasi Maraziy banki faoliyatiga doir me'eriylar xujjatlar Toshkent 1996 y.
12. O'ZBEKISTON Respublikasi Vazirlar maxkamasining bank tizimini takomillashtirish va pul kredit munosabatlarini barkarorlashtirish choralari to'g'risidagi 1994 yil 18 mart 146 sonli karori.
13. O'ZBEKISTON Respublikasi Vazirlar maxkamasining respublika bank tizimini boshqarish strukturasi va amaliy faoliyatini takomillashtirish choralari to'g'risidagi 1994 yil 3 may 234 sonli karori. O'ZBEKISTONning yangi konunlari №5 Toshkent adolat nashriyoti.
14. Amaliy Iqtisodiyot darslik 1996 yil Toshkent Shark nashriyoti.
15. Amaliy Iqtisodiyot mashklar tuplami 1997 yil Toshkent Shark nashriyoti.
16. Edven D. J, Dolan, Kolin D, Kembel – Dengi bankovskoe delo i denejno kreditnaya politika Moskva 1993 g. izd PTD.
17. Lovrushen I. O – Bankovskie delo Moskva 1995 g. Izd. Finanso` i statistika.
18. Drobozina L.A – Finanso`, denejno`e obrashenie, kredit Moskva 1997 g. Izd. YuNITI.
19. Gofurov Sh, Berkinov M, va b.- Kimmatbaxo qog'ozlar bozori Toshkent 1995 y Mexnat
20. Kembell R, Makkonell, Stenli L, Bryu – Ekonomiks Moskva 1992 g. izd Respublika.
21. Piter S Rouz – Bankovskiy mendjment Moskva 1995 g izd Delo LTD
22. I Sirojdinov – O'ZBEKISTONda tijorat banklarining faoliyati Namangan 1998 y Namangan sa'noat texnologiya instituti kichik bosmaxonasi.
23. G.E.Xusanov va boshqalar «Moliyaviy menejment», Toshkent 2006 yil.

Mundarija

1. Kursning predmeti va vazifalari.....	3
2. Pulning moxiyati, vazifalari va Iqtisodiyotda tutgan urni.....	6
3. Pulning aylanishi va uning tarkibi.....	18
4. Naqd pulli va naqd pulsiz xisob kitoblar.....	22
5. Pul bozori.....	26
6. Pul tizimi va uning tarkibi.....	30
7. Inflyatsiya va uning moxiyati , turlari vata'siri.....	
8. Qimmatbaxo qog'ozlar va fond birjasi.....	
9. Xalkaro valyuta munosabatlari.Valyuta tizimi.....	35
10.Kreditning moxiyati, vazifalari va Iqtisodiyotdagi roli.....	40
11.Kreditning asosiy shakllari va ularning moxiyatlari.	46
12.O'zbekistonda kreditlashning xususiyatlari.....	53
13.Kredit xatar va uni boshqarishi.....	56
14.Investor, investitsiya institutlari va ular ularni boshqarish.....	
15.Banklar va bank operatsiyalari.....	
16.Moliya tizimini tashkil etish	66
17.Davlat byudjeti, uning moxiyati vazifalari.....	70
18.Moliya kredit siyosati.....	
19.Moliyaviy nazorat.....	76
20.Moliya bozori va uni tasniflash.....	80
21. Ba'zi mamlakatlarning zamonaviy pul kredit tizimlar.....	
22. O'zbekiston Respublikasi pul-kredit tizimi.....	
Foydalanilgan adabiyotlar.	

